

VINTILĂ MIHĂILESCU

SOCIO HAI-HUI

Vintilă Mihăilescu

SOCIO HAI-HUI

O altă sociologie a tranziției

Colecția Științe sociale

Redactor: Simona Pelin

© Editura PAIDEIA, 2000
Str. Bucur nr. 18, sector 4,
75104, București, România
tel.: (00401) 330.80.06, tel.: (00401) 330.16.78
fax: (00401) 330.16.77

ISBN 973-8064-26-0

Vintilă Mihăilescu

SOCIO HAI-HUI

○ altă sociologie a tranziției

PAIDEIA

Dilemei și dilematicilor săi.
V.M.

Cuvânt înainte

În acest moment solemn, în care mă încumet să ies pe piață și să mă adresez celor pe care îi voi întâlni acolo, gândul meu se îndreaptă cu recunoștință, așa cum îi stă bine unui intelectual, spre înaintașii mei, spre cei care m-au format și de la care am învățat cum să mă port în viață. Nu va fi astfel de mirare, pentru cunoscători, că voi dedica această carte memoriei celui care a fost Clanța Buznu și tuturor celor care s-au format sub semnul său. Căci am fost și noi, câțiva adolescenți întârziați, o generație: *generația Clanța Buznu*.

Clanța Buznu, de profesie urs (de pluș), a fost descoperit și nemurit de către dirigintele meu adoptiv, Aurel Manolescu, profesor de muzică anonim și poet necunoscut, din aceeași generație cu noi și Ghiță Mărgărit, Constant Tonegaru, Dimov, bunicul meu, și câți alții... Domn' profesor, Dumnezeu să-l ierte, ne povestea pe înserat și, uneori, precum vechii trubaduri, puneă pe strunele de chitară isprăvile și cugetările lui Clanța Buznu, care ne mergeau la suflet. Ca și Maestrul, ne străduiam cu toții să absolvim grădina publică. Împărtășeam cu el „Întâia foame“:

*Vroiam ceva
Ce nu era.*

și „Mirarea“ sa metafizică:

*Ce-i aceea care sus
Cheamă inima de urs?
Ursă-n cer, urși pe pământ
Tare mulți de-ai noștri sunt.*

De la înțeleptul ursuleț carpatin am învățat și „cele trei principii fundamentale“, care vor sta și la baza sistematizării cărții de față:

- a) *Din ce suntem făcuți?*
- b) *Cu ce suntem umpluți?*
- c) *De cine sau de ce suntem iubiți?*

Fără cea mai mică intenție de protocronism, le consider extrem de actuale și de pertinente pentru lumea în care trăim, nu numai aici, în patria lui Clanța Buznu, ci și, îndrăznesc să o spun, în lumea mare. În orice caz, ele mi-au fost de mare folos în conceperea acestei lucrări, destinată, după cum ați putut observa deja, unei „alte sociologii a tranziției“. De ce *alta*? Din două motive: în primul rând, pentru că, mai mult decât sociologia, mă interesează această „altă sociologie“ pe care, între prieteni, o numim antropologie; în al doilea rând, pentru că pe *asta* a scris-o deja altcineva, bunul meu coleg și, cred eu, prieten, Dumitru Sandu, pe care țin să-l felicit și pe această cale pentru excelentele sale lucrări prezente și, mai ales, viitoare. Simt de asemenea nevoia să-mi cer iertare spiritului său rectiliniu, predecesorilor și urmașilor acestui spirit, pentru această *altă*. Dar, cum suna „Un of“ al Maestrului Clanța Buznu:

Iarmaroace-iarmaroace

Cine-n tine-o să mai joace

Dacă toți om fi cojoace?

PROLOG

Hai la joc!

Tot mai des, în ultima vreme, îmi aduc aminte de vorbele profesorului meu de psihologie din facultate – Dumnezeu să-l ierte! După ce ne explicase pe larg cum stă treaba cu testele de personalitate, s-a oprit, ne-a privit într-o dungă, și a rezumat laconic convingerea sa în domeniu: *Băi... (apelativ ireverențios), toate astea sunt... (alte vorbe grele). Singura probă serioasă de maturitate psihică este simțul umorului!*

Nu aş mai pune mâna în foc acum că acestea au fost chiar vorbele lui, dar cu asta am rămas eu din facultatea de psihologie. Şi sunt tot mai convins, la rândul meu, că cinicul meu profesor avea dreptate. Partea proastă e că, dacă accepţi această sentinţă şi te uiţi în jur, te apucă o jale!...

S-a vorbit mult şi cu mândrie despre simțul umorului propriu poporului nostru, care ne-ar fi salvat din multe greutăţi, sau, dimpotrivă, ne-ar fi băgat în multe belele, prin înclinaţia neaoşă de a dizolva totul într-o zeflemea subţire. Mai întâi, zeflemeaua nu e simţ al umorului, iar mai apoi, unde s-o fi dus acest simţ al umorului acum, când, într-un fel, avem mai multă nevoie de el ca oricând? Nu pentru a face haz de necaz, că pentru asta nu ne-ar ajunge tot râsul de pe lume, ci pentru a porni aşezat la construirea democraţiei.

Ce legătură are simțul umorului cu democraţia? – veţi întreba. Are, şi încă multă. Căci farmecul discret al democraţiei constă tocmai în faptul că este singura formă de organizare politică de natură ludică. Simțul umorului este astfel însăşi condiţia democraţiei, şi cine nu înţelege aceasta, nu numai că nu are simțul umorului, dar nu poate nici să se prindă cu tot sufletul în jocul democratic.

Democraţia acceptă că într-o societate nu toţi oamenii sunt la fel şi că acesta este un lucru bun. Nefiind la fel, ei nu vor simţi la fel şi nu vor gândi la fel; iar aceasta nu numai că nu e rău, dar nimeni nu poate şi nu trebuie să-i împiedice să simtă şi să gândească diferit. Acceptând toate acestea –

ceea ce nu este atât de simplu pe cât pare –, democrația acceptă și faptul inevitabil că, în aceste condiții, unul va trage hăis și altul – cea, că va exista deci conflict social. Și nici măcar asta nu e rău. Aici intervine însă soluția democratică: toate aceste conflicte, aceste confruntări și păreri diferite trebuie să se consume în arena publică, în conformitate cu niște reguli ale jocului acceptate de toți. Fiți diferiți, înfrunțați-vă și confrunțați-vă, luptați să câștigați, să vă impuneți, și învățați în același timp să pierdeți și să o luați oricând de la capăt, dar faceți toate acestea ca niște adevărați sportivi. Jurământul olimpic este asemenea pactului democratic. Orice excentricitate este permisă, dacă poate fi prezentată pe arena publică și disputată în conformitate cu regulile jocului. Dar nici o victorie nu este acceptată dacă este obținută lăaturalnic, în afara spațiului de joc.

Aici intervine, însă, și drama democrației. Căci cei care stabilesc aceste reguli ale jocului, fără de care nimic nu se poate desfășura ca lumea, sunt de prea multe ori oameni fără simțul umorului.

„Democrația este un joc de maturi“ – ar fi spus, probabil, profesorul meu...

PARTEA ÎNTÂI

DIN CE SUNTEM FĂCUȚI?

Povești de teren

Răzeșii lui Ștefan

– Știi că erau întrebările alea, de început: „Care sat are mai multe probleme?“, „Care sunt mai gospodari?“ etc. Într-o comună din Moldova, nici n-am ajuns bine, și toată lumea m-a trimis la B. „Oamenii sunt altfel acolo. Când le spui ceva, stau o zi, două, se gândesc, și pe urmă vin la mine și își spun păsul.“ Asta o spunea primarul.

– „Ardelenește“...

– Într-un fel... Ajung deci în B., și, într-adevăr, deși nu pot să spun că erau mai bogați sau că aveau ceva deosebit, satul arăta mult mai îngrijit, curat, cu garduri frumoase, și așa mai departe. Și-l întreb pe nea V., la care stăteam în gazdă: cum se face că ei sunt „mai altfel“? „Păi, domnișoară – îmi zice el –, noi suntem răzeși. Noi am fost totdeauna liberi!“ Și se țineau mândri și acuma, după cincizeci de ani de comunism... În sat erau numai ei între ei, nu au primit pe nimeni. În vecinătate sunt niște sate de „clăcași“, aduși de Elena Cuza, români și ceva țigani. Nu au putut nici unii să se așeze la B., iar care au încercat, au trebuit să renunțe până la urmă. „Nu i-a vrut satul, domnișoară. Ăștia sunt clăcași puturoși, nu ca noi!“

– Mi-a povestit secretarul de la primărie cum a fost la alegeri. Cu câteva zile înainte l-au chematăștia din B., să le explice care sunt platformele și ce vrea fiecare partid, că a transpirat bietul tot, că nici el nu prea le știa. S-au adunat apoi, s-au sfătuit, și a doua zi au anunțat că ei votează cu nu-mai-știu-cine. Și așa au făcut, au votat cu toții la fel, cum au hotărât.

– Decizia „obștii“!

– Să știi însă că problema asta cu răzeșii și clăcașii e foarte răspândită, poate nu chiar așa ca la B., dar tot pe acolo pe undeva. În Bărăgan, de pildă, unde am fost eu, la D., era un conflict serios de tot între cojeni și munteni. Cei din B., care e sat de munteni, sunt furioși pe cei din D., care e și reședință de comună, că îi boicotează: „Ne simt că suntem altfel, de aia și au boală pe noi“. Sau, îmi zicea unu’: „Cojenii nu-și fac gospodărie, domn’e,

își fac o casă, să nu-i plouă. Când vine apa și le-o ia, își iau calabalâcul și în două săptămâni își fac alta, mai în deal“.

– Asta îmi aduce aminte de alt teren, tot în Bărăgan, la C., unde tot așa, sunt cojeni și mocani – acolo le zicea mocani. Și ne spunea o femeie, la un moment dat: „Ia uitați-vă, de acolo încep cojenii. Uitați-vă ce case au, vai de capul lor, nu ca la noi, curate, aliniate!“ Ca să spun drept, nu prea vedeam o mare diferență, în acest caz, dar ei erau toți foarte convinși că sunt altfel.

– Și, ca mentalitate, chiar erau altfel. Adu-ți aminte de rezultatele la chestionarul paremiologic. Doar că ceea ce vroiam să spun este că... nu e același lucru. Muntenii sau mocanii, sau cum le mai zice, sunt păstori veniți, de regulă, din Ardeal, cojenii fiind oamenii locului.

– Cine mai știe care sunt „oamenii locului“ în Bărăgan! Și mai las-o cu lecția! Știm și noi că răzeși și mocani nu e același lucru! Pe de altă parte, toți „muntenii“ ăștia se țin de „țărani liberi“, iar ceea ce vroiam eu să spun era pur și simplu că și între ei și cojeni regăsești, câteodată peste secole de conviețuire, același gen de „superioritate“ și de conflicte ca și în povestea cu „răzeșii lui Ștefan“.

Pe apa Argeșului, pe apa Prutului și pe apa Sâmbetei

– Înseamnă că ăștia de pe Argeș, unde am fost eu, erau „clăcași“ rău de tot! În satele astea de pe malul Argeșului, la C., la R., e o situație „minunată“. Satele sunt pe malul drept, iar terenurile agricole le-au primit pe malul stâng. Doar că nu există pod, iar Argeșul e cam mare. Și atunci, ca să-și lucreze pământul, țăranii fac un mic ocol cu tractorul până la Oltenița, adică vreo șaiszeci de kilometri, și îl alimentează cu motorină de trei ori, ca să le ajungă să mai și are. Așa că unii au ajuns la concluzia că mai bine ară cu calul decât să arunce banii pe Argeș, cum zic ei. Ceea ce este însă și mai frumos, e altceva. Sătenii au strâns ei bani, și i-au dat la primărie, să le facă un pod. Primăria însă nu poate să facă pod peste Argeș, deoarece „Argeșul este râu navigabil“, și un pod pentru tractoare ar stânjeni traficul fluvial pe canalul Dunăre-București – canal la care se lucrează în continuare câte șaisprezece metri pe an. Noroc că au venit apele mari și au luat tot ce se lucrase la dig anul ăsta, și-au împrăștiat plăcile de beton, tuburi, ce mai era acolo, și așa au și sătenii un soi de pod, între M. și C., sărind cum pot din betoane în betoane.

– Apropo de ape... pe malul Prutului, în sus, pe unde am fost eu, e altă poveste. Primul pe care am început să-l întreb, când am ajuns în sat, care

sunt problemele lor etc., mi-a răspuns că „nu avem de nici unele, dar problema noastră e alta: că ne mănâncă rușii țara. Zece metri mi-au mâncat, din pământul meu!“. Ce-au făcut ăștia? Când s-a făcut împrăștierea, au primit și o parte de pădure, de fapt, de zăvoi, pe malul Prutului. Pe care au tăiat-o imediat, pentru lemne de foc. Malul fiind jos și, acum, despădurit, la fiecare ploaie mai mare, Prutul mai roade puțin din mal. Pe partea cealaltă, unde au rămas copacii, apa se retrage puțin câte puțin și oamenii aruncă bușteni și niște pietre, eventual mai răstoarnă o basculantă de moloz, Prutul mai aduce și el mâl, și ăia mută granița. Așa că sătenii de pe malul nostru fac cu rândul noaptea, „să nu mute ăia granița“. Au ajuns să facă petiții la prefectură, și chiar la guvern, „să se știe foarte clar – cum zicea unu’ – care e România și care e țara lor. Nu atât cu moldovenii, că ăștia sunt tot români de-ai noștri, da’ măcar cu rușii!“.

– Tot pe Prut... să vă spun altă poveste. La S., unde este un baraj și o șosea peste baraj. Doar că trecerea e cu sens unic, doar de la ei la noi.

– Cum adică?

– Păi ei pot să vină la noi – și vin să vândă ce vrei și ce nu vrei –, dar ai noștri nu pot să meargă dincolo.

– Asta e o reglementare de frontieră. Ce legătură are cu digul?

– Păi asta este explicația pe care mi-a dat-o primarul, că digul e prea subțire și nu rezistă să se facă două sensuri.

Ninsoare cu găini

– Cine știe ce-o fi fost în capul lui! Dar, pentru că tot vorbiți de apă, nu știu dacă v-am spus ce pătesc cei de la R. cu apa.

– Mie mi-ai spus, dar povestește, că merită.

– La R. au două feluri de apă, una calcaroasă, tare, și una cu nitrați, infestată. Doctorul de acolo era acum mulțumit că îi convinsese pe săteni să nu mai dea apă din fântână la copii, că ajunseseră la o mortalitate infantilă ieșită din comun. Așa că acum aduc apă cu trenul, fie de la Iași, adică de la vreo optzeci de kilometri, fie de la Botoșani, adică de la vreo șaptezeci de kilometri. Mai e o pompă, într-un sat învecinat, cu apă ceva mai bună, de unde își iau copiii câte o sticlută, când curge, să aibă la școală. Mai greu este însă cu animalele, că astea beau apa care e. Și mor. Îmi spunea un țăran că a pus în primăvară patru sute de pui, „că poate rămân și eu la toamnă cu vreo cincisprezece. Într-o dimineață, când mă scol – îmi spune tot ăsta –, era plin de găini peste tot, moarte toate. Știți cum era, domnișoară? Era și în copaci, parcă ninsese cu găini!“.

Gogoșari în lapte

– Unde am fost eu, pe lângă Slatina, au același gen de probleme, doar că nu cu apa, ci cu laptele. Din câte am înțeles, este toxic, are o concentrație nepermisă de plumb. Așa că sătenii nu mai știu ce să facă cu el. Nu pot nici să-l consume, nici să-l vândă. Au încercat să-l dea la porci, măcar zerul, dar nici așa nu merge. Se pare că au încercat și cu florile, că o țărancă mi-a ținut o teorie întreagă de ce nu e bun laptele la flori. Din câte am înțeles, se pare că e bun însă la gogoșari, dar nu mă întrebați de ce.

– Păi dacă laptele nu e bun, apa cum e?

– La lapte au trebuit să facă analizele, când au vrut să-l comercializeze.

La apă probabil că nu au făcut...

– Ești cinic.

Școala și tractorul

– Probabil că apa este tratată, filtrată etc. Ce vroiam eu să spun n-are nici o legătură cu restul, dar e o imagine teribilă. În „satul meu“ au o școală semidărămată. Au mai cârpit-o sătenii cum au putut, dar plafonul n-au putut să-l aranjeze, că e nevoie de grinzi etc., care costă mult, și nu au bani. Așa că tavanul a rămas așa, gata oricând să se prăbușească. Drept care, marea problemă a sătenilor este când trece pe uliță un tractor din satul vecin – ei n-au tractoare –, că se cutremură toată școala. Așa că au aranjat cu omu' să anunțe și el când vine, barem să scoată elevii din clasă.

– Sau să treacă și el doar în recreații!

– Sau așa...

– Asta ar fi o scenă de film!

– Țsta parcă ar fi bordelul la care am stat noi.

– Cee?!

– Un fost bordel de pe vremuri, transformat acum în hotel, și unde ne-au sfătuit că ar fi mai bine să nu mergem la budă, că s-ar putea să se dărâme.

– „Hotel“ e un fel de-a spune, că tot bordel era. În fiecare seară trăgeau în față toate 4 x 4 din tot județul. M-am întors la București de acolo cu un BMW ultimul tip, cum n-am văzut decât în poze!

– Am impresia că toată zona aia e puțin mai „aparte“. Când am fost noi la autorități să ne prezentăm, s-au speriat că „iar ați venit cu proiecte?!“, că „mai terminați cu fondurile astea, că știm noi ce vor străinii de la noi!“...

Caii sălbatici

– Apropo de scenă de film. Pe la Letea, pe acolo ar trebui să mergi să filmezi. Ai fost vreodată?

– Nu. Dar la ce te referi, la peisaj sau la oameni?

– La tot. Și la animale. Aștia cresc caii în libertate, s-au înmulțit foarte mult și s-au sălbăticit. I-am văzut și eu. Sunt superbi. Să vezi cum își apărâu armăsarii ielele când am trecut noi cu căruța, cu caii „domestici“! Se pare că se strâng noaptea la fosta închisoare de la Periprava. Asta a devenit grajdul lor.

– Caii sălbatici, trăind în libertate în fosta închisoare de la Periprava! Asta chiar că e o imagine de film...

Creștinism de țară (I)

„Văd“ și acum primul zmeu care mi-a fost descris la începuturile perindărilor mele prin Gorj, având „50-55 centimetri, cam cât o butelie, și cu o coadă de foc de un metru jumate“, zburând „peste podul de acolo, cam la vreo 200 de metri înălțime“, și intrând în scorbura unui copac din apropiere, la care ne-am dus, eu cu informatorul meu, să-l pipăim. După cum mi-a rămas în minte imaginea Raiului, mirosind a sarmale ca o bucătărie în ajun de Crăciun, cu grupuri-grupuri de oameni, așezați pe neamuri, la iarba veșnic verde a lumii celeste.

Îmi aduc aminte de toate acestea acum, poate, pentru că se apropie sărbătorile, nașterea Domnului, care „la țară“ înseamnă încă altceva. În „Gorjul profund“, unde mi-am petrecut mulți ani de teren, chiar Dumnezeu arată altfel. Altfel decât la oraș sau în cărți, și altfel chiar decât la vecinii gorjenilor autohtoni (*pământenii*), păstori ardeleni veniți de peste munte (*ungurenii*). Astfel, dacă relatările ungurenilor prezintă, de regulă, un Dumnezeu biblic, vag folclorizat, imaginea pământenilor este explicit aceea a unui *Deus otiosus*: „Dumnezeu l-a lăsat pe Antihârșt, Dumnezeu asistează; Ăla e cu puterea“. Această concluzie este legată de mitul cosmogonic dualist pe care Mircea Eliade îl consideră a fi singurul autentic din Sud-Estul Europei, în care Dumnezeu și Diavolul sunt părtași la creație, și care este foarte des invocat de către pământeni: „Dracul e frate cu Dumnezeu. Amândoi au făcut Pământul“.

Acest statut „decăzut“ al divinității pare a se însoți cu statutul dubios și relativ marginal al slujitorilor acesteia. Astfel, preoții au, pentru populația bătrână a Gorjului, o serie de atribute de-a dreptul „șamanice“. Pe de o

parte, ei sunt solicitați frecvent pentru a găsi leac la diferite „făcături” și tot felul de boli, cazuri în care nu recurg la „exorcizări” și nu se rezumă la „Sfântul Maslu”, ci apelează direct la arsenalul de practici magice. Iată un exemplu al unei femei care „a bolânzit”: „M-am dus la Polovragi, la mănăstire, și popa m-a întrebat ce și cum. Și pe urmă mi-a spus să merg în casa în care am dormit când am bolânzit, și o să găsesc sub pat un cărbune, și sub blană un cărbune unturos. Să-l sfarm și să-l beau în apă. Așa am făcut și m-am vindecat”. Pe de altă parte, am aflat de tot felul de cazuri de popi considerați a fi omorât femeia bărbatului râvnit de o altă femeie: „Popii pot să omoare tot felul de oameni, ca femeile care descântă” – îmi explica, de pildă, o femeie de optzeci de ani din satul Crasna. Și, în sfârșit, nu puține au fost cazurile de popi presupuși a se fi transformat în moroi.

Mergând mai departe pe aceeași linie, se pot face o serie de speculații referitoare la proporțiile și amplasarea bisericilor în satele din Gorj. Ceea ce stimulează, mai ales, imaginația, este contrastul între dimensiunile foarte reduse ale bisericilor și casele țărănești cu un etaj, tipice Gorjului, precum și amplasarea frecventă a bisericilor în răscruci, la margine de sat, și nu în centrul acestuia, dominând întreaga așezare, cum stă bine lăcașului Domnului.

Aceste diferențe par să fie conștiente într-un fel și în mintea oamenilor, pământenii considerându-i, de regulă, pe ungureni ca fiind mai „credincioși” sau „mai cu frica lui Dumnezeu” sau ca „ținând mai multe sărbători” decât ei etc. Există însă și o explicație „firească” pentru această stare de fapt: „Ungureni sunt tot timpul cu oile pe munte și, dacă nu țin sărbătorile și nu se roagă lui Dumnezeu, Dumnezeu îi pedepsește și le mor oile, mai vine ursul și le fură câte una... Mie ce să-mi ia?” – m-a luminat odată un bătrân creștin din Hirișești...

Creștinism de țară (II)

Diferențele între *pământenii* și *ungureni* Gorjului sunt însă mult mai puternice și mai clare în ceea ce privește reprezentarea culturală a visului și utilizarea acestuia ca mijloc de comunicare între „fața asta de lume” și „fața alaltă”. Am făcut, în acest sens, o destul de îndelungată investigație asupra concepției despre vise la cele două populații. La întrebarea explicită: „Cum ajunge visul la om?”, de pildă, ungureni dădeau răspunsuri de genul: „Toate visele vin de la Dumnezeu. Vorba vine că ți se arată, vine semn de la Dumnezeu”. Pământenii, când făceau recurs la Dumnezeu, introduceau, de regulă, și un „intermediar”: „Dumnezeu trimite sfânta Zi să te prevestească”

sau „Îngerii aduc visele (de la Dumnezeu), îi deschid creierul omului și îi arată“. Mai frecvent însă, visul nu are, pentru pământeni, nici o legătură cu Dumnezeu, fiind, de fapt, creația individului, mai exact, a sufletului său: „Somnul este din moarte și vine tot din moarte. Sufletul, când doarme, colindă. Dacă este rupt din moarte, se duce și pe la morți“ sau „Când visezi, sufletul este plecat, se colindă pe unde umblă [omul]“.

Această concepție despre vis a pământenilor este legată de folosirea acestuia ca un soi de „cale regală“ a comunicării dintre lumea de aici și cea de dincolo. Prin vis, afli ce se mai întâmplă pe „acolo“ („l-a întrebat soția pe bărbat: «Ce faceți acolo?» – «Uite ce facem... facem tot ce-am făcut și de când am plecat de la tine. Uite-așa muncim și-avem ce ne trebuie») și primești sfaturi pentru ce mai e de făcut pe „aici“ („Unii morți au scos familiile din anumite încurcături. Că mortul rămâne alături de familie“). Prin vis, cei despărțiți sunt din nou împreună: „Îl visez că vine și ne ducem pe la locurile pe unde am umblat“ sau „Eu l-am visat pe-al meu că ne-am întâlnit. «Mai veniși?» – îl întreb. «Mai venii și eu pe-acasă – zise el –, că am plecat de-o săptămână»“.

Această comunicare ia câteodată forme de o vajnică materialitate, ca de pildă în următoarea „întâmplare“: „În noaptea după ce am luat colacii pentru pomană, fata mea, Camelia, a visat că era ceva așa în jos, ca un tub, și că mânuia colacii și cu dreapta, și cu stânga, și-i dădea pe tubul ăla. Și acolo a auzit glasul lui tăticu', parcă l-ar fi văzut: «Camelia, tu ești, tată?» – «Eu sunt.» – «Bine că mi-ai mai dat colaci, că nu mai aveam»“. De fapt, ceea ce era cel mai fascinant, era această „continuitate“ dintre lumi, firescul cotidianului prelungit în lumea de dincolo, totala „gorjenizare“ a Raiului creștin. Din acest punct de vedere, nu de exemple am dus lipsă. Iată doar câteva dintre ele:

„Murise un tânăr de douăzeci și opt-treizeci de ani, care era tâmplar. Mai târziu, l-a visat mama sa și i-a spus să-i dea de pomană unui alt prieten al său, tâmplar, un lucru ca să aibă el pe lumea cealaltă, să termine ce începuse pe pământ, o ușă, niște ferestre“ (G.O., Cetate).

„L-am visat că vine și i-a cerut nurorii bastonul, că-l doare piciorul. Dacă i-a fărâmat mașina piciorul, îi trebuie baston“ (P.M., Huluba).

După ce i-a murit bărbatul, o femeie a visat că „acesta plânge și-o ceartă de ce i-a lăsat mustață, că el nu purta mustață“, și să-i trimită, în consecință, sculele de ras (M.B., Pociovaliște).

„L-am visat că vine aicea să mă ia la rost. «Păi da, un lucru n-am – zice – la post. N-am pat.» – «Păi – zic – tu unde dormi?» – «Eu dorm într-un pat c-un învățător și c-o învățătoare.» După un timp, la vreo trei-patru

luni, cam așa, i-am făcut tot ce i-a trebuit: pat, cearceaf. Cum îs paturile acum. Nu mai vor să se culce în paturi de lemn, cum dormeam noi, bătrânii. Eu zic: «uite!», dar nu-l primește (dacă el de lemn – n.n.). I-am dat patu', mi-am făcut cearceaf cu două perini ca să am, câte una pe jumătate de pat. Să fac așa cum zicea femeile: cu căpătâi lung cât îi patu'! Am cumpărat, mi-am făcut cearceaf cu dantele, cum trebuie, cum se poartă acum. Și i-am dat de pomană. I-am dat așa cum a cerut și l-am visat a treia sau a patra lună aici, în cameră, culcat în pat" (M.C., Pociovaliște).

Toate acestea și multe altele nu egalează însă în farmec imaginea bătrânului care ne-a ieșit odată în cale, radios, la un colț de uliță al unui sătuc aproape părăsit, fericit că are cui să dea de pomană „recamiauă“ pe care tocmai o cumpărase pentru răposata sa soție. Ca să ne convingă să acceptăm, moșul nu mai prididea să ne arate toate nebuniile pe care o să le facă el, „dincolo“, cu baba lui, în „minunăția asta de pat“.

Nimic din toate acestea la ungureni. Pomenile sunt cele „canonice“, respectate cu strictețe, firește, dar fără „creativitatea“ debordantă a pământenilor. De asemeni, de regulă nu se practică „pomenile din timpul vieții“, pe care pământenii și le fac adesea singuri, pentru mai multă siguranță („Am visat că nu sunt îmbrăcată deloc. Și așa, dacă am visat lucrul acesta, trebuie să-mi dau un rând de haine ca să fiu îmbrăcată în viața veșnică“ – mi-a explicat, odată, o gorjancă). Mai mult chiar, a-i visa pe morți este, la ungureni, mai degrabă un semn prost: mai multe ungurence ne-au relatat că, atunci când li s-a întâmplat să-și viseze morții, au dat fuga la preot a doua zi, să le citească Sfântul Maslu, și „au scăpat“.

Sărbători fericite! Și gândiți-vă: ce preferați să fiți, *ungurean* sau *pământean*? Oricum, și unii, și alții sunt la fel de buni creștini!

Biserica ortodoxă și „Sfânta Tradiție“

Nu prea sunt dus la biserică, în toate sensurile, inclusiv cel propriu. Nu îndrăznesc, așadar, să emit judecăți finale despre Biserica ortodoxă. Sunt, în schimb, relativ obișnuit cu un soi de creștinism de țară, fără de care, cred eu, orice discuție despre ortodoxie riscă să fie incompletă. În acest sens, interviurile Mihaelei Pușcaș despre *pomana de viu* m-au întărit încă o dată în această convingere.

Despre ce este vorba?

Pomana de viu este un fenomen relativ recent, despre care clasicii etnografiei române nu pomenesc nimic și pe care recenta monografie a lui

Ion Ghinoiu despre riturile funerare nu face decât să îl amintească în treacăt. Născută, probabil, din slăbirea comunității rurale și, mai ales, a unității familiale sub impactul diferitelor „modernizări“, *pomana de viu* este o „inovație“ rituală ce constă în înlocuirea rudelor datoare să facă „cele cuvenite“ pentru morții lor cu „beneficiarul“ acestor pomeni, care își face singur, din timpul vieții sale, toate cele rânduite. Individul se desprinde astfel din ciclul îndatoririlor de rudenie, devenind într-un fel propriul său strămoș și urmaș, și gestionându-și singur relațiile sale cu eternitatea – modificare socială și rituală esențială, pentru care nu există, evident, nici un fel de referință în practicile canonice ale Bisericii. Cum, reacționează, în acest caz, preoții?

Lumea se schimbă, dar Biserica ortodoxă este conservatoare – explică un preot de țară. *Ea nu prea acceptă alte practici religioase decât cele ale Sfinților Părinți apostolici. Tot ceea ce a apărut după ei, chiar dacă face parte din Sfânta Tradiție, nu este recunoscut. [...] Sfinția Sa este la curent cu pomenile de viu, și chiar s-a mirat când a văzut atâtea sticle la biserică, și a întrebat: „Ce reprezintă sticlele astea?“ Și i-am răspuns: „Sticla asta, de exemplu, îl reprezintă pe Călinescu Dumitru“.* – „Dar ce i s-a întâmplat, e mort?“ – „Nu, e viu.“ Și i-am explicat și a acceptat, că a văzut că asta nu atinge situația Bisericii, nu contravine regulilor sale și nu caută să obțină profituri ilicite. Între Sfinții Părinți și Sfânta Tradiție, Biserica ortodoxă nu este deci chiar atât de „conservatoare“, ci improvizează, în anumite limite, în funcție de obiceiul locului: *Canoanele Sfinte nu spun nimic precis despre asta* (pomana de viu – n.n.). *Asta ține de tradiția locului. Noi am luat de bun ceea ce am moștenit, am respectat voința credincioșilor și obiceiurile locului. Asta nu afectează esența Bisericii. Ortodoxia are această caracteristică de a respecta tradițiile locului. Fondul e același, slujba religioasă este aceeași, dar obiceiurile sunt diferite* – explică un alt preot. Iar un altul se confesează: *Chiar dacă eu, de exemplu, nu vreau să le fac, știți ce-mi zic? „Ei, părinte, ați luat-o razna! Trebuie să faceți ca preotul dinainte“.* „Preotul cel bătrân“ sau preotul din satul vecin, dacă nu direct bătrânii satului, împreună constituie norma vie a „Sfintei Tradiții“, de care Biserica trebuie să țină cont: *Eu am acceptat totul, că nu am venit aici să stric rânduiala, ci s-o împlinesc* – conchide un alt preot de țară.

Cu cât se urcă însă în ierarhia bisericească, cu atât această „acceptare“ devine mai problematică. Astfel, un înalt ierarh al Mitropoliei a declarat chiar că *aceste pomeni de viu despre care îmi vorbiți sunt niște invenții, folclor, nu e nimeni care să le practice, nicăieri.*

Între *Sfânta Scriptură* și *Sfânta Tradiție*, între refuz și acceptare, Biserica ortodoxă își construiește astfel existența ca pe o permanentă „îngăduială” cu credincioșii săi. Această vocație a compromisului a traversat epocile, lăsând în urmă fenomenul viu a ceea ce, cu un termen la fel de viu, se numește „religie populară”. Compromis, inclusiv politic? Da, probabil, dar, în mod evident, nu numai...

Rudenie și moarte

Un prieten balcanic dezvoltă în lucrarea sa de doctorat teza conform căreia „modernizarea societății implică o refulare a eticii darului [...]. Spre deosebire de strămoșii săi, omul modern și-a creat mijloacele de a se achita față de celălalt nu îndatorindu-l la rândul său, ci formalizând raporturile cu el prin intermediul unor mediatori raționali precum banii, dreptul sau informația”. Și, mai ales, „procesul care a creat individul autonom (propriu modernității) este cel prin care se refuză datoria «ontologică» față de morți, de generațiile precedente”.

Moartea rămâne cea mai bună măsură a vieții. Să privim deci, puțin, cum se moare la noi, astăzi, pentru a înțelege mai bine cum ne este traiul. Este el, din acest punct de vedere, „tradițional” sau „modern”?

În „credința noastră strămoșească”, se moare în familie. Moartea este o problemă de rudenie, căci nu poți să mori bine dacă rudele tale nu-și fac datoria față de „dalbul călător”. Iar ele și-o vor face, căci altfel Moartea le va încurca rosturile Vieții, revenind ca moroi să mănânce din neam, din vite sau din păduri, și câte și mai câte. Un șir întreg de practici rituale și pomeni constituie „datoria ontologică” ineluctabilă a rudelor față de mortul lor, astfel încât acesta nu este și nu poate fi singur în moarte. Mai mult decât atât, prin vise se continuă o intensă comunicare între mort și neamurile sale rămase aici, datoare să-i trimită, prin pomeni, cele necesare vieții de dincolo. Relativ mai recent, dar de suficient de mult timp pentru a figura ca „obicei din bătrâni”, suspicioși și neîncrezători, țărani au încercat să viclenească cu moartea și să-și dea singuri de pomană, din timpul vieții, cele necesare. Din fundul Gorjului până la porțile orașului, la Snagov sau Bragadiru, oameni prevăzători își oferă de pomană, din vreme, un întreg „trusou” – cum se exprima o țarancă din Snagov. Familia își păstrează „datoria ontologică” față de morții săi, dar oamenii au devenit neîncrezători.

În alte părți, lucrurile se petrec altfel. La vecinii noștri sași, de pildă, moartea este o problemă a Vecinătății (*Nachbarschaft*), adică a unei instituții

asociative care nu are – sau, în orice caz, nu mai are de mult – nici o legătură cu rudenia. La aceasta se adaugă „raționalizarea“ proprie spiritului protestant, pentru care, de pildă, orice pomană ar fi lipsită de sens. Moartea este aici un destin personal: poți să mori bine dacă tu, personal, ai trăit bine. Soarta ta pe lumea cealaltă nu depinde de bunăvoința rituală a rudelor; înmormântarea este un „serviciu“ care se plătește, aproape ca la pompele funebre. Influențați de sași, românii de prin aceste părți au preluat și ei instituția socială a Vecinătății. Imitația s-a oprit, însă, în fața Morții: *vecinătatea ajută familia să-și îngroape morții* – explică un țaran român din zonă. „Datoria ontologică“ rămâne incontestabilă.

Tradiționalism de o parte, modernism de cealaltă? Poate. Ar fi însă un răspuns pripit și nediferențiat. Lumea în care trăim cunoaște multiple grade și forme de îndepărtare de la legământul de rudenie al „datoriei ontologice față de strămoși“, fiind astfel distribuită diferit, din acest punct de vedere, între „tradițional“ și „modern“. Dar, mai probabil, nu aceasta este adevărata problemă, ci aceea a raportării la Moarte, adică la Viață, care oricum transcende gâlceava Tradiției cu Modernitatea. Chiar dacă poate fi o măsură a ei.

Rochia de înmormântare

O femeie a turnat benzină pe pieptul soțului ei și i-a foc, pentru că acesta, întorcându-se acasă beat, îi distrusese rochia de înmormântare. Un fapt divers, tragic, spectaculos, oarecare. Dacă nu ar fi fost rochia de înmormântare!

Rochie de înmormântare... În urmă cu aproape douăzeci de ani, o excelentă etnoloagă, gorjancă stabilită la Paris, a început să studieze practicile funerare din zona sa natală. A notat cu minuție lăudabilă tot, fără să se lase tentată de grija pentru autentic: de la pachetele de Kent sau de cafea puse în sicriul mortului, până la pomana făcută direct Morții, o serie de gesturi „atipice“ își făceau loc în riturile funerare, vorbind, pentru cine avea urechi de auzit, mai mult despre viața de aici, decât despre viața de dincolo. Când a apărut cartea, unii au strâmbat din nas, pentru că multe din cele relatate erau considerate ca expresii ale decăderii folclorului nostru și, ca atare, nedemne de a fi menționate. De fapt, fără să-și fi propus aceasta, cartea era o demonstrație de excepție a forței ce mai dănuie încă în viața folclorică, asimilând și prelucrând tot ce îi iese în cale, în spiritul său propriu. Alții au strâmbat din nas cu subînțeleș, bănuind-o pe autoare de colaboraționism –

căci, altfel, cum ar fi fost posibil să vină atâția ani la rând în România comunistă și să facă teren în satul natal? De fapt, din nou fără să fi urmărit acest scop, cartea era și o critică *absolută* a comunismului. Dincolo de ritual, se întâlnea socialul. Puteai să urmărești astfel, în paginile ei, cum, pe măsură ce populația devenea mai săracă, pomenile deveneau mai bogate, cum, cu cât neîncrederea sporea în intensitate, cu atât pomenile din timpul vieții deveneau și ele mai frecvente; pe scurt, cum o populație întreagă renunța la binefacerile comunismului pentru a-și plasa speranțele și agoniseala în lumea de dincolo. Este posibilă oare o condamnare mai *definitivă*?

Fenomenul a continuat însă, chiar amplificat într-un fel, și după 1990. Acum oamenii aceștia se pregătesc pentru sfârșitul lumii. Eram obișnuit cu pomenile din timpul vieții, cu „trusourile“ complete, de la pantofi și șosete la pălărie, pe care, din fundul Olteniei până în cartiere de blocuri ale Bucureștiului, oamenii le dădeau de pomană, gospodărește, ca să aibă cele trebuitoare pe lumea de dincolo. Acum, „spiritul gospodăresc“, neîncrezător și prevăzător, merge mai departe: oamenii au început să-și facă singuri și propria înmormântare, pentru ca sfârșitul lumii, oricând o veni el, să nu-i găsească neinstalați în veșnicie. Cu un zâmbet vag sceptic pe buze, o fac și orașeni, o fac și intelectuali. Oricum, pe lumea de aici nu mai au ce să piardă...

O femeie a turnat benzină pe pieptul soțului ei și i-a dat foc, pentru că acesta, întorcându-se acasă beat, îi distrusese rochia de înmormântare. Nu este un fapt divers, tragic, disperat și izolat. Și nu este nici o simplă „superstiție“, ci un simptom social. Este ducerea la limită a unei rânduiei în care nu Dumnezeu, ci oamenii și-au întors privirile de la lumea de aici.

Este oare posibilă o condamnare mai *totală* a lumii în care trăim?

Respect și iubire

Bătrâna stătea la masă și, cel puțin aparent senină, își dădea pasiențe. În camera de alături, în pat, soțul ei își trăia ultimele clipe de viață.

– *Cum poți să stai așa?!* – se revoltă fiica ei, agitându-se prin cameră. *Doar l-ai iubit pe tata! Nu te înțeleg...*

– *Spune-mi ce nu am făcut încă sau ce pot să mai fac, și fac* – răspunse calm bătrâna, fără a se întrerupe din îndeletnicirea ei.

Fuseseră unul dintre acele cupluri despre care oricine din jur ar fi spus că au o căsătorie fericită. Și, în mod cert, avuseseră: peste patruzeci de ani de conviețuire armonioasă, în care fiecare avusese grijă ca celuilalt

să nu-i lipsească nimic, în limita posibilităților, și împreună, pentru ca cei patru copii ai lor să nu ducă lipsă de nimic, de asemenea în limita celor firești. Fuseseră însă o familie tradițională, chiar dacă născută la oraș și școlită prin universități, o familie în care, după cum se exprimau Thomas și Znaniecki într-o veche și clasică lucrare de sociologie, „norma căsătoriei nu este iubirea, ci «respectul»“. Din punctul de vedere al bătrânei, nici unul dintre preceptele mai mult sau mai puțin explicite ale acestui respect conjugal „tradițional“ nu fusese neglijat, încât acum putea privi sfârșitul cu inima împăcată. Ceea ce putea părea o lipsă de iubire, era de fapt un respect consumat.

Respectul este mai abstract și mai „colectivist“. El leagă mai mult statute, decât persoane, mai mult membri ai unor grupuri sociale, familii etc., decât indivizi izolați. Este un fel de „contract colectiv“. Fericirea vizată este a tuturor, și nu doar a unora (în speță a cuplului respectiv). Respectul este, de asemenea, mai previzibil, căci responsabilitățile ce decurg din el sunt cunoscute de la început și urmate până la sfârșit. El poate părea, de aceea, mai rece, ca în cazul de mai sus. Ceea ce nu înseamnă însă că respectul este o relație umană mai superficială decât iubirea. Împlinirea pe care o poate aduce un respect împărtășit nu este cu nimic mai prejos decât aceea a unei iubiri împărtășite.

Devenită criteriu matrimonial, iubirea individualizează. Familiile, grupurile sociale sunt îndepărtate de la „masa tratativelor“, tot ceea ce contează fiind sentimentele individuale. „Eu o să trăiesc cu cutare, nu tu, așa că lăsați-mă în pace!“ – este argumentul universal al căsătoriei bazate pe iubire. Chiar așa fiind, iubirea va păstra însă multă vreme ceva din responsabilitatea respectului, sub forma unei norme mai mult sau mai puțin explicite a respectului iubirii: o dată adusă la viață și consacrată, laic sau religios, căsătoria din iubire se va strădui să se încheie în iubire. Devenită căsătorie, iubirea este un contract care nu mai implică neamurile soților, ci doar pe cei doi parteneri. Divorțul, chiar dacă devine posibil, este trăit ca un eșec.

Mai recent, iubirea individualizează și mai mult, căci nu mai pretinde uniune pe viață. Ea este un sentiment aici și acum, care leagă doi oameni aici și acum, „atât cât ne simțim bine împreună“. Elementul de contract social dispare aproape cu desăvârșire.

E o cale lungă de la respectul colectiv al familiei tradiționale la hedonismul individual al relațiilor actuale. Și este adesea unul dintre principalele motive ale dificultăților de comunicare între generații, poate mai ales acum, când toate aceste lumi diferite mai coexistă încă.

Mersul trenurilor și cultura orală

Gara de Nord din capitala țării oferă un spectacol fascinant. Și nu mă refer aici la atmosfera de bazar, oscilând între pitoresc și deprimant. Altceva m-a fascinat pe mine aici: *biroul de informații*.

Toată lumea cunoaște acest birou de informații, punct de întâlnire, așteptări și pierdere a trenului. Deasupra lui, un panou mare, mai mult sau mai puțin electronic, anunță sosirile, plecările, liniile, întârzierile. Monitoare TV anunță și ele aceleași lucruri. Sub sau lângă acestea, o coadă permanentă, mai mică sau mai mare, de oameni care întreabă funcționarele de la ghișeu, ca de la om la om, despre... sosiri, plecări, linii, întârzieri. Se mai adaugă, din când în când, satisfacția unui *fir-ați ai dracului cu C.F.R.-ul vostru!*

După toate aparențele, românului, călător sau nu, litera moartă nu-i inspiră încredere. Tabloul electronic își trimite informațiile seci în eter, și doar cu greu și nesigur ajung ele la destinatar. Căile de comunicație sunt, se pare, altele: cele ale *oralității*.

Am fost, fără îndoială, o cultură orală puternică, și suntem și astăzi o societate infuzată, inconștient, de mecanisme ale oralității. Acestea funcționează după principiul cuvântului întrupat, ca să spun așa: cuvântul nu este un semn, un purtător abstract de informație, ci o rostire, și anume o rostire a cuiva concret sau imaginabil ca atare. Această solidaritate a cuvântului cu personajele și contextul vorbirii conferă comunicării, într-un fel, un conținut mult mai „uman“, căci omul, cu toată încărcătura sa „omenească“, este mereu și indisociabil legat de ea. Dar conferă și anumite particularități mai stranie atât comunicării în sine, cât și întregii vieți sociale ce practică un astfel de stil de comunicare.

Pe de o parte, exigențele „cuvântului întrupat“ generează o organizare și o circulație specifice ale informației. Aceasta se prezintă și se transmite *anecdotic*, împreună cu tot scenariul producerii ei: trenul întârzie un sfert de oră nu așa, pur și simplu, ci pentru că *am întrebat-o eu pe doamna, și mi-a spus că întârzie un sfert de oră. – Da' de ce? – S-a întâmplat ceva la Chitila. – Da' credeți că s-ar putea să întârzie mai mult? – Știu și eu? – Mulțumesc*. Anecdota, în acest sens, este mediul de transmitere al informației. Ea nu poate exista în afara acestui mediu; drept care, la nevoie, și-l creează.

Pe de altă parte, aceleași exigențe ale „cuvântului întrupat“ conferă persoanei un statut aparte. Aceasta capătă o consistență *episodică*, fiind într-un fel sau în altul, în funcție de episoadele succesive ale rostirilor sale.

Popescu nu este, astfel, un *subiect*, ceva în sine, ci este cel care a spus că... Și, reciproc, dacă nu ești de acord cu o vorbă sau părere, înseamnă că respingi dimpreună cu ideea și persoana care a rostit-o.

Mă întorc, așadar, la gară, mă mai uit o dată la coada din fața „Informațiilor“, și zic și eu ca românul: *à la gare comme à la gare...*

Ospitalitate și politețe

Dacă există vreo caracteristică națională cu care tot românul să fie de acord și de care să fie mândru, apoi aceasta este ospitalitatea. Ea apare, din câte știu, pe primul loc în toate anchetele de „autoidentificare“, în care românii sunt rugați să se caracterizeze pe ei înșiși. Este ceva în această ospitalitate, ceva ce este resimțit ca valoros și aparte, neasemenea cu alte popoare. Mai ales din Vest, căci doar această comparație contează pentru noi. Mai în Est, vecinii noștri au aceeași părere despre ei înșiși, bulgarii sau grecii fiind și ei cei mai ospitalieri din lume, iar albanezii declară ritos: „Casa albanezului aparține lui Dumnezeu și oaspetelui“.

Îmi aduc aminte de o tânără etnoloagă franceză, care a făcut timp de aproape un an cercetări de teren într-o uzină românească. Prima reacție a autohtonilor, intrigați de această prezență inedită, a fost de a o considera, firească, spion, identificând-o astfel cu străinul nefast. După o vreme, a urmat reacția inversă, la fel de firească, de integrare: femeile din secția unde lucra s-au hotărât să o mărite. În acest scop, au organizat în sala de ședințe a fabricii o defilare a masculilor disponibili, invitând-o pe tână etnoloagă să aleagă. A fost rândul franțuzoaicei să fie intrigată.

Relația sexuală poate fi folosită pretutindeni în societățile „tradiționale“ și ca rit de integrare în comunitate, de „domesticire“ a străinului. Colegii mei mai în vârstă își mai aduc aminte de povești despre sate pierdute, unde, și la noi, se mai oferea încă în dar străinului care îți intra în casă fata sau nevasta pentru o noapte.

Ospitalitatea se centrează însă, la noi, mai mult pe ofranda alimentară, decât pe cea sexuală: noi îi „omenim“ pe cei care ne sunt oaspeți, adică, împărțind cu ei produsele casei noastre, îi facem „oameni“ ca și noi pe cei străini de noi, deci altfel decât noi. Îmi aduc aminte, în acest sens, de gazda mea de ani de zile dintr-un sat din Gorj, supranumită „Taci și-nghite“, într-atât ne obliga pe toți cei care-i călcăm pragul să băgăm în noi toate mâncărurile și băuturile pe care nu mai prididea să le pună pe masă. Împărțind masa cu ea, am rămas legați pe viață, și oricine din neamul ei ar putea să vină oricând la noi, pretinzând, îndreptățit, aceeași ospitalitate.

În structura sa străveche, ospitalitatea este o normă de conviețuire între comunități de „noi“ și comunități de „ei“ și un rit de trecere între aceste comunități. Ea este un dar care pecetluiește un legământ cu „străinul“, îl integrează în comunitate, și reclamă, pe această bază, un contra-dar din partea acestuia. Ea oferă totul, pentru a putea cere totul. Ospitalitatea se supune unei „logici a darului“, ce intră astfel în conflict cu „logica contractului“, care raționalizează și individualizează aceste schimburi și care domină societățile moderne. Este motivul pentru care ospitalitatea noastră „tradițională“ poate fi redusă la un ornament exotic, sau chiar să devină sursă de neînțelegere și tensiune în confruntările din lumea actuală. Câți occidentali nu s-au simțit astfel stânjeniți, dacă nu de-a dreptul agresați, de „taci și-nghite“ al **nostru**? Și câți români nu au fost deziluzionați, dacă nu chiar scârbiți, de politețea rece și calculată a lor? Între „noi“ și „ei“ nu mai există, într-o anumită măsură, aceleași norme și coduri ale convivialității.

Ospitalitatea este cu adevărat o dimensiune majoră a „tradiționalității“ noastre. Doar că ceea ce se neglijează în preamărirea ei este exact această dimensiune tradițională și, astfel, faptul că nu e întotdeauna la îndemână să fii „ospitalier“ în lumea contemporană. Căci ospitalitatea nu este totuna cu politețea. Una leagă grupuri inegale de băștinași și străini, după legile unor schimburi indefinite de daruri; cealaltă leagă indivizi în principiu egali, după regulile unor schimburi punctuale și contractuale. Nu este de mirare, atunci, că aceeași vânzătoare, de pildă, care se răstoiește la tine de dincolo de tejghea, de o impolitețe crasă, poate să te omenească din tot sufletul dacă îi calci pragul casei, în calitate de oaspete.

Astfel, a rămâne legați de tradiția ospitalității noastre riscă să ne închidă spațiul civic al politeții sau, în orice caz, să ne creeze probleme în acest sens. Pe de altă parte, parcă ar fi păcat să renunți la „omenie“...

Casă de piatră?

Spre deosebire de Franța, care *are cultură*, Italia *este cultură*. Această sentință ușor pretențioasă nu este decât expresia spontană a sentimentului difuz, dar profund, care mă încearcă de fiecare dată când zăbovesc măcar câteva zile pe acele meleaguri. Și nu este vorba de vreo judecată de estetic, saturat de muzeele Italiei – de care, oricum, nu ai cum să te sature –, ci de trăiri de vagabond pe străzi strâmte și în case oarecare. Case precum aceea a colegei mele de la Perugia, de pildă, unde tocmai îmi iau micul dejun,

așezat ireverențios pe niște pietre lustruite de vreme ce traversează fără sens bucătăria, și despre care am aflat că sunt ale unui zid etrusc ce s-a întâmplat să treacă pe acolo.

Ceea ce mă fascinează mai presus de toate este, însă, altceva: piatra. Îi urmăresc jocurile de lumină și umbră pe rotunjimile geologice, mă preling de-a lungul pereților neregulați, adulmec (când nu mă vede nimeni) mucegaiurile bătrâne, și mă simt înțelept împărtaşind atâta vechime. Încerc să-mi imaginez: cum poate să arate o viață trăită în piatră, ce înseamnă să te fi trezit dintotdeauna între pereți de piatră?

Referința este, evident, mai larg mediteraneană, și nu strict italică, dar asta nu schimbă cu nimic datele problemei. Dimpotrivă, chiar. Îmi aduc astfel aminte, de pildă, de o convorbire emblematică cu un țăran din Alpii francezi, în căsuța sa de piatră, pe care l-am întrebat, mioritic, de ce nu-și face o casă din lemn. S-a cutremurat tot la gândul acestei alternative, s-a înfipt mai bine cu picioarele în podea și mi-a răspuns: *Casă de lemn? Păi, aici, o casă de lemn ar zbura-o vântu' cât ai clipi! Casa trebuie să fie de piatră, ca să stea locului, acolo unde-o pui!*

Mă fascinează această **civilizație a pietrei** ca exotism absolut al lemnului, pe care, fără să vreau, îl simt tresărind în mine la contactul cu această straniețate. Căci suntem o **civilizație a lemnului**, dincolo de pitorescul lui „foaie verde“, prin acel simbolism profund al materiilor cu care îi plăcea lui Bachelard să se joace. La acest nivel, și nu doar la cel emfatic al emblemelor identitare, este cu adevărat românul „frate cu codrul“. Să ne aducem aminte, de pildă, de *cântecul bradului* și, dincolo de el, de ritualul funerar al aducerii bradului din pădure la mormântul celui răposat. Pentru aceasta, câțiva voinici pleacă de cu zori în căutarea bradului „predestinat“, care „îi cheamă“, le „dă semn“, și pe care trebuie să-l identifice în desișul pădurii, căci „fiecare are bradul lui; deci trebuie să-l luăm exact pe acela. Dacă nu găsim bradul destinat, nu luăm“ (cf. Ioana Andreescu și Mihaela Bacou, „Mourir à l'ombre des Carpates“, 1997). În imaginarul funerar românesc, bradul este deci un soi de „dublu“ al sufletului. și „fiecare om are bradul său“ (idem).

Dar atunci – stau eu și mă gândesc –, dacă ne-a plăcut să ne înconjurăm cu lemn, să ne prelungim corpul cu încăperea de bărne și să ne dublăm sufletul cu bradul, de ce în momentul inaugural al vieții sociale, la căsătorie, tot noi ne urăm „casă de piatră“? Bradul îndură vremile, dar nu într-atât cât pietrele, nepăsătoare la trecerea apelor; iar temeinicia constă tot în „a pune piatră peste piatră“, și nu „lemne peste lemne“! Ce neîmplinire originară va fi fost oare în inima lemnului, de l-a făcut să se viseze piatră? Ce vis de altceva va fi închizând oare această civilizație a lemnului?

Ruralitate

O micuță biserică de sat în Banat, pe lângă Timișoara. Dacă nu ar fi crucea, stilizată, pe unul dintre acoperișurile în multiple pante, aproape că nu ți-ai da seama că este o biserică. Modernă, cochetă, cu sală de conferințe și club, seamănă mai degrabă a „casă de cultură” de prin Elveția, decât a biserică de sat românesc. De fapt, nici nu este o biserică ortodoxă, ci evanghelică. *De ce acest lucru nu este posibil și la ortodocși?* – se întreabă colegul meu, timișorean. *La ei, biserica a devenit un centru spiritual, și nu doar confesional. Ați văzut bisericile noi din Occident, care mai de care mai „moderniste” și mai „polifuncționale”!*

Am văzut, ce-i drept, dar îmi aduc aminte și că prima dată mi s-a părut o blasfemie. Pe urmă m-am obișnuit și a început chiar să-mi placă. Dar îmi dau seama totodată că, în prezent, cel puțin, o astfel de „modernizare” este pur și simplu de neimaginat. Îl vedeți pe un Le Corbusier construind biserici revoluționare prin satele românești? Eu nu. Nu cred că sunt prea mulți aceia care să simtă nevoia de a schimba ceva în edificiile bisericesti ce ne-au fost date „din moși-strămoși”...

Merg mai departe cu colegul meu spre Timișoara. La o cafea îmi povestește următoarea scenă, petrecută pe acele meleaguri în urmă cu câțiva ani. Un profesor american, trecând pe ulițele satului, îl întreabă:

– *Și cam cât stau oamenii pe aici?*

– *!?*

Întrebarea se repetă și în alte sate, și atunci gazda începe să priceapă și îi arată inscripțiile de pe case: 1908, 1902, 1936...

– *Așa de mult?* – se miră americanul. *Înseamnă că se trăiește foarte bine aici.*

– *!?*

– *Păi altfel de ce ar sta? La noi, dacă unui fermier nu-i place unde este, sau găsește ceva mai bun, lasă totul baltă și se mută.*

Așa e la ei. La noi însă, nu. În satele noastre, cel puțin până mai acum, pleci mai degrabă dacă nu mai poți, nu dacă poți și altfel. Când apare, mobilitatea este mai degrabă o constrângere, decât o opțiune. Nu întâmplător, în sociologie, mobilitatea, ca disponibilitate și proiect, este un indicator major de modernitate.

Îmi aduc aminte de niște cifre, seci ca orice cifre. Dar și cifrele vorbesc. Și ele ne spun că România se află pe penultimul loc din Europa ca nivel de urbanizare. Sau, pentru spiritele sensibile, putem spune că, din punctul de vedere al populației rurale, stăm foarte bine, ocupând al doilea loc de pe

continent, cu 54,3%, înaintea Iugoslaviei (43,9%), Ungariei (38,7%), Poloniei (38,2%), Bulgariei (32,3%), ca să nu mai vorbim de fosta Cehoslovacie, cu doar 22,5% populație rurală. Și numai noi știm câte dintre noile noastre orașe au răsărit doar sub penița lui Ceaușescu!

Nu comentez nici aceste cifre, nici faptul dacă este bine sau nu să ne modernizăm credința sau să devenim mobili precum americanii. Mă gândesc doar că, din când în când, e bine să ne amintim „pe ce stăm“.

Case făloase

Într-un sat mai de munte, un funcționar dintr-un minister și-a făcut o casă. Și ca să fie tacâmul complet, și-a făcut omul și o piscină. *Ce extravagantă!* – m-am gândit eu, văzând-o. *Ce or fi gândind oamenii din sat?* – m-am mai întrebat eu. *Ăsta stă aici de zece ani, da' n-a intrat în rândul lumii, că doar bani are, slavă Domnului!* – gândeau ei. *Cum adică?* – m-am mirat eu din nou. *Păi ce, asta e casă, la banii lui? Două-trei camere, asta-i tot!* Piscina nu intra la socoteală.

Ca să fii „în rândul lumii“, trebuie deci să ai casă. Dar nu orice fel de casă, ci una mare, cu multe camere, chiar dacă nu are cine să stea în ele. În satul cu pricina, nu puține erau locuințele care ajungeau pe la zece-douăsprezece camere, proprietarii stând în una dintre ele, dacă nu chiar alături, în casa bătrânească. Din Oaș în Dâmbovița și din Maramureș în Ialomița, acest fenomen cunoaște o răspândire impresionantă.

M-am întrebat de multe ori: de ce? Ce rost are acest exces, în condițiile în care, de regulă, nu este vorba de averi ce nu pot fi cheltuite altfel? Valoare simbolică, marcarea statusului, cum spun sociologii. Desigur, dar astea rămân totuși doar o etichetă, câtă vreme nu pricepi rostul acestei „valori simbolice“. De curând, niște cifre „frumoase“ m-au făcut să cad pe gânduri.

Despre ce este vorba?

Într-un sat „normal“, cei care „se mișcă“, încercând cât pot și cum pot să intre într-o logică a dezvoltării și a economiei de piață, sunt, de regulă, cei care au mai multe „resurse“ decât alții: sunt mai tineri, au un nivel de instruire mai ridicat, au ceva mai mult pământ și/sau animale, investesc și vând și, ca să meargă lucrurile, sunt dispuși, dacă este cazul, să-și schimbe domiciliul, meseria și/sau locul de muncă. Nimic mai firesc, am zice, ca aceste lucruri să meargă împreună, legate unele de altele, de vreme ce toate sunt componente relativ indispensabile pentru un comportament economic – să-i spunem – modern. Și ele chiar merg

împreună, din punct de vedere statistic, într-unul din satele investigate. Dar nu se mai leagă de nici un soi în satul nostru cu case făloase. Altfel spus, aici, cei care investesc, vând și câștigă nu sunt cei care au resurse, energie, instruire și bani, ci cei care au... mai multe camere. Cel puțin asta ne spun datele. Și ele ne mai spun că cei care „se mișcă” sunt cei pentru care „omul cu rude nu pierе” și „mai multe mâini fac sarcina ușoară”; cei care cred mai mult decât alții că „bine faci, bine găsești”; cei care optează comparativ mai mult pentru egalitarism, pentru a întări astfel spiritul de echipă; cei care sunt comparativ mai mulțumiți de relațiile pe care le au etc. De asemenea, în satul cu case făloase, aproape jumătate din populație mai practică schimbul în natură, față de numai 6% – în satul pe care l-am ales ca termen de comparație. Și, în sfârșit, acești oameni sunt foarte mulțumiți de primar, primărie și celelalte „structuri comunitare”, dar nu pentru că acestea ar fi cine știe ce, ci pur și simplu pentru că nu prea îi interesează. Interesele lor sunt aiurea, în existența și funcționarea acestor rețele, cu morala lor specifică, în care schimbă, se ajută și se fură, prin care obțin avantaje și privilegii pe care le oferă în schimbul altor avantaje și privilegii etc. Din această perspectivă, apare atunci firesc ca ceea ce diferențiază persoanele „active” din acest sat să fie mai mult un capital relațional și simbolic, decât unul material și educațional, ca în celălalt sat. Și, mai departe, nimic mai util, atunci, decât să-ți garantezi „solvabilitatea” în aceste schimburi în care vrei să intri, prin ceva făcut de mâna ta, pe care să-l vadă toată lumea și să-l aprecieze cu toții: casa. Altfel nu te mai crede nimeni că poți oferi și tu avantaje și privilegii, și riști să nu fii acceptat în „club”.

Întorcându-mă acasă în mașină și trecând prin fața unora dintre acele faimoase „pagode” țigănești, m-am gândit că diferența nu e, de fapt, decât de „stil”...

Prispa

Pe stradă la Dorin suntem la adăpost de îmbulzeala publică din centru. Ceea ce nu înseamnă însă că în această fostă mahala constănțeană, pe cale de a deveni zonă rezidențială, petrecerea „de Ziua Marinei” este mai puțin în toi. Mă plimb în josul străzii, spre faleză. Casele „vagon”, pe curte, alternează cu vile ostentative, dar de pretutindeni miroase a pește și „friptane”. Niște gabori, adunați pe stradă în dreptul unei „case de vânzare”, îmi spun ceremonios „bună seară”. Alături, nașii, finii și vecinii, adunați la un grătar în curtea cu mozaic venețian, privesc la un televizor instalat pe capota unui Mercedes ultimul răcnet. De la balconul vilei de

vizavi îi privesc detașat două perechi tinere, sorbind câte un *whisky on rocks*. Două firme aparent prospere își afișează alarmele și bodigarzii. Între ele, doi metri de *no man's land* au fost imediat invadați de o grămadă de gunoi, vizitată de câțiva câini toropiți de soare. *Tranziție mare, monșer!*

Apogeul se află însă câțiva metri mai încolo, pe „faleza nord“, cu bloculețele sale comuniste, în terasă, construite inițial pentru șefii de la Midia și devenite ulterior un mic paradis post-comunist. Arhitectura lor cochetă și neregulată, cu intrânduri și ieșinduri, cu terase generoase, retrăgându-se în lățime pe măsură ce urcă în înălțime, oferă voaierismului o arheologie socială fascinantă. De la balcoanele închise, cu izmene la uscat, până la reședința californiană, cu alee „privată“ pentru mașinile de lux și terasă inundată în lumini discrete, poți avea parte de tot ceea ce filme de pe patru continente ți-au lăsat ca urme în cultura ta generală. Nu există două apartamente la fel în această arhitectură totuși standard!

Într-unul din aceste fiorduri locative, vecinii de la parter au scos un ceaun uriaș în care fierbe, la foc mic de lemne, un borș generos de pește, în timp ce pe terasele înfrățite, doamnele, în rochii elegante de seară, își sorb băuturile răcoritoare la adăpostul umbrelor *Camel*. La ultimul etaj, un foc mai modest își ia avânt în vederea unui grătar cu mici. La una dintre intrările blocului, în spatele unei jumătăți de gard cu inscripția *Nu intrați, câine rău!*, alți locatari sorb în liniște un sprîț subțire de vară, sub bolta de viță ce prelungește cu răcoarea ei unul dintre balcoanele de la parter. Pe partea dinspre oraș a acestor blocuri, pe iarba arsă ce mărginește o străduță desfundată, o inscripție vopsită pe o bucată de tablă te avertizează: *Nu parcați, proprietate privată!*

Ceea ce mă fascinează nu este atât aspectul pestriț al locului, obiect disputat de revolte occidentale și melancolii orientale, cât o constantă mai profundă, cred, și mai puțin evidentă: jocul subtil și consubstanțial al unei mișcări centripete, care adună oamenii din toate categoriile sociale în jurul *casei lor*, și al unei mișcări opuse, care invadează, dinspre casă, tot ce poate fi *spațiu public* „disponibil“; alternanța necontradictorie între balcoanele închise și scările de bloc deschise, între delimitarea teritoriului propriu și invadarea spațiului celuilalt.

Gândul mă poartă la ceea ce este, poate, cea mai emblematică particularitate a arhitecturii noastre: *prispa* – spațiu delimitat pentru a marca o trecere. Nici înăuntru, nici afară, pentru a putea fi și înăuntru, și afară, *prispa* este lucrare a lui *întru*, este, în spațiu, ceea ce bârfa este în timp. De la *prispa* la porțiță, tot atâtea limite care nu limitează decât... o trecere. *Pentru români, credea Vulcănescu, lumea e plină, dar e plină cu o trecere!*

Întors la Dorin, unde mă așteaptă grătarul *nostru*, acest exercițiu de voaierism mă înfioară cu posibilitatea unei clarviziuni: politica română se face pe prispă!

Antropologia bârfei

Diferențe culturale, dificultatea de raportare la Celălalt, „privirea îndepărtată“, vorba lui Lévi-Strauss, toate cuvintele mari ale antropologiei au căzut în fiziologie după o săptămână de trăire fără posibilitate de refugiu a diferențelor culturale, a dificultăților de comunicare cu Celălalt, de căutare angoasată a „bunei distanțe“. Din cei aproape treizeci de tineri veniți din Belgia sau Italia, Bulgaria sau Grecia, și reuniți la Petroșani pentru un „teren încrucișat“, jumătate au febră, iar unii bânuie în clipa de față prin pădurile din jurul cabanei de la Groapa Seacă. Stau singur lângă focul care ar fi trebuit să ne reunească și încerc să pun în ordine ultimele evenimente.

Am încercat să discutăm despre toate aceste probleme care au născut conflicte și tensiuni insuportabile, care nu sunt simple probleme personale, psihologie individuală, ci ne traversează cu toată greutatea culturilor, valorilor și tabuurilor pe care le purtăm în noi, de cele mai multe ori inconștient. Probleme care constituie însăși materia demersului antropologic. A oricărei „vieți deschise“, de fapt. Am încercat să le discutăm public, pentru a extrage *umanul* din experiențele *individuale* ale tuturor. Exercițiu de sinceritate maieutică. Încercare fatală, trăită ca exhibiționism forțat, ca „viol public“, vorba unei fete. Interesant, doar de către partea „balcanică“ a grupului. *Cum să vorbim în public despre niște lucruri atât de personale? Noi nu am spus niciodată părinților adevărul despre noi înșine...* – încearcă să se explice cineva.

Nu pot să judec, așa că mă judec pe mine. Alaltăieri, o italiancă din grup mi-a cerut o întrevvedere ca să lămurim conflictul ei cu coechipiera româncă. Am bârfit-o puțin pe italiancă între noi, românii, și eram pregătit să fac oarecum același lucru cu italianca; găsisem o soluție de pupat toți piața independenței. Mi s-a pus, în consecință, un nod în gât când primul lucru de care a întrebat italianca a fost unde este A., coechipiera sa româncă. Acuzele pe care avea să i le aducă – și pe care le-a înșirat cu seninătate – nu puteau fi făcute decât public, în prezența împincinatei. *Cum să vorbim în public despre niște lucruri atât de personale?* – m-am întrebat și eu atunci, neștiind prea bine cum să reacționez.

Citesc în febra și lacrimile tinerilor, în nodul meu din gât, o „frontieră culturală“ pe care am mișcat-o din locul ei și care ne-a zgâriat sufletul ca o sârmă ghimpată. *Cu ce drept ne obligați să participăm la berile voastre,*

la exploziile voastre de sociabilitate pe care nu le împărtășim? De ce ne anulați dreptul nostru la intimitate prin excesele voastre de „prietenie” publică? De ce trebuie să ne simțim bine doar împreună, chiar și atunci când noi ne-am simți mai bine singuri? – reproșează mut, încercând să înțeleagă și să se adapteze, „partea occidentală”. De ce ne obligați la acest striptease psihic, de ce trebuie să ne punem pe tavă, în văzul tuturor, problemele și trăirile noastre personale și secrete? Putem să le discutăm între noi cât vrem, când vrem și, mai ales, cu cine vrem, dar nu public – se revoltă, complementar, „partea balcanică”. Este tot mai clar că definițiile publicului și privatului nu sunt deloc aceleași.

Ideea de bârfă începe să mă bântuie. Bârfa, scoasă din aura sa de trivialitate și devenită concept, model cultural fundamental, complementar ospitalității și acelei sociabilități vitale din familia faimosului *kefi* grec. Bârfa, ca mod de gestiune totdeauna provizorie a conflictelor, critică înecată în oralitate zglobie și totdeauna prevenitoare față de ființa ultimă a persoanei criticate: „persoanele de față se exclud” este *minima moralia* a oricărei bârfe cinstite. De asemenea, relativismul bârfei, care își interzice accesul la judecăți definitive, care, destăinuind, ascunde în același timp esența intimității, la care nu poți și nu trebuie să ai acces public: bârfa ca garanție a tabuului des-tănuirii.

În lumea bârfei, nici o relație nu este definitiv pierdută. Dar nu este nici clară vreodată. Orice conflict poate fi depășit, dar nici unul nu poate fi preîntâmpinat. Și aceasta – de la colțul străzii până în centrul Parlamentului.

La porțile Orientului

Ce minunată ocazie de cunoaștere a „structurilor profunde” ale culturii române am pierdut o dată cu dispariția cozilor! Această reflecție sado-masochistă mi-a fost inspirată de o coadă de două ore la telecabina de la Sinaia, unde, inevitabil, ne-am călcat pe cozile schiurilor cu frenezie. La un moment dat, tasat în mod evident inutil de un grup compact de „paltonari”, prietenul meu, rezident mai vestic, a reușit să se tragă două palme în lături, pentru a marca în mod simbolic, dar clar, că era incomodat. Fericțiți, cei din spate au cucerit rapid și aceste două palme de teren, încăleându-l din nou. Această intruziune în intimitatea noastră fizică era dublată de o expansiune similară în zona intimității psihice: vă pot povesti, astfel, cu lux de amănunte, dacă vreți, viața personală a cel puțin unei duzine de concetățeni.

Ca un bun antropolog, care a citit lucrările de proxemică ale lui Edward T. Hall, am refuzat să consider toate acestea drept simple manifestări de mârlnie și am început să meditez la spațiul public și privat la români, la

caracteristicile distanței personale în cultura noastră ș.a.m.d. Judecând comparativ, am încercat să plasez particularitățile românești printre cele ale altor culturi. La o extremă, s-ar situa astfel germanii, care „își trăiesc spațiul comportamental ca pe o prelungire a propriului eu” – de unde și faimosul *Lebensraum*. Mai puțin categorice, și celelalte popoare „civilizate” păstrează, însă, tacit, o „distanță personală” (între 50 și 125 cm – consideră Hall), care asigură o inviolabilitate a spațiului individual în public. Această normă devine uneori explicită prin linia trasată la aproximativ un metru de orice ghișeu și care interzice celui din spate să „se bage în sufletul” celui din față. În alt registru, această distanță personală este marcată și prin intensitatea vocii, care, la britanici mai mult decât la americani, se reglează în funcție de distanța față de alte persoane sau grupuri, astfel încât acestea să rămână în afara cercului discuțiilor private ale celor în cauză.

La extremitatea cealaltă, urmându-l tot pe Edward Hall, am putea plasa cultura arabă, unde „persoana există undeva în străfundurile corpului”, astfel încât contactul fizic (inclusiv vizual, auditiv sau olfactiv) cu corpul nu afectează în nici un fel spațiul intim al persoanei. Poate nu întâmplător, în arabă nu există termen echivalent pentru *viol*, și cu atât mai puțin pentru expresia *violare de spațiu*.

Mergând mai departe cu gândul, mi-am pus problema spațiului public și al celui privat, al intimității și sociabilității. Din nou, normele inconștiente în acest domeniu sunt mai stricte la germani (Hall evocă exasperarea unei firme americane, care nu reușea de nici un fel să-i convingă pe colaboratorii săi germani să-și țină ușile deschise), garantând însă totdeauna, în lumea occidentală, posibilitatea de a păstra chiar și în public un spațiu privat, de neintruziune. Și, din nou, la arabi această distincție dispare, ideea unei intruziuni în public fiind de neconceput pentru simplul motiv că „ceea ce este public rămâne efectiv public”, deci deschis tuturor. Să adăugăm la aceasta și socializările diferite ale intimității, în condițiile în care fiecare copil are camera sa, sau, dimpotrivă, întreaga familie împărtășește cu plăcere același spațiu.

Pe unde ne aflăm noi în toate acestea? Socializați, tradițional, în devălmășia familială a bucătăriei, unde mănâncă și doarme toată lumea, avem o percepție anemică a „distanței personale”. Diferența dintre expresia englezească a acestei distanțe: *at arms' length* (la lungimea brațului) și echivalenta sa românească: *a se băga în sufletul omului*, spune totul. Mergând mai departe, s-ar părea că spațiul nostru public se aseamănă mai mult cu un marș sau cu un imn, decât cu o simfonie. Lipsit de prezența contractuală a celorlalți, acesta este un spațiu vid ce se cere cucerit, fiecare centimetru devenind astfel o victorie ce trebuie celebrată, individual sau colectiv, printr-o exuberanță războinică.

Unora nu le place așa. Altora (sau, uneori, acelorași) le displace „distanța“ arogantă a occidentalilor. Depinde, în mare măsură, de atitudinea personală față de următorul dicton arab: „Feriți-vă de un rai fără locuitori, că acesta este iadul“...

Timp, șerpi și sondaje

Ca tot omu', am primit și eu pe noul an o serie de telefoane de felicitări. Cam toate se derulau în rutina zglobie a sărbătorilor, cu „la mulți ani“, „sănătate“, „fericire“ etc., și sfârșeau aproape invariabil cu **un an mai bun!** Ca și cum era evident că nu avusesem un an prea bun! Și cum această formulă pare să se fi generalizat în acest an, ea capătă valoare de sondaj de opinie, cu o semnificație de genul: românii au avut un an prost, dar în prag de An Nou își regăsesc o doză de speranță. Stranie apucătură, dacă stai să te gândești bine, căci, din câte am observat eu, pe 31 decembrie nimic nu ne îndreptățește să credem *rațional* că de pe 1 ianuarie lucrurile or să meargă mai bine! *Irațional* însă, între 31 decembrie și 1 ianuarie se întâmplă ceva, intrăm în *noul* an, adică în *altceva*, care poate fi deci și *altfel*.

Am primit însă și câteva telefoane de alt gen, care mi-au atras atenția prin abaterea lor de la această rutină: *La mulți ani, ședința s-a amânat pe mâine*. „La mulți ani!“ era acolo, dar ca un fel de „bună ziua“, după care urma informația, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Între 31 decembrie și 1 ianuarie nu mai era un prag, o reînnoire a Timpului, ci o continuitate, o banală trecere de la o zi la alta. Tranziția pusese stăpânire și pe Timp, îl des-fășurase, și din ciclic îl făcuse linear și curgător, fără reveniri și înnoiri...

Nu m-am putut împiedica să nu vizez la această diferență, aproape imperceptibilă. Și, tot visând, gândul m-a dus la un soi de reprezentare cosmogonică încă vie și răspândită în folclorul nostru, care poartă numele de „bătutul mărgicii“. Cică în fiecare primăvară (sau o dată la șapte sau la nouă ani), toți șerpii din lume se adună într-o râpă, se bat în limbi și fac, așa, o spumă, din care se leagă o mărgică sau o piatră nestemată. Acela dintre șerpi care o va înghiți, se transformă în balaur, se urcă la ceruri și poartă ploile. Ce nu mai spune povestea este faptul că acești Balauri, ipostaze palide ale unei divinități vegetale și „cosmocratice“, au o soartă efemeră: nici nu apucă bine să fie, acolo sus, stăpânii apei aducătoare de viață, și „cad“, pentru ca în anul următor totul să se reia de la capăt.

Nu m-aș grăbi să vorbesc aici de un „arhetip al Timpului“ în cultura română, dar nici nu aș trece total nepăsător pe lângă această expresie semnificativă a unei sensibilități colective, proprie altminteri majorității

culturilor „tradiționale“. S-ar zice că, inconștient, ea ne atinge în fiecare început de an nou, cu o speranță confuză, profundă și irațională, de înnoire a Timpului (și a lumii), de schimbare, de luat viața de la capăt. E ca într-un joc de tenis, unde, cu fiecare ghem, se reia, în principiu, jocul de la zero, cu noi șanse de reușită. Timpul trece, desigur, jocul continuă, dar există praguri, care pot fi tot atâtea cotituri pe drumul Timpului.

Mă uit apoi pe sondajele de opinie din ultimii ani: nici măcar un sfert din populație nu este de părere că în anul viitor va trăi la fel ca în anul prezent. Pentru majoritatea oamenilor, după 1 ianuarie ceva se va schimba, în bine sau în rău. Pentru alții, iată, ședințe-au fost, ședințe-or fi și mâine. Anul Nou nu schimbă nimic.

Acum, eu nu știu ce să cred: s-o schimba? nu s-o schimba?

Sfânta indigestie

– *La noi nu e ca la voi* – ne explica zilele acestea o micuță franțuzoaică de doisprezece ani, ajunsă în România prin „schimburile de elevi“ organizate de unele școli. *Mama ascunde ouăle în grădină și noi le căutăm, și, pe urmă, asta-i tot.*

– *Și nu mâncați miel?* – a întrebat, intrigat, fiul meu cel mic.

– *Nu. Nu facem nimic deosebit de mâncare.*

– *Săracii de ei!* – îmi șopti băiatul meu la ureche, cu un ou în mâna stângă, o pulpă de miel în dreapta, și cu ochii pe cozonacul de-abia scos din cuptor.

Parcă niciodată nu am realizat mai profund ca de data aceasta iraționalitatea triumfală a meselor noastre festive, citită în ochii prea sinceri ai acestor copii străini de țară și de spiritul ei. Văd și acum privirea speriată a unei copile blonde și firave, care începea să plângă automat, în tăcere, de cum intra în bucătăria gazdelor sale. Și mă gândesc la o domnișorică, vioaie și sigură pe sine, care, după o săptămână de tratament culinar mioritic, de cum a intrat în casă și a văzut toate cele pregătite pentru Paște, a țâșnit în baie și a vărsat îndelung, fără să se poată controla și fără să înțeleagă prea bine ce i se întâmpla.

Înainte de marile sărbători, întreaga nație intră în alertă. Săraci și bogați se străduiesc să-și depășească mijloacele, pentru a avea pe masă „toate cele cuvenite“. Cu mic, cu mare, facem tot ce ne stă în putință pentru a ne cuceri dreptul sfânt la indigestie, măcar una mică și tristă. *Reacție de oameni săraci, flămânziți decenii de-a rândul de comunism!* – aruncă, fără să se gândească prea mult, câte un înțelept de serviciu. *Mai bine să-mi fie rău, decât să-mi pară rău* – obișnuia să spună bunicul meu, care trăise bună vreme și fără comunism.

De unde ni se trage, atunci, acest dezmăț culinar? Să fie oare vorba doar de o omenească și trecătoare hulpăvitate?

Pe coasta de nord-vest a Pacificului, o serie de populații practică o formă agonistică de dar, numită *potlatch*. La ocaziile importante din viața unui individ și, mai ales, în cazul șefilor, aceștia organizează ceremonii fastuoase, în cursul cărora distribuie daruri de preț și mai ales alimente, în cantități uriașe, mergând până a le arunca în ocean în mod ostentativ, pentru a-și marca rangul și a-i obliga pe cei de față să facă la fel, în virtutea legii nescrise a contra-darului. În forme și grade diferite, această practică a darului agonistic există, practic, în toată lumea.

Măcar de Paște (sau de alte mari sărbători) *să simt că am tot ce trebuie* – speră, la noi, până și ultimul sărac. Iar aceasta se traduce prin „măcar acum să-mi prisosească“. Acest *prisos* este și el un fel de dar, care își reclamă contra-darul; această risipă culinară este un fel de *potlatch*, prin care cel care îl organizează intră în competiție cu propriul său destin. La marile mese festive nu se mănâncă nici de foame, nici din rafinament. Ceea ce le distinge este acest consum simbolic, excesul pe măsura fiecăruia, prin care „ne ținem rangul“ și provocăm soarta să ne ofere mai mult: *când ne-o fi mai rău, așa să ne fie!*

Această iraționalitate atât de profană are ceva sacru în ea. Iraționalitatea o poți citi în privirile disperate ale micuților francezi, primiți regește de gazdele române, prinse în febra pascală. Substratul „sacru“ îl poți întrevedea în încăpățânarea cu care ea s-a păstrat, chiar în ciuda comunismului – și, era să adaug, a economiei de piață. În orice caz, în ceea ce mă privește, îmi păstrez convingerea (profund irațională, recunosc, dar „sfântă“) că, dacă mi se va întâmpla vreodată ca la Paște sau Crăciun să nu am în casă „toate cele cuvenite“, îmi va merge rău tot anul...

Nevoia de sarmale

- Cu ce vă putem servi?
- Ce aveți mai scump!
- !?
- Dați-mi și mie, vă rog, o jumătate din rinichiul ăla mic...
- !?
- Mișcă, bă (...)!
- E roșu – mă gândesc eu, anesteziat, și simt un val de ură în ceafă.
- E luna cadourilor Miranda!
- E luna cadourilor Piranda!

- E luna cadourilor nu-mai-știi-cine!
- Și Crăciunul? – îmi trece mie prin minte.
- Te uiți și câștigi!
- Nu te uiți și câștigi!
- Nu faci nimic și câștigi!
- Nu câștigi și faci tot timpul ceva!

Nu mai înțeleg nimic...

O pisică se uită, tristă, de pe marginea unei grămezi de gunoi adjudecată de o haită de dulăi. Nici ea nu mai înțelege nimic.

În sfârșit, acasă.

Închid toate ușile și toate ferestrele.

În sfârșit, miroase a sarmale!

Nevasta mea amestecă mirodenii. Ce mult o iubesc! Ce bine ne simțim cu toții! Mama s-a sculat și ea din pat și zâmbește. Au venit și prietenii, cu toții. Pe unii nu i-am mai văzut de ani de zile.

Afară ninge cu fulgi mari. Iarna pe uliță!

Sânii, zurgălăi, colinde...

Din josul scării, din susul scării, vine miros de sarmale. Acum, în clipa asta, toți românii fac sarmale. În toate casele, cu ușile și ferestrele închise, fierb olițe, oale și oloaie cu sarmale.

Mă înduioșez până la lacrimi de această solidaritate umană și încep să simt comunitar.

Sociabilitate prin izolare.

Patriotism cu zeamă de varză.

Faci sarmale și e Crăciunul!

Ce rău sună!

Ce bine e!...

Monumentul leușteanului

Luați și vedeți în cărți de bucate mai vechi, cele dintre cele două războaie și de mai 'nainte: așa se cheamă, tocana națională! (...) Națională, națională, dar sub ce drapel? Că e și secuiască un pic, și „stroganoff” oleacă, și tochitură o țără! Las altora răspunsul, rigoarea e a oamenilor de știință...

Și dacă tot vorbim de „tocana națională”, înainte de a fi „oameni de știință”, haideți să mai degustăm și din alte specialități mioritice. Ciorba de burtă, de pildă, *de origine oriental-mijlocie, cel mai probabil arabo-turcească (cinci secole de vasalitate!)*, [aceasta] a devenit bun național românesc nu numai prin popularitatea excepțională, ci și prin adaosurile creatoare –

smântâna, gălbenușul, leușteanul, zarzavatul de supă, oțetul – care au autohtonizat-o. Oricum, e ceva ciudat cu ciorba asta subtilă, care vorbește cam mult despre noi: pute, dar e gustoasă, dacă ajungi să te obișnuiești cu ea; face rău, e grea, îngrașă, dar prea e bună și nu ne-o putem refuza; vine de la turci, dar se preface că e de-a noastră; e vulgară, e din chestii pe care alții le aruncă, scârbiți, dar noi le mâncăm toți, mai ales elita! E mâncare de vizitii beți, dar are cea mai savantă și pretențioasă pregătire din toată bucătăria română. E deopotrivă acră și dulce, picantă și catifelată, grasă și totuși delicată, eclectică și simplă în același timp! E Mitică!

Ce s-o mai lungim, cuvântul „ciorbă” ne vine direct din turcă, „borş” din rusă, „supă” și „cremă” din franceză, deci n-avem nimic al nostru. Dar uite că anumite zemuri numai noi le ncropim, adăugând cel mai adesea rețetei cosmopolite ceva de pe lângă casa noastră, care o face să se schimbe și să triumfe național.

Despre toate aceste minunate întocmiri ale gastronomiei noastre uitate sau drapate în tricolor, puteți afla din cartea lui Radu Anton Roman, intitulată „Bucate, vinuri și obiceiuri românești”. Dar de ce vorbesc eu despre toate acestea, când rolul meu nu este acela de a face cronici literare? Deoarece, împătimit de cotidian, nu puteam trece nepăsător pe lângă această chintesență a cotidianului care este mâncarea, servită de data aceasta pe platou național. Și, mai ales, deoarece acest cotidian „trivial” ne învață, ca întotdeauna, ceva esențial: în cazul în speță, ISTORIA ȚĂRII!

Nu trebuie să fii feminist ca să afirmi că la noi, ca pretutindeni, istoria au scris-o bărbații. Istoria noastră este, de fapt, istoria lor. A faptelor bărbătești de vitejie, de pierzanie și de îndoială, a victoriilor și a înfrângerilor, a „cine pe cine” și „de ce”. Este istoria războaielor, pribegiilor și invaziilor, cu partea lor de jertfă și partea lor de glorie. Dar atât. Or, toate aceste războaie, pribegii și invazii nu au lăsat în urmă doar morți și fanfare, ci și viață la gura cuptorului, acolo unde se pregătesc cele necesare pentru noi războaie și noi fanfare. Acolo unde stăpână e femeia. Bucătăria românească a strâns aluviunile istoriei în ceaun și le-a amestecat cu mâna nevestelor, scriind astfel o altă Istorie. Poate cea adevărată, așezată și perenă, lăsând în plata Domnului învingători și învinși, frontiere și identități, pentru a reține doar ceea ce putea fi strecurat în plăcere de a trăi, acolo și atât cât îți este dat.

Dar iată că bărbații au rescris și această „istorie”. Bucătăria „modernă” românească fie și-a adus mâncărurile direct de la Paris sau Viena, fie a ridicat pe pedestalul specificității vreo „tochitură națională” (așa cum Călușul, de pildă, a fost decretat „dans național”).

Acest fapt cotidian al bucătăriei românești păstrează însă în străfundurile sale, pentru cine știe să le privească, straturile geologice ale trecerii noastre prin timp și spațiu. De aceea, o sugestie pierdută în cartea cu pricina mi s-ar părea un gest de pietate națională cu benefice valențe reparatorii: *m-aș bucura mai mult să depun o coroană la Statuia Leușteanului, decât la poala cine știe cărui general, vai, merituos!*

la-ți, mireasă, „ziua bună”!

Un prieten mi-a atras atenția asupra unei invitații la nuntă pe care tocmai o primise din Franța: „Vezi cum e la ei? «Gigel și Maricica vă invită la nunta lor.» La noi, părinții sunt cei care fac invitația. Urmează nașii, și doar pe urmă, pe undeva, vin mirii!”.

Întâmplarea a făcut ca tocmai atunci să fi primit și eu o invitație, la botez de data aceasta, tot de pe undeva din Vest. Nici măcar aici nu apăreau părinții. Micuța nou-născută își anunța venirea pe lume și intenția de a se boteza.

Aceste invitații sunt, desigur, niște formalități. Dar nu este chiar întâmplător că aceste formalități diferă între ele în acest fel. La noi, familia este într-adevăr aceea care organizează viața tinerilor, inclusiv nunta lor. Ce părinți serioși și responsabili ar accepta, de pildă, să nu se ocupe de toate, la căsătoria copiilor lor, de la invitații până la jocul miresei? La ei, dimpotrivă, individul se ocupă singur de problemele sale și își afirmă individualitatea, fie și în joacă, încă de la naștere.

Dincolo de această constatare, cât se poate de socio-hai-hui, se află o realitate cât se poate de complexă. La noi, părinții se simt datori să-și asume o serie de îndatoriri aparent tradiționale, în timp ce copiii sunt înclinați să-și impună o serie de drepturi aparent moderne.

Primii își protejează progeniturile: „Doar e copilul meu!” Totul se petrece ca și cum așa ar fi de când lumea, iar aceasta ar fi valoarea centrală a familiei. De fapt, de cele mai multe ori, această protecție este mai degrabă o proiecție, iar sursa ei este mai mult o frustrare personală, decât o normă colectivă.

Ceilalți își resping părinții. Sau, în orice caz, refuză dependența de aceștia, în numele lumii de acum. De fapt, de cele mai multe ori, acest refuz este mai mult o aspirație, decât o responsabilitate asumată.

Astfel, noile generații scoase pe piață de către familiile lor sunt crescute într-un sistem de valori pseudo-tradiționale, pe care nu le mai acceptă, și visează la un sistem de valori pseudo-moderne, pe care încă nu-l cunosc. Ceea ce rezultă, în final, este un individualism protejat, o independență asistată.

Pe scurt, o struț-cămilă socială.

Românul *mal aimé*

Tocmai a plecat Bill de la mine, care vroia să știe părerea mea despre ultimul barometru realizat de Metro Media. Nu-l citisem încă, așa că „îmi arunc un ochi”: 73% consideră că „nimeni nu e interesat de ce gândesc oameni ca mine”, 83% că „lumea de astăzi este prea complicată pentru ca oamenii simpli să mai aibă un cuvânt de spus”, 86% că „pe cei care conduc țara nu-i interesează ce mi se întâmplă mie”, și tot 86% că „majoritatea celor care au putere sau bani încearcă să profite de ceilalți” – îmi atrage atenția Bill. Prima impresie: pentru majoritatea românilor, lumea asta pare a fi, dacă nu chiar o junglă, în orice caz o pădure ceva mai mare, în care au fost părăsiți, în care se simt înconjuțați de forțe obscure, indiferente în cel mai bun caz, dacă nu de-a dreptul ostile. Sindrom de copil abandonat – îmi trece prin cap.

Merg mai departe. Sursa averii: doar 11% o plasează în muncă și merit personal, restul mijloacelor fiind extrinseci, dacă nu de-a dreptul ilegale. Sursa sărăciei: doar 22% consideră că aceasta s-ar datora unor motive personale, precum lenea sau lipsa de voință; pentru majoritatea, motivul este că „societatea nu-i ajută suficient”. Moștenire comunistă sau chiar înapoiat-tradiționalistă – s-ar grăbi unii să exclame. Este greu de susținut însă așa ceva, în măsura în care aceste opinii sunt mai frecvente în urban decât în rural, la cei mai tineri decât la cei vârstnici, și la cei cu studii superioare decât la cei cu studii elementare!

Restul sunt contradicțiile deja cunoscute, dar nu mai puțin simptomatice: „bunăstarea fiecărui om depinde în principial de stat” (60%), dar doar 6% sunt împotriva unei economii de piață; „este mai bun un loc de muncă prost plătit, dar sigur, decât un loc de muncă bine plătit, dar nesigur” (74%) și, în același timp, „numai cel care riscă, câștigă” (82%) ș.a.m.d. Nici unul dintre aceste răspunsuri nu mi se pare semnificativ în sine, relația ambiguă și contradictorie dintre ele fiind, însă, simptomatică.

Toate acestea mă fac să mă gândesc la obsesia Iuliei cu „complexul ombilical”. Pe fondul familiei nucleare egalitare, tipice societății românești „tradiționale”, copiii țării sunt socializați într-un spirit principial egalitar și colectivist. Regula generală a acestei devălmășii familiale este accesul egal la resursele gospodăriei, copiii fiind proprietari indivizi în fapt, urmând să-și primească în mod egal la căsătorie partea ce li se cuvine. Iar la căsătorie, comunitatea are grijă să asigure din nou șanse egale tânărului cuplu prin instituția darului, care, în sate, mai stabilește încă și în prezent cuanțumuri relativ egale (reajustate după cursul dolarului!) tuturor tinerelor familii.

Relativ mai recent, frustrările de reușită personală datorate contextului comunismului (și, mai larg, al modernizării) au făcut ca părinții să-și

proiecteze, conștient sau nu, aspirațiile neîmplinite în copiii lor. *Tu nu trebuie decât să înveți ca să reușești în viață; de rest mă ocup eu!* – este laitmotivul educației la majoritatea românilor. Sau, altfel spus, *îl ajut să se descurce singur*. Ceea ce constituie nucleul contradicției, al acestui „complex ombilical” de care vorbea Iulia și care face ca bună parte a copiilor să-și reclame de foarte timpuriu independența, cu condiția ca aceasta să fie susținută de părinți, uneori până foarte târziu: *Copilăria... păi știu și eu? Durează până pe la douăzeci și patru de ani, poate și mai târziu. Este foarte greu să te descurci în ziua de astăzi, și noi, părinții, trebuie să ne ajutăm copiii cât putem* – era de părere un astfel de părinte.

Să te descurci **singur**, deci să riști, să știi să folosești relațiile, să vrei economie de piață etc. Să fii **ajutat** să te descurci singur, adică să faci toate acestea asistat din spate de instituția parentală. Implicit și prin extindere, de statul paternalist și instituțiile sale, care nu au dreptul să te abandoneze, căci așa ai învățat acasă! Acest individualism asistat, reclamând în egală și contradicțorie măsură independența individului și asistarea lui de către comunitatea de apartenență, pare a fi o valoare centrală a practicilor educaționale recente din societatea română.

Realizez acum în ce măsură m-am simțit brusc părăsit și vulnerabil în momentul în care s-a îmbolnăvit mama. Reușisem deja să mă descurc singur și nu mai eram chiar tânăr, dar, pentru mine, stresul a început din acel moment...

13

Nu aș vrea să răsucesc cuțitul în rana națională a eșecului echipei noastre de fotbal din meciul cu Croația și nici nu-mi trece prin cap să mă dau cunoscător în ale sportului-rege. Dar, supărat ca tot românul șiându-mi berea cu parapon, am avut o revelație ce mi-a luat amărăciunea cu mâna. V-o împărtășesc și dumneavoastră, poate, cine știe, vă folosește la ceva.

Trecuseră deci vreocinci minute de la încheierea meciului. Ne plimbam cu toții, în încăperea de bloc unde vizionaserăm meciul, întrebându-ne, printre înjurături și exclamații, *ce s-a întâmplat?, cum a fost posibil?*. Și iată că experții adunați în Piața Universității din București ne transmit, prin intermediul reporterului TVR, explicația la mintea cocoșului: a fost al treisprezecelea meci al echipei noastre în campionatele mondiale! Mi-am tras o palmă peste frunte și am scos un chiot mai prelung ca la golul lui Adrian Ilie. În mintea mea se făcuse lumină! Regăsindu-mi locul în rânduiala ascunsă și profundă a lumii, m-am așezat calm, împăcat cu soarta și

cosmotic, să privesc meciul Anglia-Argentina. După care m-am culcat liniștit și am visat când așa, când așa, după cum e și lumea.

Când m-am sculat, observația Suporterului Român mă obseda încă. Mi-am adus aminte apoi de cursurile de psihologie socială și de *teoria atribuirii*, care se potrivea foarte bine în acest context. În ce constă aceasta? Ipoteza de origine este că omul de pe stradă are aceeași sete de „cunoaștere prin cauze“ ca și omul de știință, și că, în efortul său cotidian de înțelegere a comportamentelor semenilor săi, procedează, în mare măsură, ca și acesta: adică *atribuie* faptelor de observație niște cauze. Această *atribuire* nu se face oricum, ci după niște reguli, de care însă omul de pe stradă, din păcate, nu este foarte conștient. După Weiner, trei ar fi dimensiunile general umane ale atribuirii succesului/eșecului: *intern/personal* - *extern/situațional*, *controlabil* - *necontrolabil* și *stabil* - *instabil*. Adică, atunci când ne dăm cu părerea de ce o fi reușit sau o fi eșuat cutare sau cutare (sau chiar noi înșine), emitem, de regulă, judecăți (*atribuiri*) care combină, într-un fel sau altul, aceste trei dimensiuni.

Să ne întoarcem acum la fotbal. Când câștigă sau pierde ai noștri, acești oameni de știință care sunt suporterii construiesc, spontan, dar nu întâmplător, explicații ale succesului/eșecului echipei noastre naționale. Dacă e să-l credem pe Weiner, acestea se vor înscrie cu necesitate în una dintre următoarele combinații ale matricii sale tridimensionale: 1) cauză internă, stabilă, controlabilă: *ceva de genul ai noștri sunt buni, bine antrenați, tehnici etc.*; 2) cauză internă, instabilă, controlabilă: *jucătorii s-au antrenat mult pentru acest meci*; 3) cauză internă, stabilă, incontrollabilă: *jucătorii sunt foarte talentați*; 4) cauză internă, instabilă, incontrollabilă: *jucătorii au fost în formă*; 5) cauză externă, stabilă, controlabilă: *echipa are un antrenor bun*; 6) cauză externă, instabilă, controlabilă: *echipa a profitat de avantajul terenului*; 7) cauză externă, stabilă, necontrolabilă: *adversarul a fost slab*; și 8) cauză externă, instabilă, incontrollabilă: *au avut noroc*. Sau, dacă au pierdut, *au avut ghinion*, sau *au fost persecutați de arbitru*. Meciul 13!

Ca să nu credeți că aceste *atribuiri* se fac chiar la întâmplare, fără nici o legătură cu „sufletul poporului“, o să vă mai povestesc un scurt experiment: unor subiecți de vârste diferite, americani și indieni, li s-a cerut să-și analizeze cauzele eșecurilor și succeselor din viața lor personală. Și ce să vezi?! Dacă, la vârstele mici, explicațiile erau cam aceleași la ambele nații, din adolescență încolo americanii atribuiau eșecul mai degrabă unor cauze interne, indienii – mai degrabă unor cauze externe.

Așa și noi. Când nu ne iese, cauzele sunt externe, instabile și incontroleabile. Când ne iese, ele devin interne. Dar, lucru interesant, ele rămân, de obicei, instabile și incontroleabile: *ai noștri sunt talentați!* Cum oiei, cum o sucești, ordinea lumii noastre pare a fi rânduită de cauze instabile și incontroleabile.

Și, atunci, nu are dreptate poporul nostru să tragă concluzia că „La Dumnezeu și la români orice este posibil“? Ceea ce înseamnă și că nimic nu poate fi vreodată sigur, nici la bine, nici la rău. Motiv de pesimism pentru unii, de optimism pentru alții. Și tot așa.

Bingo contra Remeș

Zilele trecute am provocat, fără să vreau, o mică dramă în familie. Supărat de „dezordinea“ din bucătărie, unde se adunaseră tot felul de ambalaje goale, plicuri și hârtiuțe, mi-am suflecat mânecile și am aruncat totul la gunoi. Doar seara am aflat, în suspinele disperate ale lui fi-meu, că tocmai aruncasem pe fereastră șansa noastră de mai bine: zeci de „cupoane“ de participare la diverse concursuri!

Ce să spun: țara e-n bingo și eu fac ordine în bucătărie!

Un cortegiu de imagini a început să mi se perinde brusc înaintea ochilor: cozi ca-n „vremurile bune“, de data aceasta pentru a completa cartonașele fermecate, oameni nu chiar nevoiași dezlipind etichete de pe sticle aruncate pe stradă, reclame peste reclame explicându-ți că e suficient să bei, să mănânci și să speli rufe pentru a câștiga tot ce ți-ai visat (sau nu) etc. Și, plutind peste toate, Verbul originar: *te uiți și câștigi!*

Îmi trec apoi prin minte și „explicațiile“ pe care le dau, de regulă, cei care au tot jucat, dar, inexplicabil, nu au câștigat: *românul s-a dezobișnuit să mai muncească, vrea să-i pice de-a gata!* sau: *cu sărăcia asta, ce să faci și omul, încearcă și el...*

Îmi dau apoi seama că nimeni, din câte știu eu, nu a studiat acest fenomen: sociologii noștri au și ei „jocurile“ lor. Alții însă, în alte vremuri și mai ales în alte locuri, și-au pus serios această problemă: de ce înfloresc jocurile de noroc în mod deosebit în anumite societăți sau în anumite epoci? Astfel, de pildă, într-un studiu clasic de prin anii '50, Robert a ajuns la concluzia, studiind câteva sute de societăți „arhaice“, că jocurile de noroc sunt legate, statistic, de caracterul imprevizibil, binevoitor sau răuvoitor, al divinităților care determină viața muritorilor de rând în societățile respective. A provoca hazardul prin joc devenea astfel revanșa simbolică a acestor muritori, care, din obiecte pasive ale „jocului divin“, deveneau, pentru o clipă, subiecți activi ai destinului.

Istoricii confirmă și ei, în felul lor, această relație. Se pare, astfel, că în Europa jocurile de noroc au cunoscut o înflorire maximă în perioada tulbură a Evului Mediu, când lumea s-a umplut de acele *scholae decidorum*, adevărate „academii ale jocurilor de zaruri“. Pe de altă parte, nu este lipsit de semnificație faptul că instituția autoritară a Bisericii a fost totdeauna împotriva jocurilor de noroc, de la Conciliul de la Mayence, care a hotărât excomunicarea celor ce practică jocurile de noroc, la Ludovic cel Sfânt, care a interzis fabricarea zarurilor.

Pe scurt, s-ar zice că ceea ce hrănește jocurile de noroc, ca fenomen de masă, nu este atât **sărăcia**, cât **nesiguranța**, nu atât impozitele zeului Remeș (nu vă supărați, domnule Remeș, sunteți doar un simbol!), cât caracterul lor imprezibil. Cu cât o societate știe mai puțin ce-i va aduce ziua de mâine, cu atât mai mult va dezvolta ritualuri de ademenire a sorții. Jocurile de noroc sunt unul dintre acestea.

Din aceeași perspectivă, există însă și o veste bună: cum nici unuia dintre oamenii noștri politici nu i-a trecut prin minte să interzică bingo, înseamnă că trăim, ce-i drept, într-o societate nesigură, dar nu și autoritară!

Subtilitățile înjurăturilor

Șoferii de taxi și camionagiii de cursă lungă sunt echivalentul urban al babelor de la fântâna din sat: au văzut tot, știu tot, bârfesc tot și, mai ales, au un simț de observație deosebit. Pe scurt, niște „informatori“ minunați pentru un etnolog.

Stăteam de vorbă zilele trecute într-un grup cu un astfel de camionagiu englez. Venise de mai multe ori în România și urma să mai vină. Așa că își propusese să învețe câteva vorbe în română. Și cu ce altceva să începi, dacă nu cu înjurăturile? I-am oferit, așadar, un florilegiu de vorbe de ocară, mândri de faimoasa noastră creativitate în acest domeniu. Și le nota sârguincios și le repeta, pocindu-le. La un moment dat s-a oprit, mirat, și ne-a interpelat: *Nu vă înțeleg. La noi, dacă te supără cineva, îl înjuri pe el, personal – și au urmat câteva exemple, de la ei, invariabil terminate în you: pe tine te, direct și personal. La voi, înjurăturile nu se adresează mitocanului, ci neamurilor, sfinților și mai știu eu cui!* Chiar așa, ne-am dumirit și noi, ce vină are tot neamul lui Gigel, cele din cer și de pe pământ, dacă Gigel m-a călcat pe picior?

Am început să-mi adun amintirile antropologice. Există pretutindeni în lume câteva categorii de porcărele: cele legate de sex și excremente, cele legate de lucrurile sacre și cele legate de animale. Acestea din urmă sunt, într-un fel, cele mai bizare. Pentru a fi vorbe de ocară, trebuie să intre în anumite categorii,

și nu să rămână simple alegorii. De exemplu, dacă îi spui cuiva „măgarule“, e de rău; dacă te referi la ruda acestuia, calul, nu e chiar așa de rău. Sau, și mai frumos: dacă-l faci pe cineva „bou“, nu o să-i placă; dacă-i spui „taur“, s-ar putea să se și bucure... Ca și în cazul animalelor totemice, în ocările animaliere acestea nu sunt de fapt ființe, ci semne. Ele sunt folosite în înjurături nu pentru cum arată, ci pentru ce înseamnă. Și ele înseamnă, în toate aceste cazuri, un tabu, o interdicție, o anomalie, în esență o amenințare la ordinea rânduiei, chiar dacă această origine s-a uitat în îndelungata transmitere folclorică a înjurăturii. (Câteodată un animal poate cădea victima nevinovată a unui astfel de sistem de semnificații, precum câinele, de pildă, în Anglia proceselor de vrăjitoare: acesta (*dog* în engleză) devenise malefic pur și simplu, deoarece însemna *God* (Dumnezeu) citit invers, deci o „răsturnare“ a divinității. Și așa ajunge bietul câine să fie un semn al Diavolului!)

Revenind la camionagiul nostru, ceea ce se ascunde în spatele extrem de pertinentei sale observații, este faptul că înjurăturile noastre au rămas, în parte, „tradiționale“. Ca și ospitalitatea, despre care am vorbit cu altă ocazie, ele sunt, în mare măsură, categoriale, și nu individuale, opunând grupuri, și nu indivizi. Când înjuri pe cineva, în acest spirit „tradițional“, îl negi, într-un fel, pe el și lumea sa ca haos, ca ne-rânduială, îi refuzi apartenența la ordinea cea bună în care trăiești tu și cei asemenea ție. Acest lucru se face prin confruntarea (verbală) cu oricare dintre tabuurile lumii rânduie: profanarea celor sfinte, pervertirea bunelor relații de rudenie, impurități rânduie să fie ascunse (acel benign *bloody* al englezilor, de pildă, este o înjurătură deoarece trimite la sângele menstrual) etc.

Pomind de la un astfel de substrat, *ei* s-au „modernizat“ mai mult decât noi: s-a ajuns la *damn you* (un fel de „du-te naibii“), de la *goddam*, prescurtare de la *God's animal mother*, adică „această fiară care este mă-sa lui Dumnezeu“ – ceea ce nu este prea departe de înjurăturile noastre din bătrâni. Astfel „individualizată“, înjurătura devine tot mai mult un simplu act agresiv, pierzându-și din acel iz metafizic (atâta cât poate el încăpea într-o înjurătură) ce pare să ne fascineze uneori.

Românu-i individualist!

Am auzit multă lume afirmând în diferite contexte că românul, ba chiar țaranul român, este individualist. Mulți împărtășesc ideea că doar comunismul a pervertit, întrucâtva, acest individualism sănătos și ancestral al țaranului nostru. Ciudat protocronism, dacă ne gândim că individualismul,

în sensul său temeinic, este o achiziție foarte târzie a modernității europene, fiind prin natura sa străin societăților tradiționale.

Despre ce „individualism“ este vorba atunci?

Lăsând deoparte diferențierile în care abundă literatura de specialitate (individualism ideologic, psihologic, sociologic, moral, juridic, economic etc.), să ne aplecăm puțin asupra datelor. Mai întâi de toate, tot mai puțină lume acceptă astăzi ideea că o societate poate fi în întregime doar individualistă sau doar holistă – pentru a folosi terminologia lui Louis Dumont. Aceste caracteristici structurale ale raportului individ - societate sunt distribuite în mod inegal într-o comunitate, definind profilul dominant al acesteia, dar coexistă totuși într-o anumită măsură pretutindeni. Societatea română nu ar avea cum să facă excepție de la această regulă; ar fi deci hazardat să spunem că tot românul este individualist.

Să mergem mai departe. Iată o probă edificatoare: trei țărani muncesc pământul cuiva pe bani; cei trei nu lucrează în mod egal, iar la sfârșitul zilei primesc o sumă globală de bani. Cum este mai bine să o împartă, în mod egal, între toți membrii echipei, sau diferențiat, fiecăruia după munca depusă? Într-un sat de câmpie, aproape jumătate dintre cei întrebați răspund că în mod egal; în alt sat, de deal, doar vreo 25% împărtășesc această părere.

Dar, ce este mai interesant, vine de-abia acum: „egalitarii“ sunt primii care afirmă că „așa cum îți așterni, așa dormi“, că „lucrul în tovărășie miroase a sărăcie“ etc. Ceilalți, care optează pentru echitate, evident mai individualiști, sunt totodată mai amatori de lucru în echipă, afirmând în proporții considerabile că „mai multe mâini fac sarcina ușoară“ ș.a.m.d. Care sunt, atunci, individualiști, și care – colectivști?

În esență, în cazul colectivismului (sau holismului), relațiile între membrii grupului sunt cele care fac legea (*Mai bine dau de la mine, să știu că lucrurile merg bine în echipă* – gândește egalitaristul din proba de mai sus). Ceea ce nu înseamnă însă că tot omul e și mulțumit cu această normă, mai ales când aceasta nu mai este instituționalizată și începe să scârțâie. Atunci el devine suspicios, trăiește devălmășia angoasant și face declarații de independență – fără a avea însă curajul să se desprindă din grup. El vrea totul pentru el și după capul lui, își suspectează vecinii și rudele, dar la o adică oftează cu obidă: *mai bine ne lăsa dracu' la grămadă, așa cum am fost!*. Rădulescu-Motru numea această caracteristică a „poporului român“ gregarism, și nu individualism.

Individualismul presupune mutarea centrului de inițiativă și control în individ și eliberarea de sub norma de grup a relațiilor. Când cooperează, individualistul o face ca individ autonom, exercitându-și voința liberă și

contractuală de asociere. În acest caz, se poate vorbi, eventual, de *asociaționism*, și nu de *colectivism*.

Normalitatea confruntării sociale

Domn'e, de ce ți se cuvine ție tot, și mie nimic? Numa' pentru faptul că ești competitiv? Stai, măi frate, dă-mi și mie, că, în fond, fără mine tu ești mort. Aceste cuvinte memorabile ale unui tânăr din Câmpia Română ar putea sta drept moto pe prima pagină a oricărei lucrări despre egalitarism. Ele rezumă cum nu se poate mai bine și spun cum nu se poate mai clar ceea ce mulți alții gândesc și practică, fără a o spune chiar așa. Câți intelectuali subțiri, de pildă, nu sunt revoltați că unii colegi de-ai lor „au pus mâna“ pe niște contracte/finanțări/burse și nu s-au gândit să împartă și cu ceilalți? Păi corect e?

Așa suntem noi, românii – ar fi înclinați, poate, unii să ofteze. Sau, vag mai restrictiv: *în ce hal ne-a adus comunismul!* Iar cei mai optimiști ar visa la unison „revenirea la starea de normalitate“.

Dar despre ce malformație congenitală, sau doar istorică, a poporului român este vorba? Sau, în varianta optimistă, de ce boală suferim în prezent și la ce stare de normalitate trebuie să revenim?

Mai întâi de toate, nu e vorba numai de comunism aici, și nici neapărat de mizerie morală. Societățile țărănești, tradiționale, au dezvoltat și întreținut forme *sui-generis* de solidaritate comunitară, de egalitate și minimă diferențiere între membrii obștii, unde hotarul era locul Dracului și recomandarea din bătrâni cerea să *ții drumul, nu poteca*; pe scurt, *să fii în rând cu oamenii*, adică, în mare, la fel cu ei. Era o rațiune în toate acestea, și un ethos ce doar cu greu ar putea fi taxat drept „inferior“. Comunismul nu a făcut, din acest punct de vedere, decât să pervertească această egalitate țărănească în egalitarism proletar.

Pe de altă parte, același român tradițional și pervertit de comunism are și alte păreri. Precum aceasta a unui țăran, care îmi explica cum își privilegia el, acolo la C.A.P., vaca preferată, dându-i, „echitabil“, mai multă mâncare decât celorlalte: *Da' ăia la fermă ce făcea? Mergea mângarea pe bandă, mergea pe bandă, la fiecare dădea egal. Și vita aia dădea lapte mult, 20-25 de kile de lapte, și mânca cât una care dădea 2-3 kile de lapte pe zi. Și nu se potrivea! Vita trebuie mâncată rațional. Și îngrijită rațional. Ca și muncitorul; fiecare muncitor trebuie evidențiat după munca lui și tratat după munca lui.* Această formulă este întâlnită și ea la toate nivelurile societății românești, și ea ar putea defini la fel de bine poporul român sau situația actuală a societății noastre.

Nu cunosc procentele ce revin fiecăreia dintre aceste atitudini în populația activă a României, dar, indiferent de procente, cred că există o confruntare socială între cele două poziții și că aceasta intră în normalitatea tranziției. Într-o societate modernă, confruntarea socială, dacă păstrează regulile jocului, este mai degrabă semn de sănătate, decât de boală. Mă enervează, dar probabil că și asta e normal. Normalitatea nu înseamnă neapărat fericire generală, ci doar că se petrece ceea ce este necesar să se petreacă. Asta e...

Taxa pe relația adăugată

Zilele trecute, cineva mi-a atras atenția asupra unui afiș de la intrarea unei discotecii studențești: TAXA DE INTRARE: FETE: 5 000 LEI; BĂIEȚI: 10 000 LEI. *Ce găselniță!?* – m-am gândit eu. STRĂINI: 15 000 LEI. *Ce ospitalitate!* mi-am mai zis eu, văzând-o și pe asta. *Ce discriminare!* – a exclamat îngrozit un flamand înalt și serios, căruia i-am povestit tărașenia.

Chiar așa – am realizat eu într-un târziu –, asta e discriminare! Cum de nu m-am gândit până acum? Și am încercat să gândesc măcar de aici încolo.

Am procedat sistematic. Ce înseamnă discriminare? Păi, de exemplu, în cazul de față, dacă aparții unui grup, cel de fete, în speță, ai niște avantaje; asta se cheamă discriminare pozitivă, care, în cazul acesta, cam miroase a sexism, chiar dacă nu ne gândim mai departe, la ce urmează după intrare. Dacă aparții altui grup, în speță, cel de străini, ai niște dezavantaje, adică discriminare negativă, pe care o putem numi, în acest caz, xenofobie. E clar, afișul era un exemplu de ceea ce **nu** este *political correct*.

Ceva în mine mă făcea să nu fiu însă tocmai mulțumit de această analiză *political correct*. Nu de atitudini politice, și nici chiar de discriminare, e vorba aici, ci de altceva, mai „profund“. Aceasta mai înseamnă și că același „X“ (discoteca, în cazul nostru) poate să coste „după caz“, are o „valoare“ diferită în situații diferite. Or asta sună mult mai familiar. În costul unei curse cu taxiul, de pildă, nu intră doar kilometrii parcurși, ci și oboseala sau buna dispoziție a taximetristului, cumpărăturile din ziua precedentă ale nevestei sale, care l-au lăsat cu punga goală, natura conversației avute în timpul cursei și, nu în ultimul rând, *standing-ul* presupus al clientului. Toate acestea pot să mărească sau să micșoreze „valoarea“ serviciului în jurul unui preț strict orientativ dat de costul benzinei, indicele de uzură etc.

S-ar zice că la noi marfa nu este niciodată doar marfă – am conchis eu. Un obiect, un serviciu public etc. sunt acel ceva plus încă altceva: relația dintre cel care vinde și cel care cumpără. Se poate spune că românii

„pune suflet“ în mărfurile sale, acest ingredient eteric făcând parte de drept din calculul economic al prețului real. Îmi imaginez foarte bine că paznicul de la intrarea discotecii, dacă este în toane bune și-i este simpatic un străin, poate să-l invite, ospitalier, să intre pe gratis. Din punct de vedere „politic“, asta ar schimba total „discriminarea“. Din punctul de vedere cultural, la care mă refer, asta nu schimbă însă nimic.

Un antropolog celebru sistematiza trecerea de la societățile „tradiționale“ la cele „moderne“ în termeni de holism-individualism. Printre altele, societăților holiste le-ar fi proprie o predominanță a relațiilor cu oamenii, în timp ce în societățile individualiste ar fi privilegiate relațiile cu obiectele. Raționalizând relațiile sociale, modernitatea scoate „obiectele“ de sub imperiul capriciilor umane, dându-le o egală măsură: o discotecă = o discotecă, un taxi = un taxi, pentru oricine și oricând. Privind la modernitatea de la capătul tunelului, mentalitatea noastră privilegiază însă, deocamdată, cel puțin, „relațiile cu oamenii“, și mai puțin „relațiile cu obiectele“, incluzând oamenii în prețul de cost al obiectelor. Și aceasta, la bine și la rău.

Reversul medaliei în această economie politică „holistă“ este cât se poate de simplu: un preț mare înseamnă o relație proastă. El generează o relație proastă (ceea ce n-ar fi o surpriză!) și, mai ales, are la origine o relație proastă. Căci de ce, altminteri, să dai o marfă sau un serviciu la un preț „exagerat“, decât dacă nu te-ai îngăduit cu omu'! (Apropo de asta, am încercat să traduc expresia de drept cutumiar *lasă, bre, că oameni suntem!* în alte limbi; n-a fost chip...) Drept care vă propun o nouă definiție a tranziției: trecerea de la taxa pe relația adăugată la taxa pe valoarea adăugată.

Counseling ca-ntr-o oameni

Stropite de banii Comunității Europene și alte comunități, proiectele de dezvoltare comunitară au început să crească precum ciupercile după ploaie. Plimbător prin această pădure invadată peste noapte de ciuperci, am dat și eu peste ele, peste astfel de proiecte și programe, adică. Ce am văzut, vă spun altă dată. Sau, mai bine, nu vă spun, că oți fi având și așa destule motive de bucurie... O întâmplare aflată cu această ocazie merită însă o „pilulă“.

În acest domeniu, ca și în altele din frageda noastră economie de piață, oferte și oportunități ar mai fi ele, dar o ducem prost cu *know how*-ul. Nu-i nici o rușine: de aia există pe lume firme de *counseling*. De acest lucru se pare că a aflat și un țăran frunțaș, doritor să facă un proiect de dezvoltare comunitară pentru satul său, dar neștiind cum să procedeze. Probabil că cineva i-a explicat

atunci că la oraș există niște oameni care cu asta se ocupă: le explică oamenilor și îi îndrumă cum să procedeze în asemenea situații. Și „agentul de dezvoltare“ s-a dus atunci la o firmă specializată de *counseling*, să-și spună păsul. Au stat de vorbă în câteva rânduri, au redactat proiectul și, după un timp, acesta a fost aprobat. Conform contractului încheiat, firma respectivă și-a cerut atunci partea cuvenită ca preț pentru serviciul oferit. Țăranul mai întâi s-a nedumerit, apoi s-a enervat: *Auzi la ce s-a ajuns, să-mi ceară bani că a stat de vorbă cu mine și mi-a dat și el un sfat, așa, ca-ntr-o oameni! Păi mama, Dumnezeu s-o ierte, mi-a dat mult mai multe sfaturi, și nu i-am dat nici un ban! Altminteri, țăranul ar fi fost întru totul dispus să-l „omenească“ pe domnul consilier, că a fost om de omenie și l-a ajutat, dar treaba asta cu „plăt看 ca la piață“ nu o putea accepta. Că până la urmă a trebuit să plătească, asta e deja altceva.*

Deși cam „groasă“, întâmplarea se repetă în multiple variante, mai „subțiri“, pe o scară largă. Membri ai unei culturi încă marcată de oralitate, ne vine greu să înțelegem că informația este și ea o marfă ca oricare alta, ba chiar una de lux. Cel care o posedă poate fi un învățat sau un înțelept – și respectat ca atare –, dar nu un negustor! Față de cel care îți împărtășește din știința lui poți să fii recunoscător, dar nu dator.

Reversul medaliei este că nici cei care produc această informație-marfă nu reușesc de cele mai multe ori să se ia, de fapt, în serios, ci doar să aibă pretenții. Chiar și pentru ei, „profesioniști“ ai informației, aceasta rămâne în fond „o vorbă“; și cine nu știe să vorbească, la urma urmei? Deci oricine poate fi consilier, expert etc. Iar dacă se va întâmpla să nu știi ceva, poți oricând întreba pe altul, așa, ca-ntr-o oameni. Și uite așa, totul devine folclor...

NOTĂ: Nici o asemănare cu persoane sau situații reale nu este întâmplătoare.

Munții noștri aur poartă

M-am întâlnit odată cu o profesoară de franceză stabilită după 1990 în Franța. Am întrebat-o, firesc, ce a determinat-o să părăsească țara. Mi-a răspuns, cu tristețe, că „se sufoca“. După '89, sperase la împlinire culturală, dar s-a dovedit că rămânem minori și meschini, că nimic nu se mișcă așa cum ar trebui, că cea mai mică realizare presupune eforturi nemăsurate etc. Am întrebat-o, atunci, cum se simte aici. Mi-a răspuns, trist, că „bine, dar se sufocă“: „Nu e ca la noi, francezii sunt îngrozitor de specializați, bine pregătiți, dar limitați (*bornés*), fără cultura noastră generală, fără deschiderea noastră. Îmi este foarte greu să vorbesc cu ei așa, pur și simplu, despre marile probleme ale culturii, cum făceam acasă cu prietenii“.

Prima reacție a fost de a spune în sinea mea: „cucoană, nu știi ce vrei!“. Era însă o înțelegere pripită, la nivelul unui școlar care tocmai a învățat despre principiul noncontradicției. De fapt, contradicția din exprimarea doamnei cu pricina se resorbea într-o logică culturală mai adâncă, destul de românească – dacă se poate spune așa ceva –, adică destul de frecventă printre români. „Românul are, ca tot orientalul – considera Mircea Vulcănescu –, conștiința că ceea ce se vede nu e decât o parte, și nu cea mai bogată, din ce este. Că dincolo de ceea ce e concret stă ceea ce poate să fie [...]”. La rădăcina concepției românești despre ființă, găsim această supremație a virtualului asupra actualului [...]“. Această visare a ființei este și o obișnuință a ființelor noastre culturale de români. Credem, adesea fără a mai face efortul de a gândi, că „noi cerșim din poartă-n poartă“ este doar trista actualitate, dincolo de care se află ceea ce nu se vede, bogata virtualitate a „munților noștri [ce] aur poartă“; că dincolo de neîmplinirile vizibile ale vieții noastre culturale se află uriașa potențialitate a culturii noastre naționale; că, în general, suntem mai mult decât suntem în fața clipei, și anume ceea ce am fi putut fi, am putea fi, și chiar ceea ce nu a fost să fim. Istoria noastră își deapănă firul la două niveluri ale realității, cel al actualității sub vremi și cel al virtualului dăruit de la Dumnezeu. Câteodată actualitatea ce se vede devine insuportabilă, și atunci intrăm în opoziție sau plecăm în Franța, în căutarea altor „vedenii“, păstrând nu arareori crezul sau dorul minunatei noastre virtualități. De aceea, probabil, îndurăm mai ușor (prea ușor!) relele faptelor din lumea actualului, și ne deșteptăm periodic la faptă, adică la îndreptarea actualului, „nu în virtutea împrejurării că «poți», cum se-ntâmplă la toată omenirea Apusului, ci în virtutea stării că «nu mai poți»“ – după cum remarca același Vulcănescu. De asemenea, această „viziune culturală“ contribuie, probabil, și ea la faptul că, adesea, condamnăm mai tot ceea ce fac compatrioții noștri, dar cădem ușor de acord cu Românul este altfel, adică minunat. În sfârșit, și de aceea suntem, probabil, mai sensibili la **imaginea** noastră, care poate afecta bunul sacru al valorii noastre virtuale, decât la **fapta** noastră, trecătoare și, oricum, sub vremi, deci i-responsabilă.

O gândire pragmatică și meschină ar zice că, dacă „munții noștri aur poartă“, păi hai să-l exploatăm, acolo unde e și atât cât e! Noi însă nu suntem meschini și pragmatici...

(Re)descoperirea Balcanilor

Traversez munți peste munți, în drum spre Skopje. Visez să ajung la Ohrid și am sentimentul mării aventuri, de parcă m-aș îndrepta spre Țara de Foc sau alt capăt de lume, pe urmele unor civilizații apuse. Și totuși, nu au

trecut decât câteva ore de când am plecat de la București, iar Ohrid se află în inima creștinătății noastre ortodoxe și nu este vreo relicvă a culturii maya!

Colegul meu de mașină, om de televiziune, se uită intrigat la cele două Tiruri care ne ies în cale pe drumul relativ pustiu: *Astea unde or merge, că drumul ăsta se oprește la Skopje?* – se minunează el, ca și cum transportul de mărfuri prin această „țară a nimănu” ar fi un lucru demn de mirare.

Ajuns la Skopje, după primele schimburi de cuvinte cu consilierii de la ambasada noastră și cu colegii macedoneni (oare așa e corect să-i numesc?), pe fundalul generalilor care intră și ies din hotel și al convoaielor KFOR care traversează orașul, realizez cu adevărat ceea ce, teoretic, „știam” de mult: importanța strategică a acestei „foste republici iugoslave” în îngrădirea, relativă, dar esențială, a conflictului balcanic. O politică diferită în această „țară de la capătul lumii” ne-ar fi făcut să-i resimțim dureros vecinătatea!

În sfârșit, conferința „Vecini balcanici”, organizată de ONG-ul bulgar ACCESS. Reîntâlnesc un albanez cunoscut la Strasbourg, un bulgar cu care m-am împrietenit la Paris, cu alții ne descoperim cunoștințe comune în Germania sau Anglia. Între noi, nu ne cunoaștem. Discutăm proiectul care ne unește: monitorizarea presei din propria țară referitor la imaginea „vecinilor balcanici”. Este un proiect care se derulează deja de câțiva ani, dar ale cărui rezultate au rămas practic necunoscute în afara celor câțiva „analști” și, poate, a funcționarului care verifică utilizarea finanțării primite pentru proiect. La ce bun, atunci? – este întrebarea implicită ce traversează discuțiile. Răspunsul, sec, dar încărcat cu o suferință tonică, pe care nimeni nu o poate bagateliza, vine din partea colegului sârb: **descoperirea Balcanilor**. Privindu-ne sistematic unii pe alții, descoperim că în spatele imaginilor mediatice există realități mai complexe, că dincolo de petele albe din geografia noastră simbolică există oameni, că, în ciuda refuzului aproape general, rău-famatul Balcan este un context cultural vechi, pe care, vrem - nu vrem, îl împărtășim cu toții, și fără de care nici unul dintre noi nu se poate înțelege, de fapt, pe sine. În fața acestui mesaj trist de adevărat în naivitatea evidențelor pe care le propune, mi-am amintit de tatăl meu, care, la plecare, mi-a descris cu lux de amănunte, din memorie, locurile prin care o să trec, oamenii pe care o să-i întâlnesc și problemele care îi macină pe fiecare. Dar tatăl meu are peste optzeci de ani, aparține altei generații...

Pe acest fond, organizatorii simt nevoia să lanseze un „apel” al conferinței către lume, în special către mass-media. Un paragraf propune explicit: *comentariile nu ar trebui să fie defetiste*. „Defetism”, în această situație, se referă pur și simplu la atitudinea conform căreia lucrurile au mers totdeauna prost în Balcani, iar inițiativele au luat-o mereu pe o cale

greșită. În capul meu, lucrurile se traduc altfel. Ca și în cazul comunismului, respingerea „balcanismului“ este o reacție de apărare adolescentină. Refuzând, prin uitare sau sfântă mânie, o parte din „petrecerea noastră prin lume“, cum ar fi spus Noica, nu putem decât să rămânem niște veșnici „tineri furioși“. Îmi notez, așadar, anonim, pe coperta programului, o vorbă care mă fascinează de pe când eram adolescent: *ești ceea ce devii...*

Sfârșitul jocului

La Razgrad, satul bulgăresc vecin cu Zlatia, unde mă aflu de câțva timp, există și o comunitate de țigani. Am fost avertizați de asta din prima clipă a venirii noastre: „să nu vă lăsați banii la vedere“, „să nu mergeți seara în cartierul lor“ etc. Ca buni antropologi, nu am luat însă în serios aceste „forme de stigmatizare“. Dar, cu excepția unei fete din Belgia, care se ocupa în mod expres de țigani, nici nu ne-am înghesuit să facem cunoștință cu ei. A trecut astfel timpul, până când, într-o zi, ne pomenim cu o invitație insistentă de a participa seara la un foc, pe care țiganii îl vor face în onoarea noastră. Manieră elegantă de a spune că, pe lângă bulgari și vlasi, care ne ocupau tot timpul, există și ei. Așa a început una dintre cele mai semnificative experiențe de teren (adică de viață) pe care le-am avut.

Ne-am adunat, așadar, pe înserate, în cartierul țigănesc al Razgrad-ului, în fața casei unor muzicanți. Un foc mare, din cauciucuri, ardea pe stradă. În curte se pregăteau instrumentele. Sprijinită de un copac, o *baba* uscată și matusalemică ne privea din depărtări. *Comment t'appelles-tu?* – mă întreabă, afabil, o fată de vreo paisprezece ani, întinzându-mi mâna. Se aduc scaune din casă și ne așezăm în jurul focului. Intrăm în vorbă, cu ajutorul unei bulgare transformate în esperanto pentru nevoile momentului. Aflu astfel că pe căinele casei îl cheamă Vlasi. Fiecare cu țiganul lui, ce să-i faci!

Începe apoi dansul. Sunt invitate fetele din grup. Câțiva dintre băieți, mai *macho*, se bagă și ei. Țigăncușele îi acceptă și-i întărită, amuzate. În mai puțin de un sfert de oră, toată lumea e dezlănțuită și în extaz. Stau pe margine și privesc. Întreg repertoriul fantasmelor europene defilează, în lumina flăcărilor, prin fața mea: un crâmpei de Zorba, un crâmpei de dans spaniol, mișcări din buric din abundență, tot ce este prezentat la televiziune sau în pliantele turistice ca „sânge cald“, își găsește expresia în dansul țigănesc al grupului nostru cosmopolit. Un belgian, asudat și excitat, îmi mărturisește la ureche: *De când eram mic visez să mă culc cu o țigancă. De data asta cred că o să reușesc. Când îi văd cum dansează, mă simt ridicol!*

– mai temperează puțin extazul general un alt prieten. Dar ce importanță are, dacă toată lumea se simte bine?

Dacă m-ar vedea mama acum! – chicotește o studentă româncă, realizând brusc, ca și noi, ceilalți, de altfel, că așa ceva nu ar fi fost posibil niciodată acasă. Aici însă avem imponderabilitatea străinului, și menirea noastră este să descoperim exoticul.

La un moment dat, la capătul uliței își face apariția o mașină. Oprește, stinge farurile, și doi tineri bulgari se apropie, timizi, de grup. Sunt acceptați la dans, așa că pleacă să-i aducă și pe ceilalți. Prezența noastră face posibilă și prezența, pentru prima dată în sat, a lor. După plecarea noastră însă, aveau să fie trimiși acasă de către țigani. Pe de altă parte, faptul că ne-au văzut împreună cu aceștia avea să le dea curaj a doua zi, când ne vor urma în toate mișcărilor noastre prin sat: toată distanța respectuoasă cu care ne înconjurase comunitatea de la venirea noastră avea să se risipească peste noapte. Ne făcuserăm frate cu Țiganu'...

Deocamdată însă, numai scaunele nu trepidează în ritmul tobelor. Scaunele și cu mine. După euforia generală, am căzut în melancolie. Simt că nu mai pot și mă îndrept cu mașina spre casă. Pe drum, radioul îmi cântă o selecție de valsuri și tangouri celebre. Mă mișc înduioșat în ritmul lor, visez saloane, rochii lungi și șampanie. Viața e frumoasă, dar îmi vine să plâng, așa că mă duc să mă culc...

PARTEA A DOUA

CU CE SUNTEM UMPLUȚI?

Portrete

Tranziția

Lapoviță și frig. Într-o stație de tramvai, o doamnă tânără și elegantă. În mâna stângă are o pungă cu ceapă. În dreapta, un celular. Trece un camion și ne stropește pe toți din cap până în picioare. *Băga-mi-aș...* – zice doamna. *Mai bine iau un taxi.*

Cultura

Am creat o colecție de „proiecte” – îmi explica mai de mult un amic, directorul unei prestigioase edituri bucureștene. Idei de o viață, dar pentru care nu îți mai ajunge viața să le dai o formă împlinită, finală. Poți însă, într-o sută de pagini, să lași în lume urma unui gând care te-a bântuit. Personal, ideea mi se pare minunată. Am făcut o ofertă și am trimis-o în vreo mie de exemplare, pe la universități, institute, pe unde m-am priceput și eu – continuă amicul. Și? – întreb eu, curios. Nu am primit decât un singur răspuns, de la X: „Nu-ți dau nimic! Ce, vrei să-mi fure alții ideile?”

Între timp, X a murit, Dumnezeu să-l ierte...

Învățământul

La ghișeu de „primiri” al unei spălătorii, o doamnă distinsă, între două vârste, refuză să ia rochia ciuruită de sus până jos.

– *Așa mi-ați adus-o!* – îi replică sec femeia de la ghișeu.

– *Cum era, doamnă, să vă aduc la curățat o rochie care nu mai poate fi purtată?* – se revoltă clienta.

– *Las' că vă știu eu, profesoarele astea, care vă îmbrăcați la molișop (se referea la „second hand”) și pe urmă vă dați mari!* – comentează la fel de sec femeia, și îi întoarce spatele.

Auzind discuția, băiatul care împingea cărucioarele cu rufe intervine și el:
 – *Spune-i, dragă, că i-o calc eu în picioare și îi dau 10 000 pe ea, să tacă din gură!*

Televiziunea

Duminică, în fața unei biserici bucureștene. Un canal de televiziune face un reportaj despre cerșetori. Agitație mare. *Ce se întâmplă?* – aruncă în neant un orb de pe treptele bisericii. Îl aud și-i răspund: *Televiziunea, face un reportaj. Te uiți și câștigi!* – îmi zâmbește orbul.

Țăranul

În sfaturile de viață pentru compatrioții săi, Franklin scria, printre altele: *Cine taie o scroafă, nimicește pe toți urmașii ei până într-a mia generație.*

Zilele trecute, întrebam un țăran căruia tocmai îi fătase vaca: *Și acum ce faci cu vițelul?* Mi-a răspuns fără să ezite: *Păi ce să fac, îl tai! De ce să-l țin, dacă o vacă ne ajunge?*

Autoportret de intelectual

Bulă este călcat de hoți. *Să nu te miști de aici, că te împușcăm!* – îl amenință ei pe Bulă, desenând un cerc în jurul scaunului în care stătea acesta. Apoi se duc în camera de alături, o violează pe nevastă-sa, jefuiesc tot ce se putea jefui, dau foc la casă și pleacă. Într-un târziu, după ce se liniștesc lucrurile, nevasta lui Bulă îl vede pe acesta râzând cu gura până la urechi:

- *Cum poți, măi Bulă, să râzi după toate câte am pățit?* – se revoltă ea.
- *E adevărat că ne-au luat tot, dar și eu i-am păcălit!* – se laudă Bulă.
- *Cum așa?* – se miră soția.
- *Păi de trei ori am ieșit din cerc fără să mă prindă!*

Identitatea și măseaua

Zilele trecute a trebuit să prezint în fața unei comisii foarte selecte un proiect de cercetare referitor la relațiile inter-etnice din România. Am început, după cum sunt uzanțele, prin a prezenta „cadrul teoretic” și „starea cunoștințelor pe plan internațional”. M-am referit, în consecință, la schimbarea fundamentală de paradigmă care a intervenit în studiul etnicității pe la sfârșitul anilor '60, la teoriile „constructiviste” care au luat definitiv

locul celor „esențialiste“, la premisa, devenită loc comun, conform căreia identitatea este, prin natura sa, relațională și dinamică, și așa mai departe. După ce am terminat de convins onor. comisia cât de bun este proiectul meu, o eminentă personalitate a culturii noastre m-a întrebat așa, *pentru curiozitatea personală*: *Chiar credeți că teoriile acestea „constructiviste“ sunt valabile și pentru țara noastră?* Spontan, mi-a venit să răspund cu o întrebare: *Dar dumneavoastră chiar credeți că gravitația, când trece peste Munții Carpați, se îndoaie?* Am renunțat, însă, și am bâiguit un *mde* cât se poate de criptic. Și mi-am adus aminte de o întâmplare pe care o povestesc ori de câte ori am ocazia: când vorbeam în Franța, la începutul anilor '90, despre identitate, toată lumea mă corecta, spunând: *Vreți să spuneți „producerea“ (sau „construirea“) identității!* Când am vorbit prima dată în România despre „producerea identității“, era să fie și ultima. Redactorul de la TVR, care tocmai intenționa să-mi ia un interviu pe tema asta, când a auzit formularea mea franțuzită, a izbucnit năprasnic: *Cum adică „construcția identității“?! Până și un copil mic știe că identitatea este, nu se construiește! Și a plecat, trântind ușile în urma sa.*

De atunci, mă lupt cu studenții mei și alți interlocutori nevinovați ca să le demonstrez cum se construiește o identitate colectivă, cum depinde ea de alteritățile cu care interacționează, cum poate fi produsul unor opțiuni ideologice și/sau strategice conjuncturale, și așa mai departe. Asta până acum vreo două luni, când, pentru câteva ore, am trecut cu arme și bagaje în tabăra adversă.

Eram la un colocviu la Lyon, unde un fost student de-al meu prezenta rezultatele unei cercetări asupra dinamicii identitare la o colectivitate de țigani dintr-un sat ardelenesc. Totul se petrecea acolo ca în cărțile cu teoriile constructiviste ale etnicității: țiganii ba se considerau, ba nu se considerau țigani, ba erau buni, intrând împreună cu românii și sașii în categoria „autohtonilor“, ba erau răi, pentru că erau „vinituri“, și nu pentru că erau „țigani“ etc. Explicația unui localnic român, cum că *țiganii de aici sunt mai români, că s-au luat după sași*, nu a făcut astfel decât să pună moțul la frișcă. Publicul francez jubila. *Colegul nostru ne-a prezentat o superbă demonstrație că nu se poate vorbi de grupuri etnice, identitatea fiind totdeauna și peste tot o construcție cu „geometrie variabilă“* – a conchis, după comunicare, șeful departamentului gazdă.

Măi să fie! – m-am revoltat eu. *Dar când se căsătoresc doar între ei, știu sau nu știu ce fac?* – am întrebat, provocator, asistența. După care, renunțând să-mi mai prezint propria comunicare, am început să demontez bucățică cu bucățică argumentația studentului meu. Acesta, fiind, bineînțeles,

la fel de inteligent ca și mine, s-a prins imediat în joc, spre marea nedumerire a asistenței. A urmat o pledoarie „neo-esențialistă“, după care francezii erau să mă alunge din țara lor anti-identitară.

Constructivist în România, esențialist în Franța, doar așa, ca să nu mă alinieze ideologiilor dominante, m-am convins astfel definitiv de adevărul formulei unei prietene psiholog: Identitatea e ca măseaua: știi că există doar când te doare.

Noi și Ei sau acvariul tranziției

Când nu mai știam prea bine nici unde, nici cu ce ne vom petrece vacanța, iată că ne sună un prieten din copilărie, ajuns mare om de afaceri, și ne întreabă dacă nu vrem să stăm o săptămână, singuri, în vila sa de pe malul mării. La barza chioară face Dumnezeu cuib...

Și uite-așa ne-am pomenit într-un apartament „ca-n filme“, chiar pe marginea falezii, cu fațada din uși glisante de sticlă. După minutele de minunare, ne-am luat la repezeală un pachet de țigări bune și un vin vechi – *noblesse oblige* – și ne-am tolănit în fotolii, la gura verandeii. Marea se întinde la picioarele noastre, vântul foșnește în copaci și umflă ușor perdelele albe, pe cer apar primele stele. Ne sorbim cu deliciu, aici, sus, vinul cel vechi din cupe de cristal, iar la câțiva metri în față și sub noi mișună populația, la promenadă. Noi suntem însă deja în altă lume.

Ceva mai târziu, descindem și noi pe faleză și ne plimbăm agale în sus și în jos. Trecem prin fața altor vile, cu altă lume degustându-și băuturile din cupe de cristal. Un grup de tineri ascultă muzică de la radioul unui Porsche decapotabil și beau bere. *Cine știe ce-or fi părinții lor...* – meditează cu acreală soția mea. *Scroafa-n copac!* – arunc eu cu obidă. Apoi îmi dau seama că același lucru îl vor fi spus și trecătorii care priveau, de jos, la noi. *Noi nu avem însă nici o vină...* – îmi citește nevastă-mea gândurile. După care revenim sus, în lumea noastră, să ne terminăm vinul, privind ca prin sticlă la cei de jos. Uitături piezișe și șușoteli răutăcioase ne-ar spune cât se poate de explicit ce gândesc ei despre noi, dacă acest lucru ne-ar mai interesa.

A doua zi mergem să ne luăm copilul din tabără, din altă stațiune a litoralului românesc. Un hotel de o stea, cu o cameră umedă, unde apa nu curge decât pe pereți, de la o țevă spartă cine știe de când, cu tavanul plin de țânțari și un bec ce așteaptă să fie schimbat de două zile. *Ăstora puțin le pasă de noi! Niște escroci cu toții!* – se plânge conducătoarea taberei. Nu știu cine sunt „ăștia“, dar sunt înclinat, spontan și sincer, să-i dau totală dreptate. Suntem, evident, victimele unor parveniți și escroci.

Noroc că putem să revenim la noi, acolo sus, pe veranda de sticlă, și să desfacem un alt vin vechi. Privesc marea cea mare și mă scufund în liniștea profundă a asfințitului din paharul de cristal. De undeva de jos surprind din când în când privirile curioase ale celor ce se plimbă pe faleză, rostogolind mărunț din buze cuvinte pe care doar ei le știu.

Mă simt într-un acvariu: de o parte ei, de cealaltă noi. Doar că, dacă mă gândesc puțin, nu mai pot spune cu siguranță care sunt ei și care suntem noi. Simt prezența acvariului, dar oare de ce parte a sticlei mă aflu?

Sincer vorbind, dumneavoastră știți?

Nunțile identitare (I) – Dunărea înghețată

Vorba lui Lévi-Strauss despre „le regard éloigné“ a rămas paradigmatică în antropologie. Ea ne aduce aminte despre virtuțile punerii în perspectivă a Celuilalt, ale privirii în-depărtate, capabilă în mod paradoxal să ți-l apropie pe cel din fața ta, să ți-l descopere într-un mod pe care miopia apropierei nu făcea decât să-l voaleze. Verific de vreo zece zile, pe pielea mea, adevărul simplu al acestor vorbe, într-un sat aflat la doar câțiva kilometri dincolo de Dunăre, în Bulgaria.

Zlatia, unde mă aflu, este un sat majoritar de *vlasî*, adică de români. De români sau de bulgari românofoni? Dacă întrebarea o pune un bulgar, răspunsul va fi că sunt bulgari; dacă o pune un român, după ce a băut și un pahar de *rachie* cu gazda sa, s-ar putea să spună că sunt români. Amândouă răspunsurile sunt însă nerelevante, pentru că întrebarea este nepertinentă.

La voi sunt case ca la noi? – ne întreabă cineva, iar altcineva se interesează dacă la noi cresc pepeni. Și unul, și altul au umplut însă târgul că le-au sosit rudele din țară. Mai înțelege ceva dacă poți! Vorbim românește, uneori cu greu, și în decursul a cinci minute suntem, pe rând, la fel și diferiți, același neam și străini de neconfundat. Ne lămurim că, poate, cuvintele nu au aceeași conotație ca pentru noi. „Dacă limba mea maternă este româna, înseamnă că sunt român“ – zicem noi. „Faptul că vorbesc și românește este ca și cum aș avea o fereastră în plus la casă“ – ne explică ei. Țara este pentru noi una, mare și indivizibilă, patria, națiunea. Pentru ei este mai degrabă originea, satul Bălți, de pildă. Îmi aduc aminte că cineva îmi povestea despre un meglano-român, eșuat într-un final în satul Cerna, din Dobrogea, și care, când se îmbăta, țipa la cei doi bulgari rămași pe acolo din aceleași vremuri tulburi ale schimburilor de populație: *Bulgarii în Bulgaria, aici e țara noastră!* Tot el întreținea însă, de peste o jumătate de secol, visul suprem al „întoarcerii în țară“, în Meglena părinților săi.

Se conturează apoi un spațiu transdanubian, de mișcări permanente și schimburi neîntrerupte, în care fiecare mal a fost, la un moment sau altul, loc de refugiu pentru unii sau alții. *Păi Dunărea e la doi pași, și iarna îngheață, așa că ai noștri se duceau dincolo, cei de dincolo veneau încoace, și uite așa...* – ne explică un bătrân. Dunărea îngheață... Ultima dată a înghețat prin anii '20, dacă nu mă înșel, dar metafora este superbă. Ea satisface, în sfârșit, nevoia noastră carteziană de claritate, de non-contradictoriu, printr-o formulă ingenuă a „unității contrariilor”: Dunărea este o frontieră, care desparte deci; ea îngheață însă, așa că devine un pod care unește. Și uite-așa se poate „explica” de ce, față de gazdele noastre vlasi, suntem, simultan, străini și aceeași...

Istoria este a învingătorilor; învinșii au doar memorie – este de părere Wiviorka. Avem aici, la Zlatia, o imagine în filigran a condițiilor care au făcut din Balcani „butoiul de pulbere al Europei”. Peste memoria locală a diferitelor populații dispersate în toată peninsula, marile puteri au venit să scrie cu fierul roșu al națiunilor istoria învingătorilor: *ești bulgar* (sau grec, sau român etc.), *sau te împușc!* Bine, au zis ei, într-un final, păstrându-și memoria pentru vremuri mai bune.

Nunțile identitare (II) – Memorie și istorie

Istoria este a învingătorilor, memoria, a celor învinși – sugerează un istoric celebru. Aici, la Zlatia, unde mă aflu de câteva zile, această butadă pare să se verifice. Vlasi, care formează populația majoritară, sunt mai degrabă de partea învinșilor. Ei nu au o Istorie, dar aproape fiecare familie ține minte povestea neamului său. *Moșul meu a venit de la Bălți și avea treisprezece copii. S-au așezat aici, unde nu era nimic, și-au făcut case, și așa s-a făcut Zlatia.* Legendă tipică de întemeiere, pe care orice neam vechi din Zlatia și-o revendică pentru el însuși. După caz, satul a fost întemeiat „de mult”, de către unul sau mai mulți eroi eponimi. Și asta-i tot. Probabil că, odată, această legitimare prin vechime le-a folosit la ceva: „noi, care am fost primii pe aceste meleaguri, avem mai multe drepturi decât voi, ăștia, care ați venit mai târziu”. Acum, însă, nu le mai folosește la mare lucru; istoria o fac alții.

Exponentul local al acestei Istorii este, așa cum se cade, profesorul de istorie din localitate, vlas și el, dar „dat pe brazdă”. *Dacă ați venit aici la noi, să știți, să nu mai întrebați, că noi toți, aici, suntem bulgari!* – ne atrage el atenția, din prima zi. Apoi ne explică, cu lux de amănunte și date istorice precise: populația de aici ar fi urmașii unei comunități bulgare care s-a răsculat împotriva turcilor nu mai știu când. Fugind de represaliile otomane, mai toată comunitatea s-ar fi refugiat în România, unde a stat

peste un secol. Apoi, *din nostalgie sau știu eu de ce*, s-au întors în Bulgaria și au întemeiat acest sat.

Teoria are autoritate în sat, în așa măsură încât o învățătoare care posedă câteva foi de note cu istorii locale de familie, nu a îndrăznit să ni le arate până nu a cerut aprobarea istoricului local. Ea este, de asemenea, compatibilă și cu liniile generale ale istoriei oficiale bulgare. Dar, mai presus de toate, este ca un vis frumos pentru un psihanalist: în ea poți întrevedea, cu delicii, materia primă din care se țeș „istoriile“.

Acest „mit istoric“ are indiscutabile calități. Mai întâi de toate, el permite atribuirea unei origini bulgare unei populații non-bulgare, prin plasarea ei într-o rețea de date și evenimente „reale“. În plus, această origine nu este numai bulgară, ci și prestigioasă, căci insurecția cu pricina este un moment puternic valorizat în istoria Bulgariei. Cei din Zlatia nu sunt astfel doar de origine bulgară, ci și descendenți ai unor eroi ai Bulgariei.

Acest lucru este posibil însă doar în măsura în care oferă și un răspuns la „misterul“ românofoniei: refugiindu-se în România, acești bulgari au învățat, în mod firesc, românește, și unii dintre ei mai știu și astăzi această limbă. Mai mult decât atât, această trecere îndelungată prin România explică (și consfințește) prezența memoriilor familiale de întemeiere a satului. *Așa și este!* – mă asigură istoricul cu pricina, atunci când îl întreb despre „adevărul istoric“ al legendelor de neam. Și, ca să mă convingă, îmi povestește istoria propriului său neam, care, în această versiune, ar fi întemeiat satul. *Doar că ceea ce au uitat acești oameni este faptul că, înainte de a veni din România, ei au venit din Bulgaria, de unde sunt de origine* – mai precizează interlocutorul meu. Noroc că există deci Istorie, pentru a umple golurile Memoriei!

Această Istorie are însă și ea numeroase goluri. În primul rând, uită ca prin miracol că răsculații cu pricina erau catolici. Faptul că au plecat bulgari și s-au întors vorbind românește, mai treacă-meargă; dar că erau gata să-și dea viața pentru catolicism și s-au întors, la puțină vreme, practicantți ortodocși, este ceva mai greu de înțeles. Dar cine se mai uită la astfel de detalii, când în joc este Istoria Națiunii!

Nunțile identitare (III) – Lumea Transilvaniei

Dacă iubirile balcanice sunt rușinoase, după cum am văzut, cele „teutone“ încep să dea bine. De când nu prea mai sunt sași pe meleagurile noastre, făcătorii de imagine ai României au început să descopere că aceștia au fost marea pasiune a ardelenilor. Privite mai de aproape, lucrurile seamănă însă, mai degrabă, a vânătoare de zestre.

Pe de altă parte, oricine se plimbă cu ochii deschiși pe ulițele unui sat transilvănean și, eventual, își dă osteneala să împartă o bucată de clisă cu un localnic, nu poate să nu realizeze pe cont propriu că cele câteva secole de conviețuire nu au trecut fără să lase urme profunde în fizionomia locurilor. *Nu există nici un spațiu, oricât de restrâns, pe teritoriul Transilvaniei, pe care să nu se fi încrucișat influențele reciproce, determinate în primul rând de întrepătrunderea până la dispersare a neamurilor între ele, încât pe teritoriul Transilvaniei nu se poate trage o linie despărțitoare etnică* – afirma acum un sfert de veac istoricul Ion Moga. *Ba se poate* – răspunde mirele carpatic. *Trebuie să se poată* – îl îngână la fel de feciorelnicii săi vecini. Și uite-așa, fiecare își ia înapoi fecioria sa, plecând unul cu cultura romană, altul cu cea germană, și al treilea cu cea maghiară. *Nu se poate concepe, în ceea ce privește Transilvania, o mai absurdă compartimentare a trecutului decât aceasta* – mai apucă să-i mustre bătrânul istoric, predicând în pustiu.

O instituție socială atât de importantă precum „Vecinătatea“ săsească (*Nachbarschaft*), de pildă, este studiată cu gelozie doar de către nemți; doar ici și colo un Stahl se apleacă, în trecere, asupra vătășiilor românești, sau vreun maghiar, asupra vecinătăților ungurești. Ca și cum ar fi trei lucruri total distincte. Or un întreg stil de viață, care ne este cunoscut tuturor măcar din bancurile cu ardeleni și cu olteni, s-a născut din acest metisaj, s-a cristalizat și s-a răspândit apoi în tot spațiul social al Transilvaniei. *Țiganii de la noi sunt mai românizați; s-au dat după sași* – rezumă cu tâlc problema influențelor un țăran ardelean.

Mai mult decât atât, însă, migrațiile pastorale din Transilvania au dus ceva din această fizionomie particulară până hăt la Dunăre. În prezent există încă zeci de sate ce poartă numele de „Ungureni“ și alte câteva sute care păstrează „cartiere“ de *ungureni* sau *mocani* etc. Ceva din spiritul german, decantat pe drumurile transhumanței, a ajuns astfel până în inima Bărăganului. Cui are curiozitatea să-l caute, pot să-i dau câteva adrese.

Și, cu toate acestea, ne încăpățânăm să construim genealogii culturale pur sânge, pe care le afișăm ca pe un pedigree. De dragul unității naționale, am început să credem în omogenitatea culturală. Suntem puri și monolitici. Și, mai presus de toate, neprihăniți: de mândrele din Balcani nici n-am auzit, iar cu domnișoarele *Fräulein* ne-am trimis doar bezele nevinovate de la fereastră.

De unde atâta virginitate? – mă întreb. Și, mai departe, să fie oare aceasta un motiv de mândrie?

Nunțile identitare (IV) – Mizeria identității

Studioul ASTRA din Sibiu este un lucru minunat. Acolo am văzut zilele trecute un film minunat, despre ciobani și transhumanță. Este povestea adevărată și mioritică, în același timp, a unui cioban cu multe oi, ucis de camarazii săi și azvârlit într-o râpă, în pădure. Vitoria Lipan, în acest caz, este fiul său, care reazăză lucrurile în vechea lor rânduială, scoțând, după multe peripeții, oile părăsite la liman.

Filmat fără efuziune, cu răbdare și înțelegere, în timpul și spațiul transhumanței, filmul poate fi considerat o mostră de „specific românesc“. Și aici începe cealaltă poveste, a mea. Căci alți spectatori, cât se poate de români și de subțiri, nu au fost de aceeași părere. Ba chiar din contră. Subtitrat în engleză, filmul se vrea prezentat și în afară, prin diverse festivaluri (unde, de altfel, a și luat ceva premii). Or, pentru românii cei subțiri, aceasta însemna să ne strice (pentru a câta oară?!) imaginea noastră în lume. Cum poți să arăți, de pildă, niște picioare murdare de noroi, înfășurate în tradiționalele, dar, evident, urât mirositoare obiele, pe care ciobanii le întind osteniți la uscat, sau, și mai rău, le usucă în mers, lipite de corp, pe sub cojoacele lor de lână? O altă scenă a declanșat oprobiul publicului: pe înserat, un cioban alege un miel, alege o cracă, și, fără să scoată un cuvânt, agață mielul de cracă, îi taie gâtul și-l jupoaie. „Or să ne creadă un popor de sălbatici!“ exclamă, revoltată, o respectabilă universitară. Ca și cum civilizația este vegetariană, sau nu e deloc. Și câte și mai câte.

Că nu ne place să ni se amintească de mezalianțele balcanice, mai înțeleg. Că față de sași ne dăm doar colegi de bancă, copiind, eventual, la extemporalele de arte și meserii, și asta pot să înțeleg. Dar că vrem să divorțăm și de noi înșine, că ne e rușine să ni se arate poze de pe vremea când eram ciobani, pretinzând în același timp că suntem mioritici până în măduva oaselor, asta chiar că nu o mai înțeleg! De dragul miresei latine, din nobila familie a Occidentului urban, ne comandăm trusoul la Buftea (în lipsă de Hollywood) și pozăm aseptici în fața aparatelor de fotografiat ale nuntașilor. Îmi vine să cred că nu Ceaușescu a inventat „Cântarea României“, ci că o avem în sânge: am avut-o înainte de el și o păstrăm și după el. Poate mai puțin dictatorial și mai cu ifose.

Pe scurt, se pare că avem nevoie să fim adorați. Ceea ce este cel mai sigur semn că nu ne iubim noi pe noi înșine, așa cum suntem. Complex de copil *mal aimé*.

Nunțile identitare (V)

Final allegro ma non tropo

Lung e drumul Clujului... Am fost zilele trecute în capitala Transilvaniei, cu trenul, și multe chipuri și peisaje mi s-au perindat prin față în cele șapte ore de hurducăială. Să vă povestesc.

La plecarea din Gara de Nord, pe peronul alăturat, rapidul privat de Constanța strălucea, curat și gol, în soare, păzit de domnișoare în uniformă. La trenul nostru, plin și mai puțin curat, se înghesuiau cerșetori și vânzători de gumă, ziare și alte marafeturi. După plecarea trenului, au început să se perinde bube și cocoașe; doi puradei mi-au pupat pantofii; o oarbă clarvăzătoare ne-a prezis viitorul, ciudat de convergent pentru toți călătorii din compartiment. După Ploiești s-au împușinat, iar până la Brașov au dispărut.

În compartiment, o duduie decoltată dădea bomboane unui Bubico flocos, genul parizer corcit cu păpădie. Un domn era scufundat în lectura lui Paleologu. Din aproape în aproape, am ajuns să discutăm despre Eliade. La un moment dat am intervenit cu un *hmm* eliptic, ce se voia o reținere de specialist.

Pe culoar, trei adolescenți se hârjoneau, cu celulare atârinate la vedere. Din când în când, sunau preocupați cine știe unde. La un moment dat s-au strâns, parcă reflex, în jurul WC-ului, să fumeze o țigară. Au dat peste cap o Cola și au aruncat sticlele pe fereastră. În urma lor, o angajată a Căilor Ferate, cu bonetă și șorț roșii și mănuși de cauciuc, scutura scrumierele și curăța tăcut și demn culoarele. Apoi ni s-au oferit bere rece și sandviciuri calde.

Afară defilau colinele mioritice ale Ardealului. O țarancă trupeșă, cu pălărie de paie și sâinii imenși și goi, trudea la coarnele unui plug de fier. Prin stațiile de sub poală de munte, copiii ofereau cornete cu zmeură.

După ce am oprit de câteva ori în câmp, fără nici un motiv aparent, după ce am încetinit până la exasperare și am gonit apoi ca să recuperăm, am ajuns la Cluj la minut. În gară, alt bazar.

Singur în fața unei cafele excelente, în așteptarea gazdelor care urmau să mă ia de la gară, mă gândeam în sinea mea: în fond și la urma urmei, *frumoasă ești, patria mea...*

Este și asta o ipoteză de lucru. Sau o opțiune.

Bucătăria identității

Vedeți că mai este încă deschisă, cred, o expoziție Van Gogh – mi-a spus, amabilă, doamna de la agenția de voiaj de unde îmi luam biletul pentru Paris. A, *minunat!* – i-am răspuns eu, ipocrit, știind foarte bine că nu o să ajung pe acolo. Din acest punct de vedere, eu nu știu ce genă recesivă a făcut din mine rușinea familiei, preferând eu în mod sistematic și sincer o cârciumă unui muzeu. Consecvent cu mine, nu mi-au trebuit astfel decât zece minute ca să adulmec, pe noapte, cel mai plăcut bistrou din Fontenay-aux-Roses și să mă delectez cu o *galette* bretonă, ca la mama (lor) și cu un cidru nou. Bucătărie autentic bretonă, ținută de un breton, la jumătate de oră de Luvru. Două zile mai târziu, mă plimbam pe urmele lui Brel, între Brugge și Gand, adulmecând (mai mult pe afară decât pe dinăuntru) separatismul flamand. Pe seară, cu vântul din nord în plămâni și aromele locale în nări, am decretat convins că flamanzii nu sunt valoni.

Complexă problemă, această degustare a frontierelor! Cu puțin exercițiu, se poate reface astfel, „după nas“, o fascinantă istorie a omenirii. Se poate începe de unde vreți, de la țarul Vladimir I al Kievului, de pildă, ca să nu mergem prea departe, care, la 986, a hotărât să-și convertească poporul la una din marile religii ale lumii. Pentru asta, a chemat câte un reprezentant al creștinătății romane, bizantine, al musulmanilor și al evreilor, să se lămurească ce și cum. Și, spun cronicarii, pe lângă probleme savante de teologie, au ajuns și la d-ale mâncării. Musulmanii și evreii au picat astfel imediat la examen, din cauza porcului, dar și a vinului: „Nouă, rușilor, ne place să bem și nu am putea să ne abținem“ – ar fi spus țarul, confirmând astfel porcului și vinului statutul lor de mărci identitare ale creștinismului. A venit apoi rândul creștinătății de Apus: „Strămoșii noștri nu ar fi de acord cu așa ceva“, a mai spus țarul, când a venit vorba de post. Și uite-așa au devenit frații noștri de la răsărit ortodocși.

Să ne rezumăm însă la țărișoara noastră. Istoria hanurilor, bucătăria fanariotă a caselor boierești, apoi apariția restaurantelor, pot spune multe despre stratificarea socială și modernizarea țării noastre. „O trăsătură reprezentativă a culturilor culinare din principalele societăți din Europa și Asia (spre deosebire de Africa) este afinitatea lor cu *homo hierarhicus*“ – constată un mare antropolog. Putem urmări această formare a elitelor noastre naționale prin bucătăria lor din ce în ce mai cosmopolit-occidentală (deci „modernă“), care nu ajunge însă decât firav la noțiunea iluministă de gust, pentru care mâncărurile sunt bune sau proaste în mod obiectiv și,

deci, universal. Pentru noi, mult mai important a rămas până astăzi **ce** mănânci (ceea ce te leagă de particularitatea unui repertoriu de produse), decât **cum** mănânci (ceea ce-ți dă acces la universalitatea bunului-gust gastronomic). Pe de altă parte, urmărind acest „ce“, putem citi unificarea națională în meniurile restaurantelor, de unde dispar treptat bucătăriile regionale. Câte restaurante maramureșene cunoașteți la București, echivalente ale bistroului breton de la Fontenay-aux-Roses? Iar această unificare devine unitate de monolit o dată cu friptura de porc și micii comunismului, mâncăruri fără nume, de oriunde și de nicăieri. Stratificarea apărea doar sub forma unei fripturi de căprioară, în restaurantele de lux, marcând diferența prin raritatea materiei prime.

Și ajungem astfel la tranziția noastră cea de toate zilele, fără clasă de mijloc (și deci fără restaurante intermediare între bodegile cu bere și Pepsi și localurile de jumătate de salariu masa), avidă de a intra în Europa (și deci fără restaurante românești) ș.a.m.d. Dacă vreți deci să înțelegeți, în sfârșit, tranziția și toate ale ei, lăsați-mă șase luni prin cărciumile țării și vă spun tot. Aștept un sponsor luminat!

Culinară cu tâlc

Într-o Balta Albă a Sofiei, ne pomenim pe la ora 10 seara că am rămas nemâncați. Ne e foame, așa că ieșim să căutăm de mâncare, un covrig, ceva, căci nu ne facem iluzii că la ora aceasta am putea găsi altceva într-un cartier mărginaș de blocuri. Și totuși, la primul colț, la o serie întregă de *buticuri* cu mici grădinițe în față, lumea bea și mănâncă. Ne așezăm și noi, într-o doară, și cerem un meniu. Comandăm, râzând, tot felul de mâncăruri al căror nume bulgăresc nu ne spune nimic; suntem deschiși pentru o „aventură culinară“. În câteva minute, masa începe să se umple de farfurii și farfuriuțe; ciugulim de ici și de colo și ne lingem degetele, spre încântarea asistenței. După câțeva vreme, ghiftuiți, avem o ultimă surpriză: totul este extrem de ieftin.

Aveam să repetăm, cu delicii, această experiență în alte locuri și localuri. La aproape orice oră și aproape în orice loc, poți să mănânci bine și ieftin. Ceea ce ne surprinde însă, mai ales, este tipul de bucătărie pe care îl poți găsi în toate aceste cazuri. Este o bucătărie simplă, țărănească, variată și gustoasă. O comparăm, inevitabil, cu *cordon bleu* și șalău *bonne femme* de la noi. Această simplă constatare culinară ni se pare a avea un tâlc mai profund. În timp ce la noi instituția restaurantului a fost, poate, printre primele care au „intrat în

Europa“, aliniindu-se la gusturile presupuse ale elitelor occidentale, în Bulgaria restaurantul a preluat și instituționalizat, fără ifose, bucătăria țărănească. Rezultatul este mai degrabă neplăcut pentru stomacul și buzunarul românului: dacă, la București, nici eu nu mai știu de când nu mi-am mai permis să intru într-unul din restaurantele cu vane pretenții occidentale, pentru a servi o pastişă de *Chateaubriand*, urmată de o săptămână de post a întregii familii, în Sofia, la colțul unui bloc amărât de cartier, puteam alege dintre cele vreo patruzeci de feluri de mâncare un meniu delicios, pentru care nu trebuia să mă uit în buzunar, să văd dacă îmi mai ajung banii și de o bere. Și uite așa, din *cordon bleu* în *pizza* sau *hamburger*, poți să fii aproape sigur că, pentru a avea parte de o sarma cu mămligă, ea îți va fi oferită cu tot fastul „Cântării României“ doar într-o „Șură a Dacilor“ cu „specific național“. Dacă o găsești...

La Neseber, perla litoralului bulgăresc, aventura noastră culinară a luat o întorsătură de „tranziție“. Intrând într-unul dintre nenumăratele restaurante fermecătoare ale micuței insule, am fost frapați că nu regăseam în lista de bucate nici unul dintre felurile „tradiționale“ cu care ne obișnuiserăm. Îl chem pe chelner și îi explic că am dori ceva bulgăresc. *Bineînțeles*, îmi răspunde el afabil, și îmi recomandă un *cordon bleu*. Era să leșin. *A la manière bulgare* – precizează el, văzându-mi nemulțumirea. Privind în jur, încep să înțeleg. La toate mesele, tineri cu Mercedesuri în parcare și celulare în buzunare își rotesc privirile și mușchii, spre deliciile dezabuzate ale blondelor din dotare. Este clar că această clientelă nu își va cheltui milioanele pentru un mârălănesc *tarator*! Cu ultimii bani, ne luăm, așadar, un *cordon bleu à la manière bulgare*, delicios, dar la fel de „specific național“ ca și mioritica ciorbă de burtă.

Îmi trece prin minte un episod, aparent fără nici o legătură cu cele de față: uimirea unui prieten bulgar când a descoperit Bucureștiul Cotrocenilor sau al Parcului Domenii. *Așa ceva nu întâlnești la Sofia. Se vede că România a avut o burghezie înfloritoare* – comentează acesta. *Înfloritoare sau nu, pe vremea aia, se pare, Bucureștiul era plin de cârciumioare* – îl completez eu în minte. Acum nu mai avem cârciumioare, dar avem parveniți, precum cei de la Neseber. Să fie oare vreo legătură între cele două fenomene?

Întors în bucătăria mea de acasă, stau și mă întreb: oare cui îi este destinată acum și aici nobila instituție a cârciumii? În orice caz, nu unora ca mine – realizez eu instantaneu și mă revolt: *Păi de ce, dragi cârciumari? De unde această infatuare și acest dispreț suveran pentru marea majoritate a propriei clientele?*

Și un drăcușor din mine completează: *Păi de ce, dragi politicieni?*

Palincă, Pavarotti și politică

Am însoțit zilele acestea o colegă din Franța, autoarea unei excelente teze de doctorat în antropologie despre megleno-români, căreia am vrut să-i arăt frumusețile patriei, pe lângă ceea ce cunoștea deja despre satele în care și-a petrecut câțiva ani de studiu. Totul se desfășura de minune, mândria mea patriotică sporind proporțional cu evidenta ei plăcere. Totul până la țuică. Ca tot străinu' care descoperă România „pe teren“, colega mea fusese întâmpinată cu țuică, și acum îi ducea dorul. Dar unde să găsești țuică în cârciumile tranziției? După multiple tentative nereușite, am ajuns într-un local foarte șic, cu „specific național“, unde – minune! – ni s-a oferit palincă. Am comandat imediat, am dat-o peste cap cu delicii, apoi am comentat. *Dar de ce nu se găsește țuică nicăieri? Românii sunt doar băutori de țuică, din câte știu eu!* – s-a nedumerit colega mea, cu acea minunată capacitate de uimire a străinului de pretutindeni. *Da, chiar așa!* – am continuat eu nedumerirea. Din experiența mea modestă, dar insistentă, nu țin minte să fi văzut undeva, în meniul vreunui restaurant, băutura numită țuică. În cel mai bun caz, câte un restaurant cu pretenții, ca acesta în care ne aflam, îți propune, complice, ca pe un rafinament ușor pervers al elitelor, băutura numită... palincă. *Este ca și cum ți-ar fi rușine să recunoști că faci parte din popor!* – mai comentează, cu aceeași minunată inocență, colega mea. *Da, chiar așa!* – repet eu, în sinea mea. S-ar zice că, de când tot intrăm în Europa, „țuică“ nu mai dă bine în instituțiile de alimentație publică. Iar această grijă pentru imaginea țării face să nu poți găsi decât cu greu populara și „regională“ țuică de Argeș, servită în ambalajul mai „cosmopolit“ de palincă. (Să nu spună cineva că am cine știe ce pomire șovină față de palincă, deoarece îi pot aduce oricând martori care să confirme că de mic am fost echidistant față de băuturi!)

Pentru a confirma, parcă, aceste gânduri de pahar, când am sugerat discret chelnerului că într-un restaurant ca acesta nu cadrează să-ți urle în ureche buletinul de știri, s-a roșit tot și a replicat prompt: *Avem și Pavarotti, să știți. Cunoaștem și noi...* Apoi, cu un ochi la franțuzoaică: *Să nu creadă doamna că nu suntem civilizați!*

Deci asta era! Palincă și Pavarotti, nu de alta, dar ca să vadă Europa că suntem „civilizați“. Ce dacă „Europa“ (colega mea din Franța, în cazul în speță) aștepta țuică și, eventual, Maria Tănase!

Civilizat... Acest concept își capătă întreaga sa greutate normativă în iluminismul francez și prin ceea ce se numește „ideologia primitivistă“:

posibilitatea societăților „civilizate“ de a gândi diferențele culturale în raport cu un „primitiv“ considerat ca stare originară a evoluției omenirii – și de a-și gândi astfel propria „civilizație“. Cu toate criticile decisive care au fost aduse evoluționismului, „tranziția“ a devenit la noi un fel de „primitivism“ răsturnat și masochist. Ea nu mai măsoară progresul față de un punct presupus de plecare al omenirii, ci distanța (ce ține loc de realitate) care ne desparte încă de un punct presupus de sosire.

Revenind la povestea țuicii, trebuie să-i avertizez pe cei care au, poate, impresia că iar mă țin de frivolități când țara arde: de fapt, în tot acest timp, eu mă gândeam la politica externă a României...

Adio identității!

De sărbători, „miroase a sarmale peste Munții Carpați“!

De data aceasta însă, într-un orașel de la poalele Munților Carpați, am mâncat, pe lângă toba și lebărul de casă, făcute de soția mea, o minunată mâncare indiană, cu arome exotice ce se urcau până la Crucea Caraimanului. Întorși acasă, am avut parte de un cușcuș autentic, pregătit de un doctorand întors din Franța, de mâncăruri braziliene la un amic ce avea un musafir portughez, după care ne-am dres la restaurantul chinezesc din colț. Iar de Revelion, la alți amici, pe masă se afla orice în afară de sarmale.

De sărbători, visez de când mă știu să fiu undeva la țară, oriunde, ca să trăiesc atmosfera specifică, printre vechile noastre obiceiuri de iarnă, pierdute la oraș.

De data aceasta, mergând cu o rată ticsită de lume spre un sat din Dâmbovița, călare pe o puțină de unt și cinstindu-mă cu niște vajnici gospodari, am ascultat tot drumul cântece licențioase cu frații nu-știu-cum. O bătrână doamnă, subțire și roșind în pudoarea sa aristocratică, a încercat să-l convingă pe șofer că, în ajunul Crăciunului, ar fi mai potrivite niște colinde. Nu a reușit decât să fie îmbrâncită cât colo de către acesta și huiduită de asistența ne l-o-rurală din autobuz. La întoarcerea spre București, în tren, o trupă zgomotoasă și hotărâtă de colindători ne-a întrebat dacă primim cu polca. „Cu polca, de la Istanbul!“ – au insistat ei la refuzul nostru speriat. Acasă însă, mă aștepta un CD cu colinde interpretate de Madrigal, oferit promoțional de omni-implementatul Connex GSM.

De sărbători, tót românu', cu mic cu mare, e la fel.

De data aceasta însă, mergând să felicit o prietenă într-un cartier de blocuri, m-a izbit în ochi, în urechi și în nări „exotismul“ unei alte lumi.

Calea Rahovei era mai îndepărtată de Parcul Domenii decât Piața Universității de Place de la Concorde.

De sărbători mă simt mai român decât oricând. Adică cum? – m-am întrebat de data aceasta...

Continuu să mă întreb și acum, după ce a trecut toată nebunia, aplecat deasupra unei cât se poate de tradiționale ciorbe de burtă. Desigur, diversitate a existat dintotdeauna. Adâncirea distanței dintre săraci și bogați a mărit această diversitate. Dar nu despre diversitate este vorba, ci despre reale diferențe; nu despre variațiuni pe aceeași temă, ca în unitatea pestriță a unui bazar, ci despre lumi diferite. Ce relevanță mai au, în acest caz, modelele exclusiviste de apartenență propuse și impuse de intelectuali și disputate frenetic de noi toți? Cât de mult mă mai ajută, ca să mă înțeleg pe mine și pe cei din jurul meu, identificarea mai mult sau mai puțin tradiționalistă „suntem români“, sau cea mai mult sau mai puțin modernistă, „suntem europeni“? O opțiune strategică, desigur, și, probabil, indispensabilă, dar cu condiția să nu ne iluzionăm că prin aceasta am pus degetul pe *identitatea* noastră *adevărată*, că prin aceasta numim și facem inteligibilă *realitatea*. Că ne place sau nu, că e bine sau nu, se pare că aceste modele identitare, care, indiferent de vocația lor ideologică, se comportă fiecare ca un *Corpus Hermeticum* – cum se exprimă o mai tânără colegă –, în dorința lor de a atribui un sens unitar și unic existenței colective, încep să fie, în cel mai bun caz, inoperante, iar în cel mai rău caz, de-a dreptul tiranice și procustiene. Pentru a nu ne refuza „degustarea“ diferențelor în care trăim – și care trăiesc în noi – ar fi mai apropiată, poate, o formulă de genul: *cetățean român de naționalitate metis*...

De sărbători, *miroase a sarmale peste Munții Carpați*. De curând însă, miresmele au început să se diversifice și să se amestece. Nu îmi rămâne, așadar, decât să vă urez „La Mulți Ani și Pohte Bune!“

Sorcova

Everyday I have the blues; și țambalul de colo: *ză bluzîî, of, offff...*

Cam așa s-au petrecut nopțile mele de sărbători: cu *Ciocârlia* pe umărul lui *Hoochie Coochie Man*, precum leușteanul în borșul rusesc. Adică, pentru necunoscători, cu băieții de la Cluj de își zic *The Nightlosers*, distilând blues-ul din țuică (albumul se cheamă *Plum Brandy Blues*), de l-au făcut pe un amic francofon din stepa vecină și prietenă să se întrebe, patetic:

*Esprit, es-tu là,
dans la sarmă?*

Și Spiritul s-a revelat fără ifose, oferindu-ne, în ton cu vremurile, mondializare pe pâine. Căci ce altceva poate fi sufletul blues-ului de pretutindeni, oftat subtil lăutărește de niște sași pe corzile țambalului neaș român-maghiaro-țigănesc?

Vorbe de bețiv – veți zice. Dar stați așa, nu mai mânați intempestiv și vorba-mi ascultați! Sau, mai bine – deoarece simt că, de griji, vi s-au închis deja Cerurile și nu mai sunteți disponibili la vorbe sărbătorești –, să-l ascultăm pe Mircea Vulcănescu, om serios și cu dragoste indubitabilă de cultura românească. Iată cum ne prezintă acesta *Omul românesc*: „Există astfel, în sufletul acestui neam, o ispită a Romei, una a fondului nostru nelatin, o ispită greco-bizantină, o ispită – poate chiar două – slave: una slavo-balcanică, alta a Rusiei lui Dostoievski. Există, de asemenea, ispite franceze și germane atât de puternice, încât ne-au putut înstrăina. O ispită polono-maghiară de trufie, mai ales în Ardeal“. Și lista e mai lungă: ispita ovreiască, ispita țigănească, ispita occidentală și cea orientală, ispita Nordului și cea a Sudului. Și, în final, o notă scurtă: „români reprezentativi: sintetici“.

Aici vroiam să ajung, la „românul sintetic“, cântându-și ispitele cu seninătatea zâmbitoare a bărbatului ajuns la vârsta când a murit fiara din om – vorba lui Noica – și care a trecut de exclusivismul amantelor de o vară. Care țese Frumusețe din amintirea plăcerilor diverse și controversate. Căci multe plăceri și ispite ne-au traversat și mult ne mai dezbină încă amintirea lor neîmpăcată!

Ne place astfel să ne lăudăm că suntem „la porțile Orientului“ de câte ori ni se închid în nas ușile Occidentului. Și că suntem „în Europa“ de câte ori privim peste Dunăre. Ne scoate din sărite frontiera culturală a lui Huntington, dar o percepem doar cu ochi suspicioși de vameși. De fapt, suntem acolo unde suntem, dar și aiurea, prin „ispitele“ noastre profunde. Și apoi, a fi „la porțile“, a fi „frontieră“, nu înseamnă, cultural vorbind, **sau-sau**, ci **și-și**! Obsesia **specificului** național, oportună la vreme de întemeiere națională, devine, la vreme de maturitate, castratoare de **cultură** națională.

Iată de ce, purtat de un elan mesianic, era cât p-aci să exclam: cultura română va fi *Nightlosers* sau nu va fi! Îmi strunesc însă Ironia post-modernistă și o dau pe tradițional: luați-o ca pe o urare de sărbători, o sorcovă națională, sinceră și optimistă.

La anu' și la mulți ani!

Marea îmbulzeală (I)

Întâmplarea a făcut ca simbolicul prag al anului 2000 să mă prindă prin țări vecine și mai mult sau mai puțin prietene, la acea „bună distanță” de unde ai o mai bună perspectivă, limpezită de detalii și patimi, asupra propriei tale țări. Dacă la aceasta adăugăm celălalt prag simbolic, al celor zece ani de tranziție, totul era parcă făcut pentru meditații retrospective și speculații profetice. M-am lăsat, așadar, în voia lor...

La Sofia, cadrul formal al acestor îndeletniciri l-a format reuniunea unui grup de experți care se ocupă de imaginea țărilor balcanice în presa fiecăreia dintre ele. Ce spunem noi despre bulgari și ce spun ei despre noi, de pildă. Și totul sugera că spunem, de fapt, același lucru, doar că invers: noi vorbim, disprețuitor, de „bulgarizare”, ei ne acuză, răutăcios, că suntem „ghiuleaua” care îi ține pe loc în cursa pentru Europa. Acesta este, în fond, subiectul unic. Căutăm și unii, și alții, cu frenezie, statistici făcute de alții, care să ne permită să jubilăm că „le-am luat-o înainte (bulgarilor/românilor)!”, sau, dimpotrivă, să ne criticăm, justițiar, conducerea, dat fiind că „până și românii/bulgarii ne-au luat-o înainte!”. Iar când informațiile sunt punctuale, comentariile le transformă într-o pâra malițioasă de genul „uitați, tovarășa, ce face bulgaru’ la Russe, respectiv românul’ la Giurgiu!” *Normal* – comentează colegul turc –, *este vorba de lupta pentru intrarea în Europa*.

Dacă „normal” înseamnă „explicabil”, atunci sunt de acord. Dacă însă vrea să zică și „bine” sau „corect”, atunci nu mai sunt de acord. Dar mai ales mă îngrijorează întregul sistem de reprezentări pe care îl vehiculează și-l dezvoltă acest mod de a pune problema, și care lucrează în noi cu forța insidioasă a imaginarului social. Or, acest mod de a privi istoria ca pe o pistă de maraton, unică și dreaptă, unde unii ajung primii, iar alții abia își mai trag sufletul, reiterează alarmant o ideologie care și-a avut vremea sa de glorie, dar care a produs și suficiente dezastre pentru a fi abandonată: evoluționismul (ca să nu spun mai rău, darwinismul social).

În alți termeni, mai prozaici, dar mai transparentți totodată pentru viața noastră cotidiană, „cursa pentru Europa” a fost privită în toți acești ani, de cele mai multe ori, cu ochii hămesiți și vicleni ai cozilor comuniste: s-a băgat salam (fără soia!) la piața Europa. Strategiile, individuale și de grup, sunt și ele strategii de coadă: unii se calcă în picioare ca să o ia înainte, unii își lasă rând, și alții leșină așteptând, după cum alții intră prin față, au relații și li se aduce salamul direct acasă ș.a.m.d. Această „veste minunată” de după ’90 este trăită ca o oportunitate ce nu trebuie scăpată.

Zece ani sunt însă suficienți pentru acest vitalism obscen (util, altminteri) al oricărei revoluții, mai mici sau mai mari! Este timpul să realizăm că teigheaua nu există, că Europa nu există: ea a fost, este și va rămâne ansamblul drumurilor către ea însăși. Ca să devină un astfel de drum, „tranziția“ trebuie să fie *creație*. Ca simplu parcurs, ea se eternizează într-o mârânăzire a transcendenței, adusă la dimensiunile ogrăzii vecinului, mai „primitiv“ sau mai „civilizat“. Or, între *capra vecinului* și *găina vecinei*, riscăm să murim de foame...

Marea îmbulzeală (II)

Pragul propriu-zis al „mileniului“ l-am petrecut la Budapesta. Aici, cadrul meditațiilor retrospective și al speculațiilor profetice a fost altul decât la Sofia, unul mult mai intim și mai „la nivelul străzii“.

Din centrul orașului, comparațiile cu „micul Paris“ a ceea ce a vrut din capul locului să fie „marea Budapestă“ rămân mai degrabă turistice; totul este diferit. Din cartierul în care am locuit, ele capătă însă un sens neașteptat și demn de reținut.

Era un fost cartier ceferist, cu case tip, modeste, de genul celor din jurul fostei maternități „Grivița“ sau al celor din Vatra Luminoasă. Situat într-o zonă liniștită a Budapestei, fostul cartier proletar se transformase în întregime într-unul locuit de *middle class*. Marii bogați locuiesc în altă parte. Aici, casele continuă să se asemene între ele, cu un nivel și o curticică împrejur, respirând însă bunăstare prin toate amenajările făcute. Nimic nu este precupețit pentru a asigura „traiul dezmiertat“, după cum se exprimă amicul meu, fără ca ceva să fie însă ostentativ sau ieșit din comun. *Acestea sunt masele de contribuabili* – mai comentează amicul meu – și, plimbându-te prin Budapesta, realizezi că aceștia sunt mulți.

Aici intervine comparația. Cartierul unde locuiesc la București este oarecum similar. Și aici fosta mahala este pe cale să se transforme într-un cartier ce va fi, cu timpul, „rezidențial“. Transformarea urmează însă altă traiectorie: noii proprietari dăruie micile căsuțe și, în locul lor, ridică adevărate palate, ostentative și ieșite din comun. Apartenența la „clasa de mijloc“ ia forma „pagodizării“. Diferența nu este de mijloace, nici de standard și, probabil, nici de gust. Ea se constituie mai degrabă ca o metaforă urbanistică a unei opțiuni diferite: pentru unii a fi „clasă de mijloc“ înseamnă *a trăi bine cu toții*, pentru alții – *a trăi mai bine decât ceilalți*.

Pe firul metaforei, aceasta îmi aduce aminte de o parabolă vag orientală a Paradisului și Infernului. Se zice că în iad oamenii stau cu toții în jurul unei

mese imense, plină cu toate bunătățile văzute și nevăzute. Stau și gem disperați, căci mâinile anchilozate nu le permit să ducă mâncarea la gură. Se mai zice apoi că raiul este exact la fel, doar că aici oamenii, cu aceleași mâini anchilozate care nu se pot îndoi până la propria lor gură, oferă de mâncare celor din fața lor, îndestulându-se astfel cu toții din masa îmbelșugată.

Dincolo de contexte și istorie, diferențele dintre țările în tranziție sunt, în mare parte, cel puțin, de genul celor dintre raiul și iadul din parabolă. Individualismul poate deschide porțile raiului (atâta cât este el) doar când devine asociativ, mutual, rațional interesat de cel din fața sa. Redus la „ce vrea mușchii mei“, el rămâne infernal. Paradisul de piață nu este decât un iad raționalizat.

Cursa pentru „economia de piață“ și celelalte lumi promise devine astfel și ea una „infernală“, în măsura în care rămâne o luptă a fiecăruia împotriva tuturor. „Pagodizarea“ țării, ca expresie palpabilă a reușitei individuale, este astfel un semn la fel de palpabil al eșecului colectiv.

Purgatoriul tranziției nu este o îmbulzeală feroce spre paradisul de *acolo*, ci o reamenajare a iadului de *aici*. Ca și Europa, paradisul nu există „în altă parte“, ca stație terminus a unui tramvai numit dorință!

Între satul-idee și ideea de modernitate

M-am întâmpnat acum câteva duminici la un târg tradițional din Țara Loviștei. Loc de nedeie cândva, tâpșanul pe care se adunau până mai ieri gospodari din tot ținutul pentru a schimba cele necesare vieții și unde fremăta viața întregului ținut, adăpostea acum marfa de bazar și oamenii de adunătură de întâlnit la orice „butic“ de mahala. *Unde sunt târgurile de altădată?* – oftează nostalgic, în fața acestui spectacol, un prieten originar de pe aceste meleaguri. *Oare ce se poate face pentru a păstra ceva din valorile fundamentale ale satului?* – se mai întreabă apoi, în alt registru, același prieten.

Întrebare care – prietenul meu era foarte conștient de aceasta – poate fi taxată imediat drept „pășunism“, sau chiar „naționalism“. Modul în care era ea pusă nu avea însă nimic din spiritul de *restitutio in integrum*, naiv, bătaios și retrograd în ultimă instanță, al unei pledoarii autohtoniste pentru satul-model. Era doar expresia, patetică, poate, dar sinceră, a unui regret de a pierde ceva de preț ce ai avut, de a arunca, într-un fel, copilul dimpreună cu apa din copaie. În măsura în care „lumea satului“, ce dispare inevitabil sub ochii noștri, a cunoscut valori absolute, repere umane perene, este trist, strict contemplativ vorbind, să le vezi pierind, contextualizate în exigențele modernizării triumfătoare.

Această variațiune pe o temă bine cunoscută a culturii noastre mi-a evocat inevitabil o alta, la fel de frecventă și impetuoasă: „Nu mai vrem să fim eternii țărani ai istoriei!” – exclama Noica în urmă cu peste o jumătate de secol, în numele generației sale.

Stau și mă gândesc la toate acestea pe balconul unei pensiuni înălțate la poalele Bucegilor, în inima lumii de ciobani a Branului. Loc intrat în circuitul turiștilor străini de la Poiana Brașov, oferind finețurile pe care le reclamă aceștia. De jur împrejur se ridică clădiri somptuoase, cochete, ale celor veniți de la oraș, dar și ale sătenilor. Jos, la bar, unde mă duc să-mi beau berea, baciul Gheorghe, patronul, vorbește despre oi, turism și economie de piață. Un client vechi, devenit prieten al familiei, pune o casetă cu muzică austriacă. Fredonăm a iodler și trecem cu toții pe palincă. Ne simțim bine și închinăm cu un *Doamne ajută!* Pe uliță, doi copii se joacă cu o doagă de butoi. Peste drum, culmile de umbre ale dealurilor se așază în asfințit precum spinările unor boi reveniți la staul după o zi de trudă.

Nu pot să mă împiedic și mă întreb stupid: este această așezare sat tradițional, sau stațiune modernă? Măsurat cu unitatea satului-idee, totul este decădere; casele sunt kitsch, iar oamenii, pervertiți. Măsurat cu ideea de modernitate, poți cel mult să visezi la un „mic Tyrol” peste câteva decenii, dar deocamdată totul miroase a baligă. Și totuși, eu stau aici și acum, și mă simt bine...

Recursul la sat, recuperator sau demolator, care însoțește cultura noastră modernă încă de la începuturile ei, are în el ceva ridicol și tragic în același timp. Patetic metafizic, el ne împiedică prea adesea să vedem – și mai ales să trăim – schimbarea, devenirea. Crispați în ideologie, riscăm să trecem astfel și pe lângă Tradiție, și pe lângă Modernitate. Ba chiar pe lângă lumea în care trăim. Îți vine să strigi: *viața este în altă parte!*...

Closetul sau tractorul?

Vorbind zilele trecute cu un antropolog american, care își face terenul în România, l-am întrebat, ca tot omu', ce părere are despre români. *Toate ar fi bune* – mi-a răspuns el prompt, într-o românească aproape perfectă, *dar nu înțeleg de ce la voi toată lumea ține fie cu Steaua, fie cu Dinamo?!*

Formularea mi s-a părut extrem de plastică și de profundă. Mă întrebam și eu de nenumărate ori nu atât de ce oamenii la noi se împart în tabere opuse, căci asta e o poveste veche de când lumea, ci de ce intelectuali subțiri nu reușesc să gândească altfel decât în categorii opuse, impunând cu ferocitate principiul terțului exclus unei realități care, neșcolită fiind, își

permite fantezia de a exista în nuanțe, ba chiar și contradictoriu. Înțeleg, desigur, utilitatea principală de a împărți populația României în naționaliști și anti-naționaliști, în liberali și dușmanii lor, în reformatori și conservatori, și așa mai departe, dar când merg prin țară și vorbesc cu românii, văd oameni, și nu idei. Și nu mă pot împiedica să nu gândesc că „viața e în altă parte“...

Pentru a fi însă mai puțin abstract, vă invit să facem împreună un experiment mental. Să ne gândim, de pildă, la o „pagodă“, una din acele faimoase case țigănești pe care le întâlnim tot mai frecvent în localitățile patriei. Este mare, solidă, are baie, telefon și televizor etc. Are deci, indiferent de *gustibus*, toate apanajele „modernității“. Când însă în camera din spate ne întâmpină un cal, ceva ne duce cu gândul la „tradiționalitatea“ ȝiganilor. Și, atunci, oamenii care trăiesc în această casă sunt ei *moderni*, sau *tradiționali*?

Să-i lăsăm însă pe țigani în pace și să ne gândim la o casă echivalentă din Mărginimea Sibiului, de pildă, la fel de mare și de făloasă. La fel de „modernă“, de asemenea. În care însă cele șase camere stau goale, familia înghesuindu-se în bucătăria de vară, la o mămăligă făcută la focul de lemne al cuptorului. Și să ne mai gândim, la extrema cealaltă, la o casă modestă de țară, cu un closet dărăpănat de scânduri în fundul curții, unde țaranul își mai și explică, eventual (cum mi s-a întâmplat mie), că *asta ar mai lipsi, să mă mai și c... în casă*. Dar unde, în curte, se odihnește un tractor ultimul tip. Ce ne facem în aceste cazuri cu voința noastră de clasificare netă în *tradițional* și *modern*? Ce alegem, în ultimul caz, closetul sau tractorul?

Dilema este însă doar în capul nostru. Pentru „actorii sociali“ cu pricina totul se leagă, contrastele din mintea noastră se topesc într-o **semnificație** unitară. Căci nu morfologia locuinței contează, ci semnificația acesteia pentru cei care o locuiesc, nu structura, ci cultura – ca să spunem, oarecum, precum bătrânul Max Weber – este definitorie în aceste cazuri. Dar, ca să înțelegi această semnificație, această cultură, trebuie să vorbești cu **oamenii**, mulți și diferiți, în timp ce intelectualii noștri preferă să vadă **idei**, așezate, uniform, în dihotomii.

Ceea ce vroia să spună americanul poate fi reformulat, astfel, în felul următor: chiar și atunci când pe teren joacă Rapidul, ai noștri comentatori continuă să strige fie *hai Dinamo!*, fie *haide Steaua!*...

Tranziție sau tranziții?

Pucheni. Un sat ca atâtea altele din zona subcarpatică a Munteniei. O comunitate relativ săracă de oameni relativ bogați. Întreb un țaran: *Ce ați face dacă ați fi primar?* – *Aș da bani la oameni, să-și îngrijească de gospodărie*. Răspuns simplu și spontan: să te ocupi de **sat** înseamnă să ai

grijă de gospodăriile satului. *Comuna se conduce singură. Eu îmi văd de treburile mele, tu îți vezi de treburile tale...* – mai adaugă altcineva. S-ar zice că, în mintea oamenilor, ansamblul gospodăriilor este același lucru cu comunitatea satească. În capul meu, ele sunt distincte. Ceva nu este în regulă.

Cred că sunt două probleme distincte și complementare – își dă cu părerea un mai tânăr coleg – cu ce și cum își fac oamenii casele astea uriașe (șase, opt, sau chiar douăsprezece camere pentru două-trei persoane), dacă susțin că sunt așa de săraci și au lefuri de mizerie? Și, pe de altă parte, dacă pot să-și facă asemenea case, de ce drumurile arată așa cum arată, iar instituțiile satești sunt aproape inexistente? Traduc în stilul meu: dacă oamenii sunt așa de săraci, cum de au gospodării așa de bogate, și, mai departe, dacă gospodăriile sunt atât de bogate, cum de satul este atât de sărac?

Formulări aparent paradoxale și impresioniste, care ascund o problemă mai generală și mai veche, aceea a „economiei țărănești“. Și uite așa, s-ar zice că revenim la întrebarea patetică: *este țăranul român apt de capitalism?* Întrebare dublu păguboasă, căci, pe de o parte, nu există acest unic și unitar actor social care s-ar chema „țăranul român“, iar pe de altă parte deoarece, astfel formulată, întrebarea trimite la un soi de esență, de calitate imanentă și colectivă, ce ar pecetlui soarta accesului la capitalism.

Ceea ce nu înseamnă însă că în spatele acestei întrebări greșite nu s-ar afla o problemă reală: *cum se poziționează, în prezent, comunitățile rurale, față de tendințele și exigențele actuale ale tranziției spre economia de piață?* Dar cine știe să răspundă la această întrebare? Și cui îi pasă? Sunt, pe de o parte, cei care s-au născut la sat sau l-au citit pe Blaga, așa că știu ce este satul, îl au în sânge sau în spirit, deci știu a priori răspunsul la această întrebare. Apoi sunt cei care au citit recomandările economiei de piață, au responsabilități naționale legate de intrarea în comunitatea europeană, așa că nu au timp și nu au de ce să își pună astfel de întrebări legate de comunitățile locale.

În ceea ce mă privește, recunosc că nu înțeleg mai nimic. De câte ori îmi acord răgazul să zăbovesc mai multă vreme într-un astfel de sat, am impresia profundă că trăim într-o țară necunoscută. Tot ceea ce pricep este ceea ce văd. Și anume că această „economie țărănească“, centrată evident pe gospodărie, este capabilă să paraziteze economia capitalistă tot așa cum a fost capabilă să o paraziteze pe cea socialistă. „Excentrică“ în mijloace, această „economie gospodărească“ este „concentrică“ în scopuri. Resursele specializate ale societății, oricare ar fi acestea, se recompun în ansambluri eterogene de resurse ale gospodăriei. Un imens stomac

metabolizează, după legi doar de el cunoscute, ceea ce i se oferă. Mai mârâie, mai sughite, dar merge mai departe. Mai puțin metaforic, se pare că aceste mecanisme ale „economiei gospodărești“ alcătuiesc un fenomen viu de „homeostazie locală“, alcătuind la nivel comunitar adevărate lumi paralele. Și există multe astfel de „lumi paralele“ în lumea actuală a tranziției, mai mult sau mai puțin invizibile „de la centru“ și mai mult sau mai puțin indiferente la deciziile acestuia!

Chiar trăim într-o țară necunoscută? Chiar ne putem permite să nu o cunoaștem?

Continuitatea tranziției

Vorbeam mai sus despre „tranziție și tranziții“, referitor la lumile adesea atât de diferite ale satelor noastre. Recunoașteam, umil, cu această ocazie, că ceea ce am putea numi, cu un termen generic, „economie țărănească“, mă lasă adesea plin de uimire și orășenească neînțelegere. Și cum, atunci când te simți depășit de evenimente, recurgi la alții mai deștepți decât tine, l-am deschis pe Vulcănescu, să văd ce gândea el despre toate acestea, la vremea lui.

Într-o notă manuscrisă de prin anii '30, economistul școlii lui Gusti scria următoarele: *Dacă prin economie înțelegem ansamblul instrumentelor de realizare a scopurilor de care dispune un grup, viața de sat este mult mai aneconomie decât cea de oraș. Prețurile etice adesea sunt indisolubil legate de cele economice. Asta așa e, îmi zic eu, și plec să cuget pe ulițele satului. Într-o grădină, un țăran își lucrează cartofii. Trece un altul, coborât din rata care îl aducea de la serviciu, și-i zice: Las-o baltă, băi Ioane, că cu zece mii îți cumpăr toți cartofii, cu tarla cu tot! Și avea dreptate omul: toată munca lui nea Ion nu valora mult mai mult decât atât. Iar dacă adăugăm și cheltuielile, numai de câștig nu poate fi vorba. Mă întorc, așadar, la Vulcănescu și citesc: chiar dacă marfa din târg e mai ieftină, cel ce nu-și face acasă, ci cumpără, trece drept „nerostuit“ și e supus batjocurei satului. De unde și întrebarea dacă legea minimului efort prezidează la distribuirea activităților unei economii închise. Dacă mă uit bine la țăranii din satul în care sunt, aș zice că nu. Generalizând, s-ar putea spune că această „economie țărănească“ este definită prin două praguri: un prag minim de muncă (sub care ești de râsul satului) și un prag maxim de beneficii ale muncii (peste care ieși din rând și, oricum, nu are rost).*

Tot meditănd eu la soarta țăranului de astăzi, dau peste o altă notă a lui Vulcănescu, de acum peste șaiszeci de ani: *pentru țăranii împroprietăriți,*

exploatarea nu se mai face în procesul de producție, ci cu prilejul punerii în circulație a produselor gospodăriei, prin schimbul neechivalent, realizat fie de negustorii cerealiști care plătesc țăranilor prețuri mici, fie de industriași, care le vând scump produsele industriale de care au nevoie, fie de bancheri, care profită de greutățile țăranilor și de neînțelegerea lor a dobânzei, spre a-i îngloda în datorii. Îmi sună al naibii de cunoscut!

Cu țăranii m-am lămurit: mai nimica nou sub soare. Să vedem acum cum stau lucrurile în privința politicilor, că, vorba aia, am schimbat atâtea guverne de pe vremea lui Vulcănescu! Dau astfel peste un comentariu al lui Garoflid: *politica agrară a partidelor politice trebuie să fie înlocuită printr-o politică agricolă*. Peste timp, o geografă franceză constata în 1994: *România are o lege agrară, dar îi lipsește o lege agricolă*.

Îmi strâng bagajele și o pornesc spre rata care mă va aduce înapoi la București, cu o lozincă mobilizatoare în minte: ar fi timpul să ne apucăm de lucru!

Economia rostului

Un țăran ostenește la peticul său de cartofi. Un vecin coboară din rata care îl aduce de la oraș, îl privește ironic și-i aruncă din mers: *Las-o baltă, băi Ioane, că cu zece mii îți cumpăr toți cartofii, cu tarla cu tot!* Țăranul tace și sapă mai departe.

Dincolo de glumă, este evident că lucrul acelei parcele de cartofi este nerentabil, că ceea ce *se bagă* depășește ceea ce *se scoate* și că piața oferă o alternativă mai avantajoasă. Cu toate acestea, țăranul se încapățânează, „irațional“, să muncească degeaba, mai exact, profund inefficient. O întâmplare de la Pucheni, reprezentativă însă pentru mii de alte situații similare din oricare sat al țării.

Cine taie o scroafă, nimicește pe toți urmașii ei până într-a mie generație – afirmă spiritul capitalist prin gura lui Franklin. *De ce să țin vițelul, dacă o vacă îmi ajunge?* – se întreabă spiritul țăranesc prin gura oricui. Dispus să muncească „degeaba“, s-ar zice că țăranul nu este dispus și să muncească peste o anumită limită, acel „îmi ajunge“ (care poate fi o vacă sau o mie de oi, nu asta e problema). Prea mult, pe de o parte, prea puțin, pe de alta, țăranul face astfel figură de inapt pentru modernitate, ba chiar de comportament „irațional“. *Să fie ortodoxia de vină?* – se întreabă atunci unii, cu o lectură de universitate populară a cărții lui Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*. Există însă și țărani neortodocși, după cum există și capitaliști neprotestanți!

De unde, atunci, această impresie de „iraționalitate“, de comportament neadaptat și conservator? Răspunsul nu-l putem găsi decât printr-o scurtă analiză a perspectivei în care se naște această impresie, și anume a ceea ce am putea numi ideologia economică modernă.

Unul din postulatele fundamentale și consensuale ale tuturor teoriilor economice moderne îl constituie **bunăstarea** individuală (*bien-être, welfare*), ca împlinire a destinului uman și finalitate a activității economice. Ancorată în această premisă aproape ontologică, activitatea economică va fi o căutare a fiecărui individ de maximalizare (sub constrângeri), prin alegerea rațională a mijloacelor și resurselor disponibile, a acestei satisfacții supreme a existenței umane. Ea va fi, în mod „natural“, *forward-looking* și *utility-maximizing*, cum se exprimă Gary Becker (premiul Nobel pentru economie). Născută din viziunea evoluționistă și neîncetat rafinată, apoi, bunăstarea poate fi considerată astfel ca una dintre valorile normative centrale ale modernității, ajunsă să fie considerată de domeniul evidenței înseși.

Privită mai de aproape, bunăstarea individuală, ca împlinire a destinului uman, încetează să mai fie însă atât de evidentă. În primul rând datorită faptului că trebuințele umane, nevoile, preferințele ce urmează să fie satisfăcute prin atingerea bunăstării nu sunt date și universale, și cu atât mai puțin fixate în patrimoniul genetic al individului („Atunci când vom fi capabili să deducem baza genetică a dorințelor umane, vom putea să determinăm politicile care vor fi eficace și cele care nu vor fi“ – afirma același Becker în 1978). Nu avansăm cu nimic nici dacă ne luăm precauția de a vorbi, precum Becker, de „bunăstare, așa cum este înțeleasă de către individ“, căci toate aceste preferințe armonizate în bunăstare sunt construcții sociale, și nu individuale.

Frecventarea „economiei reale“ a satelor, de la care am pornit, pare să ridice astfel probleme economice mai generale, precum aceea a valorii muncii, de pildă, ca mobil general al activității economice. Suntem tentați, în această perspectivă, să considerăm că nu se poate vorbi de un scop final, unic și universal, al economicului, ci de un raport definit social între *a fi* (ceea ce sunt) și *a avea* (ceea ce am), între valoarea persoanelor și valoarea bunurilor. Ca mediator între persoane și bunuri, munca produce atât un surplus de a avea, cât și un surplus de a fi. Valoarea muncii este astfel raportul „corect“ între a fi și a avea, stabilit în și prin relațiile de muncă, ceea ce, popular, se desemnează prin termenul de *rost*. Poți deci munci „cu rost“ și pentru a fi, nu numai pentru a avea, raționalitatea constând atunci în urmărirea coerentă a rostului definit social, oricare ar fi acesta.

Într-o perioadă de schimbări sociale intense, cum este tranziția noastră, rosturile se descompun și se recompun și ele mai intens, se ciocnesc și se

combină, generând strategii economice variate și, adesea, eterogene. Pentru a le înțelege în mișcarea lor concretă, cred că „economia dominantă“, recunoscându-și premisele sale normative (și fără să renunțe la ele), ar trebui să devină mai *ecumenică*.

Încredere și economie paralelă

Într-o încercare de „teorie empirică“ a tranziției, Dan Pavel menționa de curând în „22“ distincția făcută de un „*political scientist* american“ între *high-trust societies* (societăți cu un grad înalt de încredere) și *low-trust societies* (societăți cu un grad scăzut de încredere): „Prosperitatea, eficiența, acumularea capitalului social – este de părere Dan Pavel – presupun un grad mare de încredere între oameni, dar și a oamenilor în ei înșiși. Ar trebui făcute niște cercetări cu privire la gradul de încredere comunitară în România, la gradul de încredere al oamenilor în ei înșiși. Judecând după felul în care se așteaptă de la stat rezolvarea problemelor, sau de la oricine altcineva decât de la propria persoană, se poate anticipa că România este o țară cu un nivel de încredere extrem de scăzut [...]“.

Aceasta îmi aduce aminte de următoarea întâmplare: lucrasem cu „elitele“ unui sat la elaborarea unui proiect de dezvoltare comunitară, cât se poate de binevenit, după spusele tuturor. Reușisem să obțin aprobarea lui de către un for internațional, și chiar deschiderea finanțării. Comunitatea trebuia doar să alcătuiască o asociație reprezentativă care să gestioneze, pe o bază contractuală, realizarea și exploatarea în viitor a proiectului. Dar nu a făcut-o, așa încât banii s-au pierdut.

Aparent, această întâmplare confirmă cu vârf și îndesat „anticipările“ lui Dan Pavel: neîncrederea reciprocă a membrilor acestei comunități a împiedicat asocierea lor pentru un obiectiv avantajos pentru toți. Continuarea poveștii sugerează, însă, și un revers al medaliei: revenit după o vreme printre oamenii din sat, i-am „certat“ pentru această gogomănie. Au dat din colț în colț, până când, exasperat, veterinarul satului mi-a aruncat în față: *Uite ce-i, măcar că ne înșelăm între noi, și tot ne descurcăm!* Nu era vorba deci despre lipsă de încredere în sine, ci despre o formă de neîncredere suplinită de altă formă de încredere. De fapt, orice societate practică o formă sau alta de încredere, adică de solidaritate!

Acest tip de solidaritate are și o istorie. Comunismul a dus la erodarea puternică a formelor comunitare de solidaritate, generând în același timp însă, prin privațiunile la care a supus societatea, o recompunere masivă a lor, ca singură modalitate de „a se descurca“. Unitatea inițială a gospodăriei

s-a expandat, urmând mobilitatea în teritoriu a unora dintre membrii ei, s-a lărgit, pe cât posibil, la *nașii, finii și vecinii*, alcătuind rețele complexe de schimb urmărind redistribuirea resurselor de subzistență, inaccesibile în ansamblul lor majorității indivizilor izolați. Este *solidaritatea prin pauperizare*, care s-a reprodus, cu mici schimbări, și după '90. Ei i s-a adăugat ceea ce am putea numi *solidaritatea prin valorificare*, care reunește în complexe rețele de schimb indivizi și comunități ale căror resurse nu au căutare sau sunt subevaluate pe piață: în același sat, un țăran a construit o casă la oraș pentru fiul său plătind totul... în țuică. Iar când s-a terminat țuica, și-a oferit serviciile („munca nu costă“) unui vecin, pentru o cantitate suplimentară de țuică. Input: țuică; output: casă. Această alchimie are un nume: economie paralelă. Agentul ei social nu este niciodată individul, ci o rețea bazată pe un anumit tip de încredere interesată, în care bagi țuică pe o parte și scoți case pe cealaltă.

Aceste două forme de solidaritate, înrudite, sunt grade și moduri diferite de a recurge la relații (în sens de rețele, și nu de pile) în măsura în care și atâta vreme cât șansele individului sunt percepute social ca slabe. Problema – mai mult „empirică“ decât „teoretică“ – ar putea fi formulată, atunci, astfel: cu cât economia de piață (aducătoare de „prosperitate“ și presupunând încredere între indivizi) merge mai prost, cu atât economia paralelă (asigurând supraviețuirea și bazându-se pe încrederea în rețele) va trebui să se descurce mai bine; și cu cât aceasta va reuși să fie (relativ) mai eficientă, cu atât mijloacele și interesul pentru economia de piață se vor reduce.

Nu spun că e bine, dar, omenește, îmi e greu să-i acuz pe cei care au mai multă încredere în vrabia din mână decât în cioara de pe gard!

Zacusca și economia paralelă

Lyon, la colocviu

O tânără antropoloagă americană își începe comunicarea anunțând cu o emoție de-abia stăpânită că a descoperit „familia lărgită“ în Balcani. *Aceasta chiar există! Am văzut-o cu ochii mei în Krilovo, unde am făcut teren. Am și câteva fotografii, pe care o să vi le arăt, cu toată partea feminină a clanului reunită pentru a pregăti mâncarea, amestecând pe rând, cu un făcăleț, o pastă roșie într-un ceaun imens.* Fotografiile circulă prin sală și, la câteva secunde, din diferite colțuri, răsună, în diferite limbi balcanice, un singur cuvânt: *zacuscă!* Urmează hohote de râs în care se dizolvă rapid descoperirea entuziastei cercetătoare.

Și totuși, este ceva adevărat în „descoperirea“ americancei. Nu mitica *zadruga*, ci un mod de producție domestică ce poate reuni rude și vecini și ale cărui produse circulă printre rude și vecini. O producție „națională“, una dintre puținele care mai funcționează la „parametri normali“ și care acoperă, după spusele cuiva, o parte extrem de importantă din alimentația Bulgariei, de pildă.

Tema colocviului (*Relațiile dintre sat și oraș în Europa de Est*) face ca pe parcursul celor două zile să fie prezentate situații „specifice“ în care toți participanții estici, din Ungaria până în Grecia, se recunosc cu ușurință, schimburi și relații complexe, un du-te-vino de sarsanale și alte „resurse“ care te fac să nu mai poți spune cu siguranță unde se termină satul și unde începe orașul. Diverse și complexe, toate aceste situații sunt reunite apoi sub același concept generic: economie paralelă.

Complicitatea veselă a „esticilor“, care își semnaleză, făcând cu ochiul, că „noi știm despre ce este vorba“, are însă ceva infantil: chiar știm despre ce este vorba?

Economie paralelă... Adică ce-i aia? Ceva ce rămâne „paralel“ cu economia adevărată, ceva ce nu este economia adevărată, un non-concept, semnul unei absențe. O absență care înseamnă în România aproape jumătate din PIB, după spusele Trezoreriei americane. O absență care nu poate viza doar economicul, căci actorii economiei paralele formează un fel de „societate paralelă“, care, inevitabil, va avea și un soi de „politică paralelă“. Pe scurt, un mod de viață deloc neglijabil, care este gândit doar ca absență a „adevăratului mod de viață“, ca neîmplinire a acestuia, ca distanță care ne desparte încă de o linie de sosire generală și necesară.

De fapt, se pare că ne complăcem în a ne gândi integral ca o absență. Suntem *balcanici*, adică nu ca în „țările civilizate“, adică o absență de civilizație. Suntem în *tranziție*, adică ceva ce nu există încă. Și așa mai departe.

Trebuie să mai treacă deci timp – își dă cu părerea un tânăr politolog norvegian, ca și cum timpul ar purta în sine un fel de Idee hegeliană a economiei de piață, și ar fi astfel suficient să dai timp timpului pentru ca această Idee să dea în pârg.

Nu zic, Doamne iartă-mă, să pornim, cu murătura-n băț, un război sfânt împotriva economiei de piață, ci doar să încercăm să ne gândim și ca prezență, așa amărâtă cum e, și nu doar ca absență, ca ceva care nu e, dar mâine va râde în soare, cum se zicea într-un cântec pionieresc din copilăria mea.

Schimbarea la față

La ora când se culcă tot omul și se deșteaptă Românul, domnul Tatulici ne-a prezentat nu de mult un dialog pasionant între jurnaliști germani și reprezentanți ai presei române. Pe lângă obsesiva problemă a imaginii României, ceea ce a reținut cel mai mult atenția a fost necesitatea fundamentală, proclamată de partea română, ca poporul nostru să-și schimbe mentalitatea. Partea germană n-a prea înțeles de unde și de ce ne vine această furie a schimbării la față, dându-i drept exemplu pe englezi sau chiar pe germani, destul de conservatori cu mentalitatea lor, fără a o duce prea rău din acest motiv. Pentru a-i face totuși să priceapă, domnul Horia Alexandrescu a dat atunci câteva exemple concrete, foarte edificatoare. Iată, de pildă – a spus Domnia sa –, minerii dintr-o mină care are cărbune puțin și prost, astfel încât revine mult mai ieftin pentru țară să-l cumpere de afară. Când li s-a spus că, în aceste condiții, trebuie închisă mina, au ieșit în stradă. Și exemplele de acest gen au continuat, morala lor comună fiind că, până nu vom schimba această mentalitate, nimic nu va merge ca lumea în țara noastră.

Am căutat atunci în memorie și în câteva cărți pe care le aveam la dispoziție exemple de cazuri când muncitorii unei ramuri industriale tradiționale ale unei țări s-au dus acasă fericiți să-și schimbe mentalitatea atunci când au aflat că ramura lor de activitate va fi închisă. Și nu am găsit...

Că astfel de întreprinderi nerentabile sau chiar catastrofale pentru o economie trebuie fundamental restructurate sau închise, este evident pentru orice om de bun-simț. Dar de aici până la problema „schimbării mentalității” unei întregi societăți, mi se pare a fi o cale destul de lungă.

Luat *ad litteram*, acest imperativ, care pare a avea nenumărați adepți în țara noastră, presupune cel puțin următoarele două elemente: a) presupoziția că există o „mentalitate” unică sau suficient de dominantă pentru a fi considerată reprezentativă și specifică pentru o societate – ceea ce mă îndoiesc că este cazul României actuale; și b) o voință de schimbare globală și dirijată a acestei „mentalități” – ceea ce revine, în ultimă instanță, la a spune că trebuie schimbat totul înainte de a începe să schimbi ceva.

Interpretată psihologic, această afirmație a unei necesități urgente de schimbare radicală și generală de mentalitate traduce și un profund complex de inferioritate și/sau de culpabilitate, o nemulțumire intensă față de ceea ce suntem sau credem că suntem: am fost țărani, trebuie să fim moderni, am fost comuniști, să devenim capitaliști. Când nu este simplu oportunism, acest militantism al schimbării rămâne circumscris infantilismului. Ca și

afirmația narcisică de sine, negația violentă de sine este mai degrabă apanajul adolescenței, decât al maturității, care se definește prin spirit critic și seninătate, acceptare și adaptare, și, nu în ultimul rând, simț al umorului. Privind însă patetismul bășos atât al „românilor veșnici“, cât și al „schimbătorilor vajnici“, s-ar zice că această calitate națională a umorului ne părăsește tocmai când am avea mai mare nevoie de ea.

Drept care afirm și semnez: iubesc schimbarea, dar îi suspectez pe schimbători.

Economia politică a argoului

Cuvintele nu sunt niciodată inocente. Este o credință mai veche a mea, antropologică dacă vreți, și cu o ușoară tentă freudistă: unele cuvinte, „scăpate“ de sub controlul discursului, spun adesea mai mult și mai bine ce gândim și ce simțim, iar uneori ne poartă pe aripile inefabile ale semnificațiilor lor profunde și ajung să „ne gândească“ ele pe noi.

Am simțit din nou acest lucru când un foarte tânăr prieten de-al meu, student, a făcut următoarea observație: „Până de curând, se spunea *meserie* de câte ori întâlneai sau vedeai ceva deosebit. Acum se spune tot mai mult *marfă*“. De la o pereche de pantofi la o femeie frumoasă, aprecierea se exprimă acum prin „marfă!“. Expresia excelenței, a entuziasmului și a valorizării a evoluat de la proto-argoticele „trăsnet“, „brici“ etc. la genericul și temperatul „mișto“, și acum, iată, de la „meserie“ la „marfă“.

Egocentric și cu deformări profesionale de nestăpânit, m-am gândit imediat că, pentru a ține pasul cu criteriile de excelență ale studenților mei și, în general, ale noului „esprit du temps“, cursurile mele trebuie să înceteze și ele de a mai fi „meserie“, pentru a deveni „marfă“. Și m-au trecut fiorii: *pierdut brățară de aur cu inscripția „meserie“; declar nulă...*

Am înțeles brusc mai bine de ce atât de mulți tineri cu care am de-a face oscilează între pragmaticul *La ce îmi folosește?* și pateticul *Și la ce mi-a folosit?* Bătrâne, mi-am zis, cursurile tale trebuie să aibă „valoare de întrebuințare“, dacă vrei să mai rămâi pe „piață“! Și chiar m-am simțit bătrân. M-am consolată însă repede, ca tot românul, cu gândul la capra vecinului: bine barem că nu predau Shakespeare!

Apoi am încetat să-mi mai plâng de milă și am încercat să gândesc ceva mai departe. Meseria, profesia ca vocație, ca valoare în sine a muncii, ar fi fost, după Max Weber, dascălul nostru în ale capitalismului, marea invenție a „eticii protestante“: „în conceptul de «profesie» își găsește

expresie dogma centrală a tuturor variantelor protestante, care respinge distincția catolică dintre *precepta* și *consilia* și care cunoaște ca singur mijloc de a trăi cum îi este plăcut lui Dumnezeu nu o supralicitare a moralității laice prin asceză monahală, ci exclusiv îndeplinirea datoriilor laice, așa cum rezultă ele din poziția în viață a individului, și care tocmai astfel devine «Beruf»¹. Profesia ca vocație, ca o chemare „sacră”, ca rost al vieții, „a fost și este una din componentele caracteristice ale culturii noastre capitaliste”, conchide același Max Weber, pentru care această „etică protestantă” s-a aflat la originea „spiritului capitalist”. Acest „spirit” este ceea ce diferențiază capitalismul european triumfător de alte „forme” de capitalism pe care le-a mai cunoscut omenirea și aiurea, dar care nu au avut, nici una, destinul „universalist” al capitalismului european.

Din această perspectivă, mutația criteriului de excelență, a dezirabilității sociale de pe „meserie” pe „marfă”, ar putea să însemne o renunțare (sau eludare) a *spiritului* capitalist în favoarea unei *forme* de funcționare capitalistă. Munca nu mai este o valoare în sine, ci o valoare de întrebuințare, nu un scop, ci un mijloc; omul nu-și mai așază rostul în munca sa, ci îl măsoară prin produsul acestei munci, ca „marfă”. Iar acest lucru a devenit posibil, căci între timp societatea capitalistă și-a creat mecanismele de „cumpărare” ale acestei „mărfi”, care pot astfel motiva „din exterior” munca, atât și cum este ea necesară producerii de „mărfuri”.

Mai pe românește, toate acestea ar putea fi rezumate astfel: capitalism, accept, dar fără spirit capitalist. Nu mă întrebați la ce ne poate duce aceasta, căci nu știu: Marx e mort, Weber e mort, și parcă nici eu nu mă simt prea bine în ultima vreme...

Prioritățile învățământului

Am dat, ca în fiecare semestru, examen cu studenții anului terminal de la facultatea unde lucrez. Acesta a constatat din două probe: una de „gândire” (comentarea unui text pe tematica cursului) și una de „cunoștințe” (o grilă cu răspunsuri deschise, vizând aceeași tematică). Și iată ce a rezultat:

Mai întâi de toate, am constatat că notele la cele două probe constituie două serii statistic independente, necorelate între ele, ca și cum ar fi fost vorba de două grupuri diferite, și nu de aceiași studenți. Pe de altă parte, media la proba de „cunoștințe” era mai mare decât media la proba de „gândire”, diferență, de asemenea, semnificativă statistic. Și încă un mic detaliu: singura întrebare la care nici unul dintre cei peste optzeci de studenți nu a ratat răspunsul, a fost și singura întrebare strict de memorie.

Rezultă că aceiași studenți, la aceeași materie, confrunțați cu exigențele aceluiși profesor, se dovedeau a fi sistematic diferiți când era vorba să reproducă informații și când trebuiau să opereze cu aceste informații, și anume net mai buni „reproducători“ decât „gânditori“. Suficient ca să cazi deja pe gânduri: s-ar zice că selecționăm și promovăm „papagali“, și nu intelectuali.

Să mergem însă mai departe pe firul acestei prime „intuiții“. Dincolo de aspectul cantitativ al notelor, cel calitativ, al structurii discursului, este și mai elocvent. Mai întâi, însăși formularea probei de „gândire“ a stârnit nedumerire sau chiar panică: *adică ce să facem?* Mai apoi, citind cele câteva sute de pagini, nu am întâlnit decât rareori un plan, și cu atât mai rar acea minimă bunăvoință față de cuvinte, aptă să le ridice la demnitatea de discurs. Obişnuința reproductivă își spunea aici cuvântul mai clar decât oriunde, adunând și alăturând cu conştiinciozitate pasaje din curs, fără nici o legătură între ele și fără nici o logică argumentativă. Urma apoi un repertoriu întreg de „inadvertențe“, peste care trona înlocuirea spontană a limbajului conceptual cu cel colocvial-anecdotoc, evident, mai ușor de „ținut minte“. Crezul majorității părea a fi ceva de genul *scrieți, băieți, numai scrieți!* Sau, altfel formulat, *scriu, deci gândesc*.

Să nu deduceți de aici că este vorba de o serie slabă! Cătuși de puțin. Mai mult, au existat și lucrări excelente. Doar că, în majoritatea cazurilor, autorii lor erau, probabil nu întâmplător, persoane care făcuseră cel puțin o „aplicație“ pentru bursă la o universitate străină. *Cei mai buni merg mai departe*, putem spune. Dar putem să gândim și altfel: *cei care vor să meargă mai departe, devin mai buni*. Concurența internă a învățământului românesc le cere să-și sporească performanțele reproductive; aspirația către o universitate străină îi obligă să înceapă să gândească. Partea proastă cu nu puțini dintre aceștia este însă că, devenind rapid conștienți de ascendentul pe care îl au față de colegii lor, se proiectează imberb ca elite naționale și „încremenesc în proiect“ înainte de vreme.

Trăim într-o economie de piață, asta e cererea, asta oferim! – pot să-și spună studenții. Și, într-un fel, au dreptate, putând invoca oricând faptul că, deocamdată cel puțin, cu această ofertă slabă, găsesc cam toți slujbe bune. Problema este deci a societății, adică a noastră, a tuturor. Dacă chiar asta vrem, asta vom avea...

Societatea civilă la volan

Nu cunosc un indicator sintetic al modernității, sau civilizației, sau cum doriți dumneavoastră să o numiți, mai bun decât traficul rutier. „Mentalul colectiv“, această realitate inefabilă, dar eficientă, invocată în orice situație, dar greu măsurabilă în orice condiție, se proiectează liber și

luxuriant pe ecranul șoselelor patriei. Și cum, deși nu toată lumea are mașină, cei care au fac parte cam din toate categoriile lumii noastre sociale, acest spectacol, măsurabil la o adică, poate fi considerat cel puțin simptomatic pentru „mentalul colectiv“ al națiunii.

Merg pe o șosea cu patru benzi, două în fiecare sens. Banda din dreapta e pentru proști. Și cum românul e deștept – scuzată fie-mi expresia –, cât vezi cu ochii, pe această bandă nu vei găsi decât vreo căruță rătăcită, un camion gâfâind din greu sau un Trabant complexat. Cu cât ai o mașină mai bună – sau o părere mai bună despre propria persoană –, cu atât e mai de neconceput să mergi pe dreapta sau să cedezi trecerea altei mașini.

Stau la o intersecție cu „cedează trecerea“. Traficul fiind aglomerat, mașina din fruntea coloanei are dificultăți să traverseze. Toți claxonează și înjură șoferul impotent, incapabil să se descurce. Când acesta reușește, într-un sfârșit, următoarea mașină îi ia locul, și șoferul ei, care până atunci blestema în rând cu ceilalți, devine următoarea victimă a celor din coloană. Iar el nu-i mai înjură acum pe cei din față, ci pe cei din spate. Și așa, pe rând, până trec cu toții.

Stau la un stop, pe un drum în lucru. Câteva mașini stau la rând și se formează o coadă. Altele depășesc nervoase pe stânga, o iau înaintea celorlalte, blocând banda din sensul opus; unii, mai duri, o iau direct pe câmp. În câteva minute, tot traficul se blochează, dar nimeni nu vrea să rateze șansa de a fi mai descurcăreț decât ceilalți. Faptul că singura probabilitate rațională este ca astfel să o încurce cu toții, pare să nu preocupe pe nimeni.

Această junglă rutieră, în care pare să domnească doar legea celui mai tare, se „umanizează“ brusc și „cooperează“ spontan doar când apare autoritatea. Un chipiu de polițist la orizont, și toți șoferii devin frați, își fac semne preventivoare cu farurile, se aliniază, și chiar se ajută reciproc.

Ceea ce te impresionează cel mai mult pe șoselele de „dincolo“, după ce te-ai obișnuit cu starea carosabilului, este faptul că, dacă intri pe o autostradă, de pildă, cel care vine cu 140 km/h din spate, deși este „în dreptul lui“, trece automat pe banda din stânga pentru a-ți face loc să te înscrii și tu, nestingherit. Fiecare previne mișcările fiecăruia, pentru că toți depind de toți. Și nu este vorba aici neapărat de cine știe ce generozitate sau spirit cavaleresc, ci pur și simplu de eficiență. Care însă este privită ca o problemă a tuturor, și la care trebuie să participe cu toții în mod egal. În interesul fiecăruia.

Această mentalitate presupune ceea ce în psihologie se cheamă „decentrare interpersonală“. Copilul se naște egocentric, ne spune Jean Piaget, părintele psihologiei genetice. El este capabil să urmeze un singur punct de vedere, o singură perspectivă: a sa, aici și acum. Capacitatea de

de-centrare, de descoperire a altor puncte de vedere și perspective, și de coordonare a lor în structuri mentale tot mai cuprinzătoare, se contruiește cu greu și constituie însuși mersul dezvoltării morale a individului. Este drumul de la biologic la imperativul kantian.

În acest sens, pe șoselele patriei, societatea civilă română este încă infantilă. Spiritul descurcăreț nu este decât un egocentrism agresiv. El a funcționat ca aparentă și relativă solidaritate doar în confruntarea cu Polițistul național. Democrația, atâta câtă este, l-a readus la ceea ce este: o mentalitate egocentrică și puerilă, ridicată la rang de normă socială.

Ferește-mă deci, Doamne, de descurcăreți! Cu restul mă descurc și singur...

Povestea semaforului

Treceam zilele trecute cu mașina pe Splai, în drum spre casă. Oră de vârf, lume grăbită și nervoasă. La un stop, un pieton nu mai are răbdare și, deși era verde pentru mașini și acestea treceau nervos una după alta, țâșnește de pe trotuar și dă să traverseze strada. Mașina din fața mea, care nu a avut cum să-l vadă venind, îl ia în bot. Frânez cât pot, mașinile din spatele meu – la fel. Din fericire, nimic grav. Pietonul se scoală de pe jos, se scutură și începe să înjure furios: *N-ai văzut că-i trecere de pietoni, boules?! N-ai văzut că e roșu, idiotule?! –* îi replică pe același ton șoferul. Spiritele se încing. Pietonii sunt mai mulți, și toți iau partea „victimei”: *conduceți ca nebunii, nu vă pasă de oameni, nu puteai să te uiți?* ș.a.m.d. Conflictul se ascute și se transformă în luptă de clasă: *Credeți că dacă v-ați îmbogățit peste noapte și v-ați luat mașini din străinătate puteți să omorâți oamenii din popor?* – se bagă un moșulică surescitat în vorbă. *Țapule!* – îmi aruncă un altul, într-o cascadă de înjurături și cu ochii hulpavi fixați pe barba mea. *Ce legătură are stopul pietonului cu barba șoferului?* – mă gândesc eu, într-un exercițiu de silogism prost inspirat. Până la urmă, mașinile claxonează, pietonii gesticulează, și toți trec unii pe lângă alții, fără a mai da prea multă atenție semaforului.

Ajung acasă, îmi torn o bere și mă gândesc la cele întâmplate. Îmi aduc aminte de o scenă din Elveția, într-un fel similară, în alt fel la antipozi. Tot la o trecere de pietoni, în Zürich, o defecțiune care se întâmplă o dată la o sută de ani face ca stopul să fie verde și pentru pietoni, și pentru automobiliști. O bătrânică trece strada pe verde. Un camion se apropie, pe verde. Bătrânică vede camionul, dar știe că e apărută de lege, așa că își continuă drumul. Camionul vede bătrânică, dar știe că legea e de partea lui,

așa că lovește bătrânica. Cei de față condamnă statul, care, ajuns la fața locului în două minute, prin reprezentanții săi, constată cele întâmplate și plătește toate oalele sparte. Atât cât se poate plăti...

Simple accidente de circulație? Desigur, dar și mai mult decât atât. Semaforul se metamorfozează, în cele două povești, în parabolă culturală, mai mult, în indicator al „statului de drept”. La elvețieni, el încetează să mai fie un obiect care transmite simțurilor noastre vizuale semnale alternative, roșii și verzi, pentru a deveni un concept, o abstracțiune, o expresie a legii, a normei de conviețuire respectate de toți pentru a-l apăra pe fiecare. Cu riscul de a nu mai vedea oameni, ci doar idei.

La noi, situația este din nou „în tranziție”. Fără semafor, o reglementare tacită, ghidată de instinctul de conservare, ar sfârși, poate, prin a face posibil traficul. Dar el, semaforul, există. Există și nu există, căci legea e și ea și nu prea e. Nereușind să fie percepută ca un contract care trebuie respectat de toți în interesul fiecăruia, legea rămâne nu numai abstractă, dar și „exterioară”. Și, atunci, cum poate fi legea „deasupra oamenilor”? O respecti cât o respecti, apoi te revolți și tu, ca om, și îți faci propria ta lege. Dacă „revolta” ta se brodește cu cea a vecinului, bine, dacă nu, îl calci cu mașina. Sau te calcă el.

Atenție, așadar, la trecerea de pietoni! Statul de drept începe și se încheie aici, iar traficul a devenit tot mai intens...

Etnologia closetului

În România nu există tehnica necesară ca să se monteze ca lumea instalațiile sanitare, sau ce se întâmplă? – se miră către mine Cristina Papa, în timp ce stăteam la cafeaua de adio, după terminarea consfăturii „europeniștilor”. De aici a pornit o întreagă discuție, în așteptarea microbuzului care trebuia să ne aducă înapoi la Petroșani.

Cabana în care stăm este extrem de curată, plăcută, cu un serviciu ireproșabil. Are chiar și dușuri cu apă caldă. Dar instalațiile sunt mai degrabă cârpăcite și apa curge pe unde poate. Eu remarcasem prezența neașteptată, în aceste locuri, a dușurilor. Cristina s-a mirat de imperfecțiunile lor flagrante. Pascal, autor, printre altele, a unei faimoase „Ethnologie de la chambre à coucher”, se lansează într-o etnologie a camerei de baie din România. Sunt, într-adevăr, multe de spus despre societatea noastră privită din acest unghi aparent trivial!

Mai întâi de toate, despre reprezentarea culturală a igienei. Îmi aduc aminte, de fiecare dată când se abordează acest subiect, de răspunsul revoltat

al unui țăran din Bărăgan, întrebat cum se face că nu are closet în casă: *Asta ar mai lipsi, să mă și c... în casă!* Pe un astfel de fond, nu este de mirare că sala de baie apare la țară mai ales ca un element de prestigiu, de promovare socială, mai degrabă decât ca înzestrare tehnică, de confort cotidian. *Eram cu o colegă, care venise pentru prima dată în România, într-un sat din Maramureș – povestește Marianne. O casă imensă, cu nu știu câte camere și, bineînțeles, cu o cameră de baie pe măsură, cu gresie și faianță, pe care gazda ne-a arătat-o, mândră, de cum am intrat. La un moment dat colega mea întreabă discret unde este toaleta. „Pe aici, în fundul curții” – îi răspunde gazda. Intrigată, întreabă ce-i cu sala de baie. „Asta e numai în caz de nevoie!” – îi răspunde, firesc, gazda.*

Mai departe, se poate spune că, din momentul în care sala de baie intră în dotările obișnuite, ea nu ocupă neapărat și un loc important în preocupările obișnuite: să fie și să funcționeze! Cât de cât... Acestei cereri secundare îi corespunde și o ofertă redusă din partea meseriașilor. De multe ori, un „meseriaș priceput” îți instalează și chiuveta, îți pune și faianța, și îți repară și aragazul! Reversul medaliei îl constituie dificultatea de a găsi un faianțar sau un instalator cu adevărat bun. Prestigiul meseriei de instalator nu poate fi decât pe măsura importanței sociale a instalațiilor sanitare. *Am văzut și în casa lui Ceaușescu, unde am dormit la Cluj – adaugă Cristina. Chiar și acolo calitatea sălii de baie era mediocră. Or, îmi închipui că în acest caz s-a folosit tot ce exista mai bun!*

Pe de altă parte, tot italienii, plimbați puțin prin Ardeal, remarcă faptul că o serie de case vechi, prin care au trecut, posedau instalații sanitare ireproșabile. Alte vremuri, alte exigențe! O istorie a meseriilor, în strânsă legătură cu istoria „claselor sociale”, poate fi urmărită pornind de la aceste mici detalii.

O temă superbă de doctorat pentru studenții noștri! – mai exclamă cineva, drept concluzie. *O fi la voi!* – mă gândesc eu în sinea mea. La noi, nici un colectiv academic nu ar accepta un asemenea subiect „trivial”. Oare de ce?

Săpunul și democrația

Cu toată pasiunea mea pentru lumea faptelor mărunte, tema disertației de astăzi a lui Adam m-a lăsat cu gura căscată. Să vorbești o oră despre antropologia săpunului, și nu oriunde, ci la University College of London, este o performanță care nu mi-ar fi trecut prin cap. Și, în plus, a fost extrem de interesant!

Departamentul lor – îmi explică Michael – se trage din arheologie. În principal, pe această filieră au ajuns la ceea ce se cheamă acum „cultură materială” și la această privire care vede în obiecte relațiile celor care le

folosesc („viața socială a obiectelor“, cum zic unii). Adam s-a uitat doi ani, la Suceava, unde și-a făcut terenul, la ce și cum cumpără moldovencele (șeful lui este autorul unei de-acum faimoase „theory of shopping“). Și s-a mirat, printre altele, de utilizările pe care le dau acestea săpunului și diferitor alte obiecte de toaletă: pachete de „Lux“ sau „Rexona“ strecurate printre așternuturi sau expuse pe rafturi „ca să miroasă frumos în casă“ (precum plantele aromate mai demult) sau diferite sprayuri lăsate la vedere, eventual în „camera bună“, și toate celelalte tabieturi pe care noi le știm prea bine ca să le mai vedem. De neconceput în Londra sa, aceste obiceiuri l-au pus pe gânduri. Iar când a mai constatat și că până în '97 locul întâi în topul publicității l-au ocupat obiectele de toaletă, a fost convins că are de-a face cu un adevărat fenomen social demn de a fi studiat. Și l-a studiat. A rezultat o interesantă și deconcertantă (pentru români) teorie a „îngrijirii“, a sensului cultural pe care îl are la noi termenul de „grijă“.

Povestea îmi evocă, la rândul meu, trinitatea darului în comunism: cafea, Kent și săpun. Chiar așa: de ce tocmai astea trei, și nu ciocolată, de pildă? Speculez, în pauza de cafea de după comunicarea lui Adam, pe urmele sugerate de el. Aceste trei obiecte emblematice traduc într-adevăr un fel de „grijă“, de îngrijire, a „corpului social“ însă, și nu a celui biologic, de căutare a unei idei de confort ce poate fi afișat: cafeaua și Kent-ul nu erau destinate atât consumului privat, individual și „ascuns“, cât celui public, între prieteni cu care vroiai să te simți bine sau cu străini cărora vroiai să le arăți că stai bine. La fel și săpunul: rareori era folosit, în mod trivial, la spălatul pe mâini. Îmi aduc aminte că un prieten a însemnat un pachet de Rexona pe care l-a dat cadou; peste mai multe luni a avut surpriza să-l primească înapoi, cadou de la o „obligatie“.

Monedă de schimb, dar și carte de vizită a săracului, marcând simbolic apartenența fabulatorie la o lume a „confortului occidental“. Obiecte de consum simbolic, marcând o anumită bunăstare printr-o anumită imagine socială a confortului (ca și băile neutilizate din casele țăranilor „ajunși“). Și, în ultimă instanță, un simbol de putere, căci a deține cafea, Kent și săpun străin însemna că te-ai descurcat, că ești deci cineva: diferențierea socială între posesorii de săpun și cei care râvnesc la el... Mod de a gusta farmecul discret al confortului între deținătorii de săpun și de a-ți arăta superioritatea în fața privaților de săpun.

Nu este astfel de mirare că după '90 oamenii s-au aruncat pe săpunuri & co., pentru a intra și ei în rândul celor ajunși. A fost prima mare democratizare! La nivelul imaginii, deocamdată. De la *soap frustration* la *soap democracy*, un mod de a înțelege post-comunismul...

Imitație și adaptare

Cu un an în urmă am făcut o *application* pentru un *grant*, și acum vreo două luni mi-a venit acceptul, cu felicitările de rigoare. Iar ieri, cu câteva zile înainte de *deadline*, contractul pe care trebuia să-l semnez. Ca și alte documente de acest gen pe care mi-a fost dat să le văd în ultima vreme, acesta era bine aliniat normelor europene, adică vag tradus după un document american. La început m-am înspăimântat, dându-mi seama că niciodată nu o să pot să-mi asum responsabilitatea de *project manager*, cunoscător în ale *disbursement*-ului, *procurement*-ului și câte și mai câte. Mi-a mai venit inima la loc când am dedus că aveam dreptul să fac un *national shopping* parțial. Despre *shopping* auzisem și eu.

Apoi m-am liniștit de tot, fatalist ca tot românul, când am văzut că mai nimeni din jurul meu nu știa, în fond, mai mult decât mine. M-am dus, în consecință, să *shopping* niște bere de la colț, să-mi mai limpezesc ideile.

Nu este cazul să revenim aici la problema maioresciană a formelor fără fond. Și nici să preferăm sau nu soluția lovinesciană a formelor care își generează, treptat, fondul. Cu atât mai puțin este vorba doar de chestiunea lingvistică, deși aceasta atinge uneori grotescul. Problema mi se pare a fi mai degrabă una de pasivitate sau inventivitate – ca să nu spun, direct, de prostie sau inteligență.

La fel ca și acum mai bine de un secol, modernizarea este un imperativ național. Ca și atunci, sursele ei sunt fundamental externe. Mai mult decât atunci, modelele posibile s-au cernut și sunt – la bine și la rău – mai imperative. A le adopta înseamnă însă a le adapta, nu a le imita. De imitație sunt capabili și bobocii de rață, ca să nu mai vorbim de strămoșii noștri, cimpanzeii. Adaptarea presupune învățare socială, adică un efort, oarecum, mai uman.

Inevitabila preluare a unor modele se face însă, la noi, din păcate, în maniera studenților (și ei, produse ale societății noastre), care, la curs, transcriu cuvânt cu cuvânt vorbele profesorului pentru că știu (sau cred) că asta li se va cere la examen: să reproducă ce li s-a predat. Funcționari implementatori de modernitate și intelectuali luminatori întru europenitate se întrec astfel în a produce bilete de papagal, ca pe niște fițiuci pentru examenul de admitere în lumea modernă.

Ceea ce vreau, de fapt, să spun este că o polemică de tipul Maiorescu-Lovinescu, mai ales când este reprodusă la nesfârșit fără un Maiorescu și fără un Lovinescu, este, dacă nu o falsă problemă, în orice caz una sterilă social. Ea fixează disponibilitățile analitice și strategice asupra

unor **stări** ideale, îndepărtând astfel în mare măsură de la înțelegerea și gestiunea unor **proces**e reale. Utilă, poate, ca propedeutică, ea devine o capcană când ajunge să fie folosită ca unic sistem de referință conceptual și politic. Un joc de păreri și, eventual, manipulări, și nu un act de cunoaștere și acțiune socială eficientă.

Poate (prea) brutal spus, nu există forme fără fond decât pentru proști, capabili doar de imitație, și nu de adaptare. Iar în acest caz, ele nu sunt doar apanajul *moderniștilor*, ci, deopotrivă, și cel al *tradiționaliștilor*.

Să facem totu'!

Este perioada examenelor și a concursurilor: de absolvire a ceva, de admitere în altceva, de „granturi“, burse și altele. Am trecut, așadar, prin comitete și comiții, unele mai locale, altele mai internaționale, selectând și evaluând proiecte și lucrări de studenți tineri și cercetători trecuți de prima tinerețe. Dincolo de diversitatea lor inevitabilă, ceva părea să se repete însă cu obstinație: majoritatea își propuneau, cu candoare sau cu emfază, să rezolve totul sau aproape totul! *Încotro ne îndreptăm? Omenirea la sfârșit de mileniu* – suna titlul proiectului unui candidat la doctorat în străinătate. *Implicațiile tranziției în plan demografic, economic, social, politic și cultural*, propunea, mai modest, un proiect al unui colectiv academic prestigios. „Mai lipsea «religios» și «sexual», ca să știm totul“, a comentat, răutăcios, un membru al comisiei. Și uite așa, în doar câteva zile, am realizat că, în doi-trei ani, vom ști în sfârșit totul, dacă nu despre toată omenirea, măcar despre toată România. De la „agresivitatea umană“ la „condiția femeii în România“ sau „satul românesc între tradiție și inovație“, am putut lua cunoștință de o ofertă generoasă de lucrări de sinteză ce urmau să fie realizate de unul singur sau de câțiva, într-un an sau doi.

Ce e rău în asta? – veți întreba. Păi este, pentru că, pe această cale, tot ce vom obține va fi o cunoaștere de genul „nimic despre tot“. *Preferi deci să știi „totul despre nimic“?* – veți putea întreba în continuare. Fiind un om cu bun-simț, voi răspunde că nu și voi încerca să argumentez că o cale destul de bătătorită în știință este de a afla câte ceva, tot mai mult, despre ceva, tot mai precis. După care, stabilind aceste premise, vom putea să ne întoarcem împreună la oile noastre.

Ce se întâmplă cu astfel de proiecte? Se întâmplă un lucru foarte grav: aruncând peste realitate un năvod cu ochiurile atât de largi, aceasta ne va scăpa printre fire și vom prinde numai apă. Apă de ploaie, ca să spun așa: locuri comune, convingeri împărtășite, banalități, sau, dimpotrivă,

„exotisme“. Chiar mai rău: în ochiurile năvodului nostru se va fi încurcat și plevușca unor date întâmplătoare, care ne va permite să exclamăm, satisfăcuți: iată cum arată străfundurile bălții noastre! Și în final, dacă se mai poate vorbi de ceva încă și mai grav, vom fi crezuți, pentru că mai toți ceilalți fac și ei la fel...

De ce se întâmplă așa? Dintr-o grabă senină sau senilă de a ajunge cât mai repede la adevărurile ultime sau de a rezolva problemele prime ale țării, dintr-un cult al „marilor probleme“, care nu consideră de demnitatea sa să se aplece asupra „detaliilor“ cotidianului, dintr-o frustrare a unora de a nu fi putut spune nimic până acum și o angoasă a altora de a apuca să spună totul imediat, dintr-un interes mai mare, în științele societății, pentru atitudini corecte, decât pentru date corecte, și cine mai știe din câte alte motive. Dar, mai presus de toate, pentru că așa credem că este normal și bine. Așa ni s-a spus și așa spunem mai departe. Așa am fost și suntem educați. Nu este vorba deci despre cine știe ce specificitate culturală sau intelectuală a „Românului“, ci despre reproducerea unor modele de discurs, care își schimbă vocabularul, dar gramatica ba.

Vorbeam despre toate astea, în pauze, cu colegii de comitete și comiții. *Am întâlnit și eu o groază de astfel de cazuri – mărturisirea, la un moment dat, un coleg. De pildă: „Satul românesc în tranziție“. Nici mai mult, nici mai puțin! Hait – am tresărit eu – asta e proiectul meu! Am încercat, jenat, să mă justific, atrăgând atenția că în subtitlu era precizat totuși despre ce era vorba. Am continuat în sinea mea, spunându-mi că, în fond, dacă asta se cumpără, asta vând. Nu am reușit să mă conving însă nici măcar pe mine însumi că acest gen de „tranzacție“ nu se cheamă „a-ți fura singur căciula“...*

Țăranul relativist și politologul universalist

Într-un sat din Bărăgan, un țăran sfătos îmi explica la o țuică cum e cu drepturile omului: *Toate relele de aicea vine, vă spun eu, dom'le, de la drepturile omului. – Păi de ce? – mă minunez eu. – Păi drepturile omului-drepturile omului, foarte bine, da' pentru cine e om! Și parcă pentru a-mi oferi o ilustrare concretă, în cazul că nu aș fi înțeles, peste câteva zile a pus mâna pe par și și-a făcut dreptate singur cu vecinul, „care asta nu e om, e fiară“. Mă gândeam pe drumul spre casă ce ar fi înțeles țăranul meu dintr-un seminar de educație civică sau din vreun curs iluminist despre drepturile omului. Cred că ar fi repetat pur și simplu: „Bine, bine, drepturile omului, dar pentru cine este om!“ Dincolo de vecinul său în carne și oase, tot restul este abstracțiune fără noimă.*

Cu altă ocazie, am însoțit un eminent politolog francez care a ținut o conferință publică la București despre drepturile omului, cu referire specială la situația ȝiganilor în România. Cu decență, dar intransigent, politologul de la Paris depăna unul câte unul principiile drepturilor omului și funcționarea lor în țările democratice, bătând cu eleganță șaua ca să priceapă iapa. A spune că „ imaginea României ” a ieșit cam șifonată din datele și analizele conferențiarului francez, ar fi un eufemism.

La terminarea conferinței, l-am însoțit pe oaspete, mulțumit de îndeplinirea misiunii sale, la Capșa, iar de acolo la hotel. Soarta a vrut ca la ieșirea de la restaurant să fim asaltați de un grup de țigănuși într-o manieră care nu mai necesită explicații. La vederea lor, conferențiarul drepturilor omului a fost cuprins de o panică bruscă, s-a ascuns în spatele meu, strigând *Ne me touchez pas, ne me touchez pas!*, după care, în disperare de cauză, a luat-o literalmente la fugă. Și poate mai fuge și astăzi, dacă nu l-o fi oprit cineva să mai țină o prelegere despre drepturile omului.

Rămas singur cu țigănușii, mă gândeam și eu, ca „un idiot la București”: *Drepturile Omului, bine-bine, da' ce te faci cu oamenii?*

Fascinația Elveției

Celălalt este, mai întâi de toate, o oglindă în care îți vezi umbra. Confruntarea cu o altă cultură îți reliefează, ca sub luminile unui reflector, sufletul de taină al propriei culturi, ceea ce ai ascuns (sau n-ai știut) că ești, ceea ce ți-ai dorit (sau n-ai putut) să fii. De aceea imaginea Celuilalt este totdeauna ambivalentă, o urzeală fascinantă de ură și iubire. „Alegerea apelor” este o raționalizare ulterioară.

Din acest punct de vedere, Elveția este, poate, una dintre cele mai fascinante alterități ale noastre. Cunosc, ca noi toți, o groază de români care se extaziază în fața ordinii și curățeniei elvete, având însă grijă să adauge, mai devreme sau mai târziu, un „dar parcă e prea curat/ordonat...”. Pe scurt, Elveția este, într-un fel, orizontul nostru de blestem și mântuire: cum nu suntem în stare să fim și cum e bine să nu ajungem vreodată. Culpă și mândria „balcanismului” nostru.

Dincolo de aceste jocuri de imagini, există însă ceva mult mai profund și mai fascinant. Am avut senzația de a fi întrevăzut ceva din aceste „profunzimi” în urma a două-trei zile de povești cu și despre elvețieni. „Trebuia să mă duc la dentist – începe seria poveștilor o doctorandă româncă în Elveția – și vorbeam cu un coleg elvețian, care avea și el probleme de genul ăsta. I-am explicat că, în România, aceeași lucrare l-ar fi costat mult

mai ieftin. O altă colegă, sud-americană, cred, a intervenit și ea, povestind cum s-a dus să-și facă dinții nu știu unde și a costat-o și mai ieftin. S-a oferit chiar să-ivândă și elvețianului pontu'. După un moment de ezitare, în care s-a luptat cu tentația, acesta a răspuns ferm că nu poate: «Ar însemna să-i trădez pe dentiștii elvețieni»“. „Nu se poate!“ – a comentat, stupefiat, un român din audiență. „Imaginează-ți că fratele tău ar fi dentist – a intervenit și elvețianul din grup, intrigat de dificultatea noastră de a înțelege un fapt atât de evident. Îți dai seama că, procedând astfel, practic l-ai fura pe propriul tău frate?“ Replica nu a întârziat să vină: „Dacă aș avea un frate dentist, mi-aș face dinții pe gratis“. „Asta nu se poate“ – fu de părere elvețianul, nedumerit la rândul lui.

Mai târziu în noapte, pe firul vorbei, elvețianul ne-a povestit cum a fost să viziteze un hotel de cinci stele, unde, la un moment dat, a fost prezentat directorului adjunct. Din vorbă în vorbă, acesta a ajuns să critice unele inițiative manageriale ale directorului general. „L-am întrerupt și i-am spus că nu-l înțeleg. De vreme ce lucrează în această instituție, înseamnă că este de acord cu ea. Dacă nu ar fi, ar avea doar două soluții: să încerce să o schimbe sau să o părăsească.“ De data aceasta, tăcerea românească a fost profundă.

Poveștile și nedumeririle au continuat și a doua zi. Farmecul personal și marea artă de degustător ale elvețianului ni-l făceau tot mai drag. Ceva însă ne îndepărta iremediabil, dincolo de plăcere și rațiune. Un alt gen de rațiune, o „rațiune instituțională“ pe care o purta în el precum aerul pe care îl respira, și care nouă, celor mai mulți, ne dădea fiori. Pe de altă parte, era atât de logic și, mai ales, de consecvent tot ceea ce spunea! Pentru el, individul era parte a instituțiilor, împărțind logica acestora, în măsura în care instituțiile nu sunt altceva decât expresia logicii contractuale a indivizilor. „A păcăli“ instituția înseamnă a te păcăli în primul rând pe tine, dimpreună cu încrederea celorlalți în tine, ca parte într-un contract colectiv. Reciproca este valabilă pentru instituții, căci acestea sunt produsul voinței mele *raționale* și, ca atare, a mă înșela pe **mine** ar reveni la a-și trăda însăși rațiunea **lor** de a fi.

O lume perfectă? Cătuși de puțin; nu-i vorba aici despre o viziune naivă. Dar o lume ordonată, care poate și trebuie să fie pusă, deci, în ordine. „Urâsc disciplina, dar nu pot trăi fără ordine“ – ne avertizase oaspetele nostru încă de la început. Nu știu dacă urâm ordinea – m-am gândit eu mai târziu –, dar, în mod cert, nu putem trăi fără disciplină.

Instituții ale ordinii, instituții ale disciplinei... La *ei*, instituțiile par gândite ca spații interioare, ale unui sens împărțit. De aceea individul

trebuie să se simtă la el acasă în instituțiile sale, în virtutea unei ordini comune. La *noi*, instituțiile sunt exterioare individului, și acesta nu se va simți niciodată în ele ca „acasă“. Instituțiile sunt ale Celorlalți, cei care fac disciplina. La *ei*, fiecare individ trebuie să poată spune *l'institution, c'est moi!*; dar s-ar putea și să trebuiască să accepte că *moi, c'est l'institution*. La *noi*, instituția este totdeauna Celălalt; da' și el e om...

Așa că, tot mai bine la noi, că, vorba aia, oameni suntem. Dar când deschid televizorul sau fereastra și îmi defilează prin față instituțiile noastre, mă apucă o jale...

România, dus și-ntors

De curând, am fost plecat din țară pentru mai multă vreme. M-am dus cu avionul și m-am întors cu avionul.

La ducere, m-am nimerit în preajma unui grup de latino-americani, care venea de undeva și mergea altundeva. Agitație multă, vociferări, stewardesa care a trebuit să alerge la decolare după fiecare, să-l lege în scaun cu centura de siguranță, bagaje multe care debordau din pungi de plastic etc. La câțva timp după decolare și-a făcut apariția o sticlă de tequila sau ceva asemănător, care a trecut cu răsete din mână în mână, între vecini. Am luat și eu un gât și am intrat în vorbă. Peste o oră cântam cu toții într-o neo-latină cosmopolită și făceam glume pe care le înțelegeam pe jumătate, dar de care râdeam cu gura plină. Restul avionului, în mare parte oameni de afaceri serioși, ne priveau cu o combinație de condescendență și simpatie. Și cu cât erau ei mai rezervați, cu atât mai mult se încingea, parcă, veselia în grupul „meridionalilor“, mândri să-și manifeste specificitatea și libertatea. *Simpatici oameni!* – îmi șoptește la ureche vecinul meu din spate, un român din Bacău. *Hei, hombre*, adăugă el, *dă-mi și mie sticla aia, să văd dacă e mai bună decât țuica noastră. Și dă-i și râzi.*

La aterizare, ne-am pupat cu toții piața independenței, pecetluind astfel solidaritatea a ceea ce decretaserăm deja *geantă latină*.

La întoarcere, m-am nimerit într-un grup de români care venea de la lucru de prin Franța. Agitație multă, vociferări, stewardesa care a trebuit să alerge la decolare după fiecare, să-l lege în scaun cu centura de siguranță, bagaje multe care debordau din pungi de plastic etc. Nici nu decolase bine avionul, și cineva din spatele meu strigă: *Băi Vasile, ia scoate sticla aia de țuică și fă-o să umble!* Când a ajuns la mine, am refuzat politicos pe nemțește. *Gut, gut!* m-a asigurat numitul Vasile, dar eu *nein* și *nein*. Nu a trecut mult, și s-a ajuns la „Mărioară de la Gorj“. *Ce țigănie!* – a exclamat indignat

vecinul meu de scaun, un intelectual subțire care nu se lăsase păcălit de *nein-ul* meu cu accent de Dâmbovița. *Uite așa ne facem de râs în toată lumea. Nu suntem în stare să avem și noi un comportament civilizat, ca toate celelalte națiuni!* Am mormăit un *mda* și m-am refugiat în mușenia mea. Îmi era jenă să-i privesc în ochi pe ceilalți pasageri, oameni de afaceri serioși, care ne priveau cu o combinație de condescendență și simpatie. *O să creadă că suntem niște sălbatici!* – mă gândeam eu în sinea mea, pierzându-mă și mai tare în scaunul avionului.

După aterizare, așteptând bagajele în aeroportul familiar, din nou printre ai mei, stăteam și mă gândeam, tot în sinea mea: *Ciudată pasăre și intelectualul ăsta român! Oare când am fost mai „autentic“, mai „român“, la dus sau la întors? Sau cumva identitatea asta a noastră atât de dragă este și ea o poveste „cu dus și-ntors“?*

Întâi de Mai

Chiar așa, domn'e, nu le e rușine?! – se stropși barmanul, iritat. Am tresărit, crezând că are ceva cu mine. M-am lămurit însă repede că obiectul revoltei sale era nu știu ce post de radio, care transmitea muzică de 1 Mai. Glumesc și ei... – am îndulcit-o eu. E o glumă proastă! – o tăie scurt barmanul.

Mi-am luat sacoșele cu cumpărături și halba de bere și m-am așezat la o masă de fier forjat din grădina crâșmei de la colț. Ca să fie tacâmul complet, am comandat și doi mici. La o masă alăturată, bișnițarii mărunți ai cartierului, un fel de United Colours of Traian, veneau și plecau, discutau, își savurau berea și micii, și mai dădeau câte un telefon pe celular. Câte un tată venit de la cumpărături intra cu copilul scos la plimbare și comanda o halbă și un suc. Atmosferă tihnită de mahala bucureșteană într-o dimineață plăcută de primăvară.

La un moment dat, dinspre masa alăturată se auzi o voce răstită: *Ce dracu', chiar și de 1 Mai? Ce bagabond!* – se revoltă un tânăr plin de ghiuluri, apărător spontan al unei *minima moralia*.

Chiar așa, era 1 Mai! Și, vorba soției mele, era prima dată când nu ieșeam. Pur și simplu uitasem. În schimb, țara părea în fierbere. O agitație mediatică ciudată, prolixă și ambiguă. În drumul spre București, traversând cu mașina județele patriei, ascultasem la diferite posturi locale de radio publicități strigătoare pentru „chermeza de 1 Mai organizată de postul nostru de radio“, „mici și bere cum n-ați mai văzut de pe vremuri“, și câte și mai câte. Totul garnisit cu „tovarăși!“, declamat (semi)ironic, cu melodia lui Ciprian Porumbescu, nici tocmai comunistă, dar nici lipsită de conotații, și așa mai departe. Iar în topul performanțelor, „cel de-al VI-lea congres al

PRO FM-ului“, o parodie de o tristețe iremediabilă, destinată unor copii veniți să asculte muzică și care nu apucaseră nici măcar cravata de pionier.

Impresia pe care mi-au lăsat-o toate aceste țiuituri mediatice a fost aceea a unei societăți care nu știe ce vrea și, mai ales, nu reușește să-și pună ordine în trecutul său, despărțind apele cu maturitate. După zece ani, iată, 1 Mai, o sărbătoare muncitorească, bineînțeles, dar nu ceașistă, nu a reușit să fie așezată la un loc al ei, oarecare, și să intre astfel într-o normalitate sezonieră. Simțind că există un public, nostalgic sau nu, dar doritor de sărbătoare, „întreprinzători“ de diferite soiuri s-au gândit să vândă evenimentul. Și cum acesta nu mai putea fi scos la vânzare ca atare, s-au hotărât să-l fardeze puțin, luându-și măsura de precauție a unei parodii ostentative. Doar că parodia este o îndeletnicire dificilă, care presupune o distanțare reală, o privire critică și „din afară“. Ceea ce nu am observat să se fi întâmplat, unii derapând în complicități ambigue, alții rămânând iremediabil „p-afară“. Parodia nu a reușit astfel decât să cadă în grotesc, iar chemarea zburdalnică la „unu mai muncitoresc“ nu poate stârni decât o întrebare pe măsură: *ce vrei, de fapt, monșer?*

Frământat de astfel de gânduri și impresii, mi-am luat încă o halbă și am privit cerul de primăvară, obsedat de o întrebare: cum de 1 Mai mai poate fi încă o problemă, fâstâcind mințile oamenilor, de la vlădică la opincă?

Nu am aflat decât seninul unei zile de primăvară...

Conflicte

Cum poți să vorbești, echilibrat și înțelept, despre un conflict care a lăsat în urma lui morți, de o parte și de alta? Cum poți să depui mărturie, să realizezi un „documentar“ despre Ip, când ești maghiar, sau despre Hădăreni, când ești român? În principiu, nu aceasta ar trebui să fie problema. De fapt, aceasta este doar o problemă suplimentară.

Mă gândeam la toate acestea urmărind filmele din toate colțurile lumii, prezentate la Festivalul Internațional de Film Antropologic și Documentar de la Sibiu, ocazie de excepție și pentru astfel de meditații. Într-o pauză, un realizator maghiar, cu care discutam întâmplător, m-a scufundat și mai mult în aceste dileme, povestindu-mi următoarea întâmplare:

Eram într-un sat din Ungaria unde intenționeam să încep un film. Nu aveam încă nimic clar în cap, așa că m-am dus la cârciumă și, din obișnuință, am lăsat camera să meargă. La masa din fața mea, doi tineri se certau: mai beau o gură de bere, mai se înjurau. La un moment dat, asistența mi-a cerut să vadă ce am filmat. Am scos caseta și le-am arătat înregistrările.

Cei doi au amuțit și, la un moment dat, unul dintre ei a izbucnit: „Cum, băi, m-ai făcut tâmpit?” – și i-a tras un pumn zdravăn comeseanului său. Au trebuit să intervină oamenii ca cei doi să nu se strângă de gât. Mai târziu, după ce s-au potolit și s-au șters de sânge, au comandat încă un rând de bere...

Această adevărată parabolă a conflictului mi-a evocat o serie de alte situații, în care discrepanța dintre **practică** și **discurs** este, la prima vedere, totală. Ca în acel sat din Oaș, de pildă, unde unii ortodocși merg la biserica greco-catolică, „că e mai aproape“, greco-catolicii cheamă și preotul ortodox la slujbele lor, la înmormântări vine cine poate, dar unde toți țăranii sunt dispuși să participe la războiul sfânt la care i-a chemat preotul lor, pentru recuperarea unei mănăstiri care „a fost și trebuie să rămână a noastră!“. Îți vine să spui că războaiele sunt o problemă de discurs...

Mă întorc, însă, la povestea cu pricina: chiar și înainte de a se vedea la televizor și a se lua la bătaie, cei doi tineri tot se certau. Sămânța discordiei era deja acolo, doar că o tratau „la o bere“. Și îmi mai aduc aminte de filmul despre „satul-martir“ Ip, văzut la festival, unde românii refuză, de regulă, să vorbească despre trecut, pentru că, vorba unuia dintre ei, „trebuia să fi trăit atunci ca să înțelegi“, unde maghiarii își exorcizează rușinea, dar unde și unii, și alții încearcă și reușesc să trăiască în pace cu amintirea trecutului. Când a izbucnit însă Revoluția, la Timișoara, un zvon i-a făcut și pe unii, și pe alții să caute adăpost la conaționalii lor din alte sate, deoarece, se spunea, „românii/maghiarii vor veni acum să se răzbune“. Mai târziu, o altă vorbă i-a readus și pe unii, și pe alții în satul lor. Poate că și pacea e tot o problemă de discurs...

Nu îți rămâne decât să consideri, înțelept și atemporal, că războaiele trec, conflictele rămân. Dar, dacă așa stau lucrurile, nu poți să nu te gândești mai departe că șansa ca un conflict să treacă sau nu în război este totuși o problemă de discurs. Și nu poți, atunci, să nu te înspăimânți de irresponsabilitatea palavragiilor de toate sexele și culorile care vorbesc, în prezent, despre conflicte!

Lumea Văii

La *Baroc* încep să se adune rockerii orașului. „Un fel de «Motoare» al Petroșanilor“ – mi se explică. Pe stradă, pâlcuri de fete elegant-golașe, vesele, plăcute. Cóncentrația lor devine maximă în dreptul căminelor studențești, unde stăm și noi. Grupuri de studenți și studente, ca la București. Privirile mele admirative mă surprind: doar sunt la Petroșani, în „Vale“! Surprinderea mea mă surprinde și mai tare.

„Noi dăm cu pâine, să știți, nu cu pietre!“ – ține să-mi precizeze bucătăreasa, în timp ce îmi întinde pachetul pentru cină; „dar ce să-i faci...“. Un sentiment de resemnare, de „destin asumat“, cum spune, puțin pretențios, Vera. Ea e bulgăroaică, nu știe românește, dar s-a plimbat toată ziua pe străzi.

„Pe atunci se lucra cu caii în mină. Niște cai – o frumusețe. Mari, puternici. Și inteligenți. Auzeau când cuplam vagonetii, și dacă erau mai mulți de zece, nu-i mai urneai din loc. Da' și noi îi păcăleam, întindeam legăturile, să nu se audă, și le puneam vreo paisprezece-cincisprezece vagonetii, câți erau. Când îmbătrâneau și nu mai puteau lucra, îi scoteau la suprafață și-i duceau la abator. M-am uitat și eu când l-au scos pe unu', eram curios. L-au scos noaptea pe întuneric, să nu se sperie. Când a început să se crape de ziuă, eram curios să văd ce-o să facă. Se născuse în mină, nu văzuse niciodată lumina soarelui. A fost ca un copil, se tăvălea prin iarbă, necheza. I-am dat niște fân – îmi sunt tare dragi caii! Seara l-au dus la abator.“ Povești de mină cu Notzi baci. „Notzi“ vine de la Ignațiu, iar Ignațiu a venit din Maramureș când era copil. Acum are optzeci de ani.

Alte povești, la o bere, cu M. Despre băiatul unui lider sindical, prins beat la volan: „Mă piș pe mașina voastră!“, îi amenința acesta pe polițiști, ca singur răspuns; și polițiștii rămân fără răspuns când acesta chiar o face, senin, sigur de drepturile sale în „Vale“. Și câte și mai câte, de îți vine din nou pofta să te întorci acasă.

Cum s-a întâmplat să fie aniversarea lui I.D. Sârbu, dimineața am participat și eu, cu niște studenți, la comemorarea neoficială, „de suflet“. Casa memorială – una dintre cele două clădiri supraviețuitoare din vechea colonie, înecată între blocurile noii colonizări comuniste. Îmi pregătesc terenul și întreb cum am putea intra în vorbă cu oamenii de pe aici. Cum privirea mea este îndreptată spre blocuri, cineva se miră: „Doar nu vreți să vorbiți cu ăștia de aici! Nu aveți ce discuta cu ei, să știți, sunt doar moldoveni!“. Ca orice străin, de oriunde, se pare că nu înțeleg valorile locale, incapabil să disting „autenticul“.

O mașină cu megafon înaintează încet pe străzile orașului: „Protagoniștii: aligatori, șerpi, tarantula uriașă din Amazonia...“. Reclama la circul care tocmai s-a instalat în centrul târgului. Decidem, cu B., să mergem și noi a doua zi.

„Cum o să fie până la Dunăre?! Valea Jiului e până la Lainici, acolo, în defileu. Mai departe e Oltenia, e altceva!“ Femeia e sincer revoltată. „Da' de unde sunteți voi?“ – mai întreabă ea, cuprinsă de o bruscă bănuială. „Din București“ – răspunde studenta. „Și acolo, la voi, nu vă învață

geografie?“ Geografia de la București, geografia de la Petroșani... „Valea“, o lume în sine, o lume aparte, adică o lume pur și simplu.

Rămas singur în camera mea de cămin, mă cuprinde aceeași veche revoltă. Sunt doar de o zi la Petroșani, și cotidianul străzii a măturat deja toate „evidențele“ despre valea minerilor. Același sentiment că socialul este redus la politic, iar acesta – la propria sa imagine. Imagini care țin loc de convingeri, imagini care creează realități. Dar cui îi pasă de realități? Sau cine își pune măcar problema dacă acestea ar putea fi diferite (nu în bine sau în rău, ci pur și simplu diferite) de convingerile noastre de telespectatori ai vieții?

Jos, la intrarea în cămin, studentele mele fac coadă la telefon, ca să-și liniștească părinții și iubiții că aici totul e bine.

Problema moldovenească

M.Ț.Ț... moldoveni, țigani, țânțari...

Îmi beau a doua cafea în cartierul Aeroport din Petroșani, și încerc să pricep ce-i cu moldovenii, majoritari, se pare, și în acest cartier al orașului.

Peruci – mi-a aruncat ieri un localnic. *Păi de ce?* – am întrebat eu, nedumerit. *Ne stau pe cap!* – a râs interlocutorul meu. Tot ieri, Adriana, care se ocupa cu strânsul bancurilor și glumelor pe seama moldovenilor (și nu numai), mi-a povestit un banc aducând teribil cu cele mai cumplite „glume“ antisemite:

Care e diferența între un șobolan și un moldovean? Păi, dacă mergi cu mașina și un șobolan traversează strada, oprești; dacă trece un moldovean, nu oprești. Și colecția Adrianei a devenit deja impresionantă.

Aduși cu turma, prin faimoasele „acțiuni 5 000“ etc., din rațiuni mai mult politice decât economice, sau veniți individual, în căutare de locuri de muncă, moldovenii au devenit – și au rămas – indezirabili, cea mai ostracizată categorie de *barabe*, de venetici. Fapt paradoxal în sine, în măsura în care „adevărații mineri“, descendenții coloniștilor de toate națiile aduși în Vale pe vremea Imperiului habsburgic, se definesc singuri, cu mândrie, ca *barabe*, înainte de a fi unguri, nemți, români etc. Fapt paradoxal, de asemenea, deoarece într-o mină precum Lonea, de pildă, 90% din moldovenii angajați lucrează în subteran, la abataj, locul definitoriu pentru „adevărații mineri“. Migranți ca și „adevărații mineri“, lucrând majoritar în subteran, de asemenea ca „adevărații mineri“, moldovenii rămân însă periferalizați, dacă nu de-a dreptul ostracizați. Ce se întâmplă, deci?

Efectul de „ultim val“ este, evident, foarte important. Moldovenii au venit aici masiv mult mai târziu, când comunitatea „metisată“ a minerilor era deja constituită și își dezvoltase o conștiință de sine extrem de puternică. Efectul de dislocare – de altfel, dorit de către puterea comunistă – a fost resimțit astfel extrem de puternic. De asemenea – și, poate, și de aceea – noii veniți nu au reușit – și, poate, nici nu au dorit – să se contopească cu masa minerilor, cei vechi și „adevărați“. Căsătoriile lor se îndreaptă, se pare, mai mult spre locurile de origine, sau, eventual, ei își aleg parteneri dintre migranții izolați veniți din alte regiuni ale țării. Masa moldovenilor continuă astfel să formeze un fel de pată de ulei în oceanul Văii: aproape la fel de închiși asupra lor ca și *momârlanii*, țărani localnici, ce continuă să se căsătorească aproape exclusiv între ei și să folosească mina mai degrabă ca pe o resursă anexă a gospodăriei. Dar cu diferența că moldovenii nu au nici o altă resursă în afara muncii lor în mină, relațiile de rudenie cu locurile de origine erodându-se dramatic în toți acești ani. Între populația „modernă“, industrială, a „adevăraților minerilor“, și cea „tradițională“, a *momârlanilor*, moldovenii par să nu-și fi găsit un loc definitiv.

De aceea și este situația disponibilizaților moldoveni mai dramatică decât a celorlalte categorii de disponibilizați. Lipsit de resursele locale ale *momârlanilor* și pierzând accesul la resursele de la locul de origine, un moldovean disponibilizat rămâne pur și simplu un moldovean, adică o „perucă“. El nu mai are din ce trăi în noul său cămin, iar în cel vechi nu se mai poate întoarce. Într-o Moldovă săracă și „patriarhală“, tatăl îl alungă cu câinii (Bianca mi-a povestit câteva astfel de cazuri). *Eu am muncit o viață întreagă într-un singur loc, și tu vii acum la ușa mea să-mi spui că nu ai de lucru? Trebuia să stai acolo să muncești până se punea lacătul pe mină, dacă erai în stare!*

Nu este de mirare astfel că moldovenii, mai ales ultimii veniți dintre ei, sunt o categorie de populație mai disperată decât altele. Și, în continuare, nu este de mirare că îi găsim, se pare, în primele rânduri ale ultimelor mineriade. De unde și părerea răspândită în lumea „adevăraților minerilor“ că mai ales moldovenii sunt cei care au produs dezordine socială, stricându-le astfel imaginea. Așa cum, cu toții, credem că țiganii ne-au stricat imaginea noastră, a tuturor. Moldovenii, țiganii minerilor...

Alăturarea nu este nici întâmplătoare, nici trivială. Am tot mai mult impresia că „problema moldovenească“ se înscrie imediat după „problema țigănească“ pe lista principalelor situații explozive ale țării. Doar că, dacă de țigani se mai ocupă câte ceva, măcar sub impulsul ideologic (și financiar) al Occidentului, moldovenii sunt, și din acest punct de vedere, uitați sorții.

Până când?

Electorală

Mă uit pe niște hărți etnice ale României, elaborate de o grecoaică din Franța (asta e !...). Pe suprafața țării văd o masă albastră reprezentând comunele cu peste 96,7% români (cam patru cincimi din totalul comunelor), niște pete compacte de culoare reprezentându-i pe maghiari, plasate cam pe unde știm cu toții, și o zonă cu verde, reprezentându-i pe sași, care pălește de la un recensământ la altul, pentru a da hotărât, după 1992, în galben: culoarea ce-i reprezintă pe ȕigani. Mă mai uit apoi pe o altă hartă, care prezintă doar repartitia teritorială a ȕiganilor, și văd o țară galbenă, stropită cu portocaliu (densitate între 30 și 57%), mai ales în zonele pe care le știam săsești. Cam așa ar trebui să arate România văzută din avion, dacă etniile ar fi fosforescente în culori diferite.

Ce se poate spune privind aceste hărți colorate cu grijă?

În primul rând că, spre deosebire de maghiari și sași, de ucrainenii sau de sârbi, comasați în așezări relativ compacte, mai multe sau mai puține, după cum le este numărul, ȕiganii sunt pretutindeni (pe harta cu pricina, doar Delta Dunării a rămas imaculată). Iar dacă traducem aceste culori în cifre, aflăm că aproape 59% dintre ei trăiesc în sate, 27% din populația lor activă lucrând în agricultură. Putem să mergem și mai departe, și vom afla că ȕiganii reprezintă cea mai tânără populație a țării (peste 41% au sub 15 ani, față de aproape 23% în cazul românilor).

În al doilea rând, vom trage concluzia că pentru zona (fostă) săsească a țării, umorul negru cu „populație înlocuitoare“ e pe cale să se adeverească.

La toate aceste date, care nu vin decât să confirme ceea ce, într-un fel, bănuiam cu toții, aș adăuga o experiență personală: cunosc câteva cazuri de primari din această zonă care au câștigat alegerile cu ajutorul ȕiganilor, aceștia votând în bloc în schimbul unor promisiuni (sau amenințări) care îi vizau direct și exclusiv. De fapt, fără să știe, ȕiganii erau aici arbitrii situației politice!

Toate acestea la un loc mă îndeamnă să construiesc următorul raționament cât se poate de pragmatic, dacă nu chiar cinic. Iată deci o populație care este, probabil, a doua ca număr din țară, care este răspândită pretutindeni, care este foarte tânără și foarte săracă (pragmatico-cinic, nu mă interesează aici nici de ce sunt săraci, nici de ce credem noi că nu sunt). Cele câteva exemple electorale de care dispun – și care, în mod evident, nu sunt singurele „excepții“ – sugerează că starea economică și socială (și, dacă vreți neapărat, lipsa de „conștiință civică“) a acestei populații pare să o desemneze ca pe o posibilă masă de manipulare în mâinile unor politicieni abili.

Această posibilitate nu vă evocă unele amintiri recente? Mie, da! Analogia este, desigur, doar parțială. „Spiritul de corp“ și organizarea minerilor nu își găsesc, evident, nici un echivalent în rândurile conaționalilor noștri. Dar aceștia din urmă pot avea o „forță de șoc“ comparabilă, uzând de data aceasta, eventual fără să știe, de... instrumentul democratic al alegerilor.

Chiar rămânând rasiști, așa cum suntem, această eventualitate ar trebui să ne pună totuși pe gânduri, măcar din rațiuni pragmatice, după cum spuneam.

Dumnezeu e mort...

A trecut pe la mine Veronica, să discutăm despre teza ei. Sunt tot mai încântat că am reușit să o conving să-și aleagă acest subiect, care o fascina în mod evident, dar de care îi era și teamă că nu e suficient de sociologic, de „academic“. Unde am ajuns: realitatea socială nu este demnă de sociologie! De fapt, știm amândoi că are dreptate și că s-ar putea să aibă probleme la comisie. Dar *Paris vaut bien une messe*, nu-i așa?

Câte probleme sunt de studiat în legătură cu acest hip-hop românesc pe care nimeni, din câte știu eu, nu-l studiază! Jurnaliștii au început să se ocupe de el (meritul lor!), dar de obicei este vorba mai mult de „procese“, vorba Veronicăi, în care un juriu de oameni „normali“ dă verdictul de *vinovat* sau *nevinovat*. Sau, și mai simplu: vă place sau nu vă place? Și, oamenilor „normali“, bineînțeles că nu le place. Nici mie nu-mi place, dar nu asta e problema.

În primul rând e fenomenul de „inventare a cartierului“. Cântând cartierul, făcându-se „conștiința“ sa, băieții de la BUG Mafia și ceilalți încep să producă o identitate locală care, ca orice „conștientizare“, transfigurează această realitate a cartierului. Desigur, imitația modelului american și, mai larg, vestic, este fundamentală în această „cântare a cartierului“, dar, dacă nu ar fi avut un corespondent suficient în realitatea noastră socială, ea nu ar fi prins. De asemenea, este evident că această identitate colectivă care se pune în joc nu acoperă întreg cartierul și pe toți locuitorii săi, dar este începutul unui proces social de anvergură, și asta e partea interesantă. (De luat în considerare, însă, precizarea Veronicăi: lucrurile nu se petrec la fel în *East side* și în *West side*!)

Esențial mi se pare însă altceva: mesajul acestor „băieți răi“, care, datorită formei sale, este luat, de regulă, drept simplă provocare indecentă. Or, sensul lui mi se pare a marca o cotitură fundamentală în miza socială a muzicii tinere din ultimele decenii.

De la *Beat generation* și *flower power* al mișcării hippy, această muzică a marginalilor, însoțită fără excepție de un anumit mod de viață (sau măcar

de punere în scenă) propriu, a însemnat un refuz al societății instituite și – ceea ce este esențial – o cale de mântuire. O mântuire prin ieșirea din societate și crearea unei comunități de fani (o *communitas*, ar spune Turner) diferite, neatinsă de păcatele societății decăzute. Sau o mântuire prin distrugerea acestei societăți – în variantele „demonice” ale rock-ului –, precum Sodoma și Gomora din alte vremuri. În această privință, toți cercetătorii sunt de acord, din câte știu, în a identifica existența unei forme de religiozitate (nu de religie!) în toate aceste mișcări.

O dată cu hip-hop-ul însă, nu mai există salvare în afara (sau împotriva) societății, nu se mai iese din societate. Lupta se duce înăuntrul ei, cu mijloacele acestei societăți. Aici trebuie să dovedești că ești *băiat de băiat* și să răzbești, călcând peste cadavre – sau să rămâi un *fraier*. Toate textele vorbesc despre aceasta, luându-l drept model mai degrabă pe bătrânul Al Capone, decât pe mai tânărul Al Pacino al generației *Scarface* din America. Așa cum Darwin, la vremea lui, a fost conștient (și s-a înspăimântat) de teocidul pe care l-a produs, generația hip-hop a scos definitiv ideea de mântuire și religiozitatea din muzica-stil-de-viață, desăvârșind astfel (fără a se mai înspăimânta) „moartea lui Dumnezeu”.

Acest darwinism social care se instaurează astfel triumfător, cel puțin la nivel declarativ, nu este însă, cumva, noua „religie”, noua lege, a noastră, a tuturor? Nu cumva motivul profund pentru care nouă, oamenilor „normali”, nu ne plac acești „băieți răi”, este faptul că aceștia spun în gura mare ceea ce noi mai încercăm încă, pudici, să ascundem? Nu cumva, de la Pantelimon la Parlament, lumea tinde să devină un cartier al băieților de băieți? Mă întreb și eu, ca fraieru’...

Infantilism

Stând la o bere prelungită cu un profesor de sociologie din Canada, acesta îmi povestește la un moment dat, ușor nedumerit, cum s-au desfășurat cursurile pe care tocmai le ținuse unui public post-universitar bucureștean. *Am început prin a le spune cum se pune problema muncii în prezent* (el fiind specialist internațional în sociologia muncii). *A doua oră însă, am virat-o rapid spre metodologie și probleme mai generale, pentru că mi-am dat seama nu numai că nu mă ascultă, dar chiar că îi irită. S-ar fi zis că „munca” le trezește niște amintiri neplăcute, și a vorbi despre ea le sună a comunism! De unde crezi că le vine asta?* – m-a întrebat, sincer intrigat, colegul.

Știi și eu de unde le vine? Cert este însă că acest gen de atitudine nu îmi suna deloc nefamiliar. Ba dimpotrivă, aș putea spune!

M-am gândit ce s-ar fi întâmplat dacă, din nevoi didactice, profesorul canadian s-ar fi referit la „Capitalul“ lui Marx, de pildă, și m-am îngrozit. Cine mai îndrăznește astăzi la noi să afirme că aceasta este o carte fundamentală a lumii moderne?

M-am mai gândit apoi la puzderiile de studenți și colegi care, întorcându-se de pe la Paris, îi tratează în bloc pe francezi drept „comuniști împuși“, deoarece intelectualii din științele sociale cu care au avut de-a face erau, ca majoritatea de pe acolo, de stânga. Cine mai apucă astăzi, la noi, să le explice acestor puritani că stânga intelectuală europeană este un lucru mai complex, cu ceva merite pe lumea asta?

M-am mai gândit apoi, prin contrast, la liberalismul nostru de piață, care e într-adevăr ca la piață, adică toată lumea vrea să-l cumpere pentru că a auzit la televizor reclama *Te liberalizezi și câștigi!* Care tânăr de carieră de la noi nu este neo-liberal de vocație? Poate doar cei tentați de duhul legionar.

Dar nu mi-a trecut prin minte, ce-i drept, că și *munca* – pe care totuși nu au inventat-o comuniștii – a ajuns de rușine în așa măsură, încât doar faptul de a vorbi despre ea să le cam pută tinerilor noștri intelectuali! Este adevărat că am fost intoxicați cu *Onoare muncii!* și celelalte, dar totuși, muncă, muncitori, oameni care muncesc mai există încă pretutindeni, și nu văd nimic rău în a încerca să înțelegi care sunt, astăzi, problemele muncii – care nici nu se rezolvă, nici nu se explică doar prin noțiunea de „piață“.

Punând cap la cap toate acestea, am impresia că tare ne e greu să ne maturizăm! Fie suspinăm nostalgici și ușor amnezici după paradisul copilăriei comuniste, fie, mai frecvent și mai impetuos, refuzăm cu înverșunare tot ce a fost atins de „tirania părintească“ (paternalistă) și aruncăm, justițiar și adolescentin, copilul împreună cu apa din copaie. Și într-un caz, și într-altul, se potrivește vorba nepublicabilă a unui prieten, care trimite la ceva mic, trist și sexual. Adică, în termeni academici, infantilism.

Și pentru că veni vorba: slavă Domnului că lui Ceaușescu nu i-a trecut prin cap să facă și educația sexuală a nației, căci atunci astăzi, dintr-o sănătoasă revoltă anti-comunistă, am fi asistat la un crah demografic purificator!

Raționalismul mioritic

La o întâlnire cu cititorii „Dilemei“, cel mai mult s-a vorbit despre România profundă. În tandem cu Occidentul, aceasta era, de fapt, și tema serii. S-a vorbit, astfel, despre acest subiect, și s-a vorbit mult și din ce în ce mai înflăcărat. La un moment dat m-am întrebat însă despre ce anume se vorbește, căci fiecare părea să aibă România sa profundă, despre care știa

tot, cu putere de evidență, pe care o iubea necondiționat sau o respingea neargumentat. Din această **idee** de România, personală și mai profundă decât profunzimile României, decurgea tot, și prin ea se putea explica tot.

Acest gen de demers, comun dincolo de afirmațiile sale contradictorii, m-a dus cu gândul – deformare profesională, ce să-i faci! – la distincția pe care o face un antropolog faimos între **raționalism** și **empirism**. Primul s-ar interesa de *ceea ce spun oamenii*, pentru a ajunge astfel la *sistemul lor de gândire*, în timp ce al doilea ar opta pentru *ceea ce fac oamenii*, pentru a reconstitui *sistemul lor de acțiune*. Miza acestor opțiuni metodologice diferite ar fi identificarea realității profunde, ca să spun așa, situată în normele și structurile spiritului, în primul caz, și în acțiunile sociale, în cel de-al doilea. În România, raționalistul va pune mai mult preț pe **textul** Mioriței, precum majoritatea intelectualilor noștri, iar empiristul va scruta **practicile** funerare, așa cum au fost de părere un Brăiloiu sau Stahl.

Din acest punct de vedere, mi se pare destul de evidentă predilecția raționalistă a gânditorilor noștri (și nu numai a lor...). Blaga este, probabil, figura paradigmatică în acest sens. Într-un studiu din 1943, de pildă, acesta opunea analizei arheologice întreprinse de Pârvan în *Getica*, o analiză de „topografie stilistică” a mitologiilor ariene, care, asemenea unui tabel al lui Mendeleev (referința este explicită), „putea să ne dea unele șanse de completare a unui «gol» din corpul ei”, în speță a „fenomenului tragic”. La capătul acestui demers deductiv, conchide Blaga, „se conturează o nouă «Getică»”. Din biblioteca sa, Blaga putea afla astfel mult mai multe despre geți decât Pârvan pe șantierele sale arheologice.

Discutabilă, ca orice ipoteză, afirmația lui Blaga se întemeia însă pe un întreg sistem, fără de care studiul cu pricina ar fi rămas, în mare măsură, vorbă în vânt. Problema începe acolo unde astfel de afirmații nu au un sistem în spate, ci sunt doar sistematice. Acolo unde o idee ține loc de cunoaștere și devine principiu de acțiune. Acolo unde un agronom invocă *satul-idee* ca referință supremă. Unde *spațiul mioritic* devine suficient pentru a cuprinde cu gândul spațiul societății române de acum și dintotdeauna. Sau, ca să nu fiu unilateral, unde *economia de piață* și *liberalismul* devin sursa de cunoaștere apodictică a ceea ce se întâmplă sau nu se întâmplă, în prezent, în țară.

Și asta încă ar mai fi cum ar mai fi. Blazați și epigoni, ne mulțumim însă prea adesea cu **atitudini** în locul **ideilor**, deducând apoi din acestea evidențe și impunând certitudini. Știm astfel cu certitudine tot ce este de știut despre țăranul român, despre țigani, despre mineri... Nu poți să nu te întrebi, în aceste condiții: de unde atâta suficiență?

Și cum nu pot afla un răspuns la această întrebare, nu-mi rămâne decât să vă urez *Noroc bun*, dragi cunoscători ai României profunde!

Cultura diferenței

Din motive istorice care deja nu mai contează pentru discuția de față, **unitatea** noastră **națională** a fost în-temeiată într-o **unitate culturală** a tuturor românilor. Nepreaexistând în fapt (ca, de altfel, în orice altă națiune), aceasta a trebuit să fie construită printr-o **cultură a unității**, promovată de elitele naționale, având ca vârf de lance instituția școlii. Diversitățile de toate felurile, zonale sau sociale, au fuzionat cu timpul în imagini unitare ale țaranului român și ale culturii sale populare, ale sufletului popular și specificului național și, nu în ultimul rând, ale istoriei noastre comune. În acest context, demonstrațiile unui H.H. Stahl că, de pildă, „nu există folclor, ci folcloruri“, rămân până astăzi un caz aproape izolat, tot românul preferând, când vine vorba de satul românesc, să-l invoce pe Blaga și satul său idee.

Identificându-se cu procesul de formare a națiunii, această construcție intelectuală a unității culturale capătă un caracter **sacru** pentru toți co-naționali, care își găsesc în ea temeiul propriei identități. Apărarea ideii de unitate culturală capătă, la rândul ei, un aspect liturgic. În consecință, simbolurile acreditate ale acestei unități, precum „Miorița“ sau Eminescu, de pildă, vor avea funcție de icoane ale neamului.

Sacralizată, unitatea culturală devine **adevăr unic**, avându-și marii săi preoți și funcționarii de rând, slujind cu toții interesul politic al națiunii bazate pe unitate culturală – orice de-sacralizare a acesteia implicând un risc de de-naționalizare. Pentru toți aceștia, cultura este, prin definiția sa națională, și o problemă de **putere**. Ea oferă, pentru unii, fascinația monopolului adevărului, pentru alții comoditatea slujirii sale obediente. Cunoașterea acestui „adevăr unic“ (indiferent care ar fi el, cu condiția să fie acceptat ca unic) este astfel, la o extremă, un capital politic real (adică eficient în realitate) și, la cealaltă, un mijloc de subzistență.

Toate acestea pentru a putea spune că polemica în jurul „manualului alternativ“ exprimă, prin formulări meschine și detalii nesemnificative, o problemă cât se poate de importantă. Pe scurt, ideea de „alternativ“ în domenii precum istoria sau literatura națională constituie ceea ce s-ar putea numi un atac la unitatea culturală – adică, după cum am încercat să sugerez, o crimă de lez-națiune.

„Alternativ“ implică, în acest context, posibilitatea **alegerii**. Or, tot în context, aceasta deranjează profund. Deranjează, pe de o parte, instituția

publică a adevărului unic, de la marea putere a politicianilor sau jurnaliștilor, a căror autoritate se bazează pe pretenția de monopol al adevărului național, revoltați la ideea posibilității unui „jurnalism alternativ“ sau a unei „politici alternative“, până la mica putere a funcționarilor adevărului unic, activiști culturali fără portofoliu și profesori deprofesionalizați, care nu au ales în viața lor decât ceea ce li s-a dat, speriați, în consecință, de posibilitatea unor „profesori alternativi“. Pe lângă aceste categorii direct interesate, posibilitatea alegerii în acest domeniu al culturii naționale afectează însă profund și credința unei majorități – pe care ar fi dovadă de obtuzitate să o catalogăm pur și simplu drept „comunistă“ sau „retrogradă“ – care a fost crescută în acest cult al unității culturale și care s-a identificat cu ea. Combinarea intereselor de putere ale unora cu problemele aproape identitare ale celorlalți a dat acest amestec exploziv devenit „problema manualelor alternative“.

Trecând acum de la antecedente la consecințe, ceea ce se joacă – din păcate, prost – în această polemică națională pare a fi o mutație instituțională fundamentală de la *cultura unității* la *cultura diferenței*, adică la acel tip de demers cultural capabil să descopere și să accepte, de exemplu, că în România există folcloruri, și nu Folclor, fără ca aceasta să afecteze în vreun fel necesara unitate și demnitate națională. Fără aceasta, mult discutata democrație riscă să rămână o tehnică electorală, și nu un mod de viață publică.

Școala a impus, din rațiuni temeinice la vremea respectivă, și cu greu, cultura unității. Tot școala va trebui să dezvolte acum, din motive la fel de temeinice, cultura diferenței. Multă perseverență și tact deci, domnule Marga, oricine veți fi!

Încremenirea în opțiune

O confuzie bântuie România: aceea dintre opțiune și analiză! Dar oare confuzie să fie?

Comentându-și de curând activitatea de ministru de Externe, Andrei Pleșu afirma la un moment dat că *orice opțiune este un sacrificiu*. Ne putem închipui care a fost una dintre principalele opțiuni politice cu care a fost confruntat și în ce a constatat sacrificiul pe care aceasta l-a implicat. Căci, pentru un intelectual, cel puțin, o opțiune tranșantă în ordinea realului nu poate fi decât un sacrificiu (necesar!), în măsura în care aceasta anulează dintr-o trăsătură de condei toată bogăția de nuanțe și variante pe care acesta o consideră *cunoaștere* și pe care o vrea într-o relație cât mai strânsă, în termeni de adevăr sau fals, cu *realitatea*.

În cazul a ceea ce un amic numește „elitele tranziției“, lucrurile stau însă, de regulă, invers: opțiunea nu sacrifică cunoașterea, ci ține loc de cunoaștere! Singurul lucru pe care trebuie să-l cunoască „elitele tranziției“ este opțiunea corectă. Și cum aceasta este – nu-i așa? – doar una, nu rămâne decât să o urmeze. Opțiunea politică înlocuiește analiza politologică, drept care oricine se consideră reprezentantul opțiunii corecte devine și posesorul cunoașterii adevărate. La vârf, asta înseamnă transformarea a 15 000 de membri de partid în 15 000 de specialiști. La alte niveluri, aceasta face ca oricine să se priceapă la orice, dacă a priceput un singur lucru: opțiunea! În ansamblu, aceasta revine la reducerea elitelor intelectuale la simpli funcționari ai discursului, multilateral dezvoltăți în competențe precum un secretar de partid de pe vremuri, adesea doar scroafe suite în copacul Libertății.

Și lucrurile nu se opresc aici: opțiunea nu numai că ține loc de cunoaștere, dar o și determină. Ea dictează analiza, impunând cunoașterii un *realism liberal* în locul celui socialist. Faptul că noile Cărți nu se compară cu vechile Teze nu schimbă, în esență, situația, câtă vreme acestea sunt folosite tot ca evanghelii în fabricarea cohortelor de militanți, care știu înaintea de a se întreba și cunosc fără a se îndoii; pe scurt, care pun realismul (liberal) înaintea, dacă nu chiar în locul realității. Iar presiunea morală pe care o exercită această opțiune, născută din reacția firească și necesară față de comunism, dar încremenită aici, este atât de mare încât aproape nici unui intelectual (în sensul asumat al cuvântului, dar excluzând actorii politici „practicanți“) nu-i trece prin cap că ar putea fi de „stânga“, și cu atât mai puțin că ar putea afirma acest lucru, firească, în public. Încremenită, tiranică, opțiunea elitelor tranziției devine și solipsistă.

Or aici apare, cred eu, pericolul cel mai mare: încremenirea într-o opțiune mai mult reactiv decât constructiv de „dreapta“ a elitelor tranziției lasă liber aproape în întregime spațiul criticii sociale, care va fi astfel populat de oportuniști semidocti de nici o culoare, deveniți reprezentanți ai „stângii“ doar în virtutea dreptului primului venit. Căci nu conservatorii „cripto-comuniști“ sunt principalii concurenți ai elitelor „progresiste“, ci acești oportuniști de „stânga“ născuți din somnul dogmatic al acestor elite!

Într-un fel, am putea spune că somnul lui Liiceanu naște Tucă. Or, nu știu alții cum sunt, dar pe mine, personal, acest lucru a început să mă deranjeze!

Dubito... deci nu exist!

Cred că și România este o țară supra-interpretată – este de părere Ellen Hertz, asistenta lui Kilani, după o discuție îndelungată pe teme „est-europene“. Îmi place termenul. Americanii ăștia nu se sfiesc să pună câte o etichetă simplă și clară pe orice lucru, oricât de complicat!

I-am povestit, în chip de ilustrare, *talk-show*-ul veșnicului Tucă: *Convingeți-mă că suntem în Europa! Suntem sau nu suntem în Europa?* – îi soma fără încetare realizatorul pe invitații săi, cât se poate de umblați prin lume, și care, docili și ușor încurcați, încercau să o scalde. Dar au acceptat jocul! Îmi venea să-i întreb, de partea cealaltă a ecranului: *Dar Elveția? Dar Norvegia? Dar Anglia, care, de câte ori e furtună pe Canalul Mânecii, consideră că, iată, continentul este din nou izolat?! Simt că mă enervez din nou. Ca și cum Europa ar fi o gară sau o piață celebră, iar România un turist rătăcit care întreabă cam cât să mai fie până acolo! Ce-o fi însemnând „Europa“ și „România“ pentru Tucă și toți cei care pun asemenea întrebări? Inevitabil, niște semne: X aparține lui Y sau nu? Doar că atât X, cât și Y pot lua o mare varietate de valori, ca în algebră. După ce le dai o determinare, poți să începi să-ți pui întrebări, dar atunci răspunsurile vor fi inevitabil variate. Ai noștri tineri (și nu numai) nu vor însă decât răspunsuri globale la probleme globale; ceea ce-i interesează sunt interpretările finale, și nu faptele primare.*

Și la fel se procedează, de cele mai multe ori, și în alte domenii: Băncile fură, nu cutare sau cutare a făcut cutare lucru; Țigani fură, nu Ionescu și Popescu; Românii, în general, sunt așa și pe dincolo etc. Efectul pervers este că nu poți lua măsuri concrete împotriva unor abstracțiuni, și atunci, neputincios și revoltat, te superi pe Bănci, pe Țigani și, de ce nu, pe Români. Iar Ionescu și Popescu, cutare și cutare își văd liniștiți de treabă...

Supra-interpretare... Cred că Ellen are dreptate. Această nevoie de interpretare globală și categorică (pe care nu spun că nu o înțeleg la nivelul „opinie publice“, dar nici că o accept în cazul „experților“) eludează, de fapt, complexitatea realului, de dragul unei imagini simple și clare a acestuia. În locul faptelor, interpretări; în locul judecăților, atitudini. În locul realității, variate și contradictorii, o „suprainterpretare“, globală și unică, o lume de semne binare între care trebuie tranșat și care nu poate stârni decât pasiuni polare: *suntem sau nu în Europa? este capitalismul un lucru bun sau nu? democrația este utilă sau nu?*

Am sfârșit pe malul lacului, la un pastis, discutând vrute și nevrute. Rămas singur, la un moment dat, mi-am adus aminte de alt pastis, în bistroul

de la Fontenay-aux-Roses, unde, aflând că sunt român, barmanul m-a interpellat cu un brusc interes: *Și ce părere aveți voi, acolo, la România, despre războiul din Kosovo?* Prudent, am făcut un rezumat echilibrat asupra opțiunii NATO-Miloșevici. Sprijinit de tejegea, unul dintre obișnușii localului mi-a aruncat, atunci, disprețuitor și etilic: *Voi, românii, încă nu ați realizat că nu asta-i problema?*

Bineînțeles că avea dreptate, așa că, rușinat, am lăsat nasul în pahar. Apoi m-am revoltat din nou: auzi și la asta, „voi, Românii“! Oare ce trebuie să fac pentru ca măcar cineva în jurul meu să-și dea seama că există?

Greierele și furnica

Cine nu cunoaște fabula lui La Fontaine? Greierele și furnica au devenit, de atunci, o pereche tipică, desemnând opoziția între lumea rațională, prevăzătoare și silitoare (și astfel bogată) a furnicii și cea senzuală, leneșă, neplanificată (și astfel săracă) a greierului. Dincolo de această tipologie livrescă, pare a se ascunde însă un „arhetip“ mult mai general, al ordinii și dezordinii, care se exprimă în forme diferite pretutindeni în lume. Un vocabular relativ restrâns descrie și consacră reprezentări sociale ale diferenței ca imagini ale ordinii și dezordinii, cu tot ceea ce înseamnă aceasta ca poziție morală. Astfel, de pildă, negrii sau ȣiganii au fost (și mai sunt) percepuți de către „furnicile lucrătoare“ americane, respectiv române, ca un fel de „greieri“, cântăreți înzestrați, sentimentali și senzuali, dar leneși, dezordonați, incapabili de muncă susținută și, în consecință, pe drept săraci. Tolați în calitatea lor de „greieri“, eventual ajutați din când în când de către „noi, furnicile“, invidiați în secret pentru „libertatea“ lor, negrii și ȣiganii din această nouă fabulă socială au fost (și mai sunt) însă ȣinuți la distanță când vor să intre în rândul „furnicilor“ (îmbogățirea lor fiind, din această perspectivă, chiar o impostură!). Utilizarea, inconștientă, de regulă, a acestui „arhetip“ este, astfel, nu numai un mijloc de clasificare socială, dar și unul de excludere.

Regăsim acest imaginar al ordinii și dezordinii la lucru în reprezentările sociale actuale despre ceea ce s-ar putea numi „noul barbar“. Acesta nu mai este nici vechiul *sălbatic*, exclus din sfera umanului, nici mai modernul *primitiv*, parte încă neevoluată a omenirii. El este om, dar dintr-o „rasă“ inferioară, este vecinul nostru, dar iremediabil diferit de noi. Și care, ca atare, trebuie ȣinut departe de noi (sau „domesticit“ cu forța). Din păcate, este modul în care au fost (și mai sunt) percepuți prea adesea, la toate nivelurile, „Balcanii“.

În introducerea sa la raportul Fundației Carnegie, intitulat „Criza balcanică: 1913-1993“, fostul ambasador al Statelor Unite în U.R.S.S. și apoi în Iugoslavia, George Kennan, ajunge la următoarea concluzie: „Cea mai puternică motivație a războaielor din Balcani nu a fost religia, ci naționalismul agresiv. Dar naționalismul, așa cum s-a manifestat pe câmpul de luptă, provine, la rândul lui, din niște trăsături de caracter mai profunde, moștenite probabil de la un trecut tribal îndepărtat. Iar lucrurile au rămas la fel până astăzi“. Acest „tribalism“ funciar, aflat la originea războaielor balcanice (printre care și primul război mondial!), este extins de Robert Kaplan, în faimoasa sa carte *Balkan Ghosts*, și la originea celui de-al doilea război mondial: „nazismul, de pildă, poate revendica origini balcanice. În mahalalele Vienei, sol fertil al atâtor resentimente etnice aparținând Sudului lumii slave, a învățat Hitler să urască atât de devastator“.

Într-un documentar despre Kosovo, realizat de BBC, se poate vedea liceul din Pristina, despărțit prin mijlocul său de un zid care delimitează comunitatea albaneză de cea sârbă. *Noi am pus pe perete tablouri ale artiștilor noștri, am făcut ordine, e curat. Duceți-vă la ei să vedeți ce mizerie e!* – afirmă directorul părții sârbe; *Este fals că elevii albanezi sunt mai gălăgioși!* – se apără directorul părții albaneze. Diferențele (și divergențele) dintre sârbi și albanezi sunt așezate astfel într-o dihotomie imaginară ireductibilă între ordine, civilizație, curățenie etc. și dezordine, barbarie, zgomot și mizerie.

De curând, un înalt demnitar român afirma, la un post de televiziune, că Balcanii au fost dintotdeauna o zonă de dezordine și că a venit timpul când trebuie făcută ordine, înscriindu-se astfel în cortegiul de „analize“ în termeni de opțiune între „civilizație“ și „barbarie“. Dincolo de intențiile circumscrise (și, eventual, acceptabile) ale oratorului, modul de a prezenta lucrurile ne trimite, logic, la ideea că nu există decât o Ordine și că, deci, orice societate care nu împărtășește această Ordine se află, implicit, într-o stare de dezordine. Or, nu există societate fără ordine, o ordine a sa, mai bună sau mai rea, care îi permite să existe. A o trata pur și simplu ca dezordine înseamnă să îți interzici din start orice posibilitate de a o înțelege și, astfel, eventual, de a o schimba.

Această gândire a realității în termeni „fabulatorii“ reduce socialul la politic, politicul la moral, iar moralul la fabulă. Spiritul critic, la rândul său, se vede redus la arena *talk-show*-urilor, în care singura miză a devenit repartiția rolurilor de „furnică“ și de „greiere“. Intelectualii se derobează de la menirea lor, afirmând cochet că „nu sunt intelectual, sunt sociolog“ (sau „inginer“ etc.), vrând să sugereze că sunt „militanți“ (sau „neutri“).

Personal, refuz să fiu atât autor, cât și personaj de fabulă. Singura „morală a fabulei“ care mă preocupă în prezent și pe care mi-aș permite să o propun, este aceea a lui Kundera: *viața este în altă parte...*

Europa

Salut, europenilor! – le zise președintele bulgar concetățenilor săi.

Eurosalut! – le strigă din ușă, mai sintetic, un profesor român studenților săi.

Eurobingo! – răspunseră cu toții în cor.

Drept care, bulgarii ne-o luară iarăși înainte și înființară *Partidul Euro-Stânga*.

Prevăzători, românii s-au pus pe fabricat:

europirina

și *eurosept*

ba chiar și *eurovitamine*

la uzinele *Eurofarm*;

un întreprinzător oltean a deschis crâșma *La europeanu*

iar un altul *S.C. Euromezeluri S.R.L.*

Pe Internet îmi vine de la un fost student aflat prin Europa o colecție de afișe și anunțuri culese din spațiul european. Unul sună astfel: *Club privat. Exclusiv pentru membri și nemembri.*

Euro-pa.

Să cânte muzica!...

PARTEA A TREIA

DE CINE ȘI DE CE SUNTEM IUBIȚI?

Piua

A venit primăvara! Și, ca întotdeauna la prima rază de soare, mă apucă și pe mine dorul de ducă în lumea largă. Dar oare de ce a devenit atât de dureroasă această chemare a zărilor, altminteri atât de catifelată? Stăteam la geamul trenului de Cluj, ambiguu *transportat*, și mă întrebam: „de ce iarba nu-mi mai place?“. Poate pentru că am ajuns și eu, ca atâția alții, să fac călătorii, nu să călătoresc...

Ești în București lunile acestea? – mă întreabă câte unul. *Lipsesc doar câteva zile* – răspund eu, fals dezinvolt. „Lipsesc“, doar atât, nu tu unde, cât și de ce; și lipsesc „puțin“, adică nu se schimbă nimic, nu este altceva, ci asta este viața mea. Acest „secret“ al călătoriei, pe care l-am învățat și eu de la alții, nu ascunde de fapt nimic, ci, paradoxal, afirmă: a ieși din lume a devenit acreditare a faptului de a fi în lume, în lumea adevărată, în lumea bună. A călători este modul oamenilor importanți de a fi acasă la ei, în „casa“ noastră mondializată. Nici un rit de separare nu mai însoțește aceste plecări, rudele și vecinii nu mai sunt avertizați (sau doar că „lipsesc câteva zile“), florile și îmbrățișările au rămas apanajul provincialilor „rupți de lume“, deoarece plecarea nu se mai vrea o separare.

Dar această călătorie care este *altfel*, nu și *altceva*, nu este doar apanajul „oamenilor importanți“. Instituționalizarea călătoriei ca parte a pieței muncii a început cu concediile plătite și a înflorit prin turismul de grup oferit de toate agențiile. Și nu numai. Te invită zilnic la călătorie serialele de televiziune sau canale întregi, precum *Discovery*. O parte a programului zilnic sau a ciclului nostru anual de viață e cu grijă organizat pentru ca „piața neagră a timpului liber“ – cum se exprimă, atât de frumos, J. Viard – să fie ținută sub control și păstrată în cadrele instituționalizate. Dormim ca să ne odihnim, plecăm pentru a putea reveni. Ba chiar, uneori, suntem invitați, complice, să fugim pentru a putea sta pe loc...

Într-o carte clasică, Victor Turner oferă o imagine tentantă a mersului lumii, prins între *structură* și *anti-structură*, sau ceea ce acesta numește *communitas*. *Structurii*, de care orice societate are nevoie pentru a-și ordona diferențierile și a-și organiza proiectele sale, i se opune permanent, în aceeași societate, o nevoie de negare a structurii, de *communitas*, caracterizată prin

egalitate, omogenitate, anonim, lipsă de proprietate, absență de statut, nuditate (sau uniformă) etc. Este ca și cum, pentru a putea funcționa după propriile reguli ale jocului, societatea ar avea nevoie să-și asigure dreptul la viață, la ieșiri din timpul/spațiul jocului structural. De la ordinele religioase medievale la mișcarea hippy, și tot așa până în prezent, această nevoie a unei experiențe umane „originare“, de comuniune neîngrădită de normele prezente ale structurii sociale, a alimentat permanent o dimensiune constitutivă a umanului, sfârșind de fiecare dată prin a îmbogăți structura pe care o negase.

Mă gândesc la toate acestea deoarece *a călători* este o astfel de nevoie de *communitas*, de anti-structură; *a face călătorii* ține de structură, i se integrează și i se supune, chiar și atunci când (își) dă impresia de „evadare“. Există un prezent continuu al călătoriei-*communitas* și un continuu viitor al călătoriei-structură, care nu poate ieși, de fapt, din „grija zilei de mâine“.

Mă dau, așadar, jos din tren cu câteva stații mai devreme, beau o bere la Sighișoara, scriu această „pilulă“ și visez că sunt un călător. În fond, călătoria nu are nici o legătură cu deplasarea: *călătoria, o experiență de scriitură*, spunea cineva.

Anonimul bucureștean

Ultima duminică frumoasă de toamnă, probabil, din anul acesta. Stau la masa mea din ultima cârciumă adevărată de cartier, probabil, din București. Beau o bere, fredonez nici eu nu știu ce și îmi fac lecțiile pentru luni. Un individ între două vârste, cu o căciulă de lână trasă peste ochi și ochii zâmbitori, îmi cere politicos voie să-mi schimbe scrumiera. Nu face parte din personal, probabil îi ajută doar, pentru câțiva bani și o bere. Timpul trece liniștit.

– Mă întreb ce-o fi în sufletul dumneavoastră, domn' profesor, de ați schimbat tot timpul melodiile? Da' e bine că v-ați oprit la asta, e bine...

E omul cu căciula de lână trasă peste ochi, care îmi schimbă din nou scrumiera și pleacă așa cum a venit.

– E ca și cu florile astea, până nu ajung așa, să aibă petale, nu e... nu și-au făcut rostu'... – mai zice el, continuându-și ideea, în timp ce trece prin dreptul mesei mele.

Îmi dau seama că fredonam de mai multă vreme, probabil, melodia aceea serafică din „Romeo și Julieta“ lui Zefirelli. Nu îmi dau însă seama de unde știe că sunt profesor!

– Da' de unde știi matale că sunt profesor?
 – Ei, dom' profesor, avem și noi ochi să vedem! – și îmi lasă o legitimație.

Sindicatul șoferilor, 1990. Cotizațiile plătite până la sfârșitul anului '90.

- Înțeleg că ai fost șofer...
- Nu mă întrebați ce-am fost, întrebați-mă ce sunt acum!
- Păi acum, văd ce ești – îmi dau eu cu părerea.
- Știu și eu... – se îndoiește el și pleacă din nou.

Îi comand o bere și îl invit să stăm puțin de vorbă. Îmi mulțumește zâmbind și-mi face semn că nu prea are timp de stat. Vine totuși la un moment dat, se așază și dăm noroc. Îl cheamă Nicolae.

- Noroc, nea Nicolae!
- Noroc, dom' profesor! – și pleacă iară.

Trece un timp, apoi vine din nou, se oprește în fața mea și zâmbește:

- E bine, sunteți pe drumu' cel bun!...

De data aceasta pleacă de tot, el știe unde și de ce.

Stau o vreme și-l aștept, dar nu mai apare. A fost, poate, doar o apariție...

Îmi trec prin minte povești populare cu Dumnezeu și Sfântul Petru, care apar într-o duminică pe ulițele satului sub cele mai umile înfățișări.

Luasem leafa cu o zi înainte. O împăturesc într-un șervețel și i-o las în halba de bere: *pentru nea Nicolae*.

Nu l-am mai văzut niciodată de atunci. Să fi fost Sfântu' Petru?

Underground

Berlin, la sfârșit de săptămână

Viața orașului fără nici un balcon freamătă mai mult în spatele fațadelor ruinate.

Cel mai mare șantier din Europa, Berlinul este un oraș fascinant în urâtenia sa perfectă. Din cupola transparentă a Reichstag-ului vezi în toate direcțiile mai multe macarale decât a putut visa Ceaușescu în întreaga lui viață. Clădiri noi răsar din pământ și clădiri vechi intră în pământ la tot pasul, fără ca urâtenia de ansamblu să fie afectată. Este, fără doar și poate, impresionant. Îți dă senzația aproape epidermică de putere și determinare. Dacă îți dai osteneala să întrebi în jur, afli însă repede și partea mai puțin triumfală a aventurii berlineze: crahul imobiliar instalat relativ rapid după euforia unirii, datoriile municipale exorbitante, sărbătorirea căderii Zidului, care, pentru masele de oameni, a fost, anul acesta, mai mult o dată în calendar

(evocând unora mai mult noaptea de cristal...) etc. Pe scurt, măreția și mizeria unei capitale europene.

Berlinul are însă și o viață a sa, o viață „berlineză“, de tineret nu neapărat rebel, dar care își țese rostul dincolo și, parcă, în pofida contextului vizibil de capitală a celei mai mari puteri economice europene. O viață *underground*, care foșnește la suprafață chiar și pentru urechile distrase ale trecătorului întâmplător, ca mine, de cum dă înserarea sfârșitului de săptămână. O viață a cărei prezență nu poți să nu o simți, după cum nu poți să nu simți și faptul că-ți este mai mult sau mai puțin refuzată.

Pe Oranienstrasse și în vechiul cartier evreiesc din partea estică a Berlinului, de pildă, abundă clădiri în ruină și fațade rămase fără clădiri, terenuri virane, toate printre șiruri de clădiri anoste, dar perfect „locuibile“, renovate sau păstrând, pe ici, pe colo, urme de gloanțe din război. Grupuri, șiruri și indivizi izolați, de regulă tineri, roiesc pe aceste străzi pentru a dispărea la un moment dat undeva, în spatele unei fațade sparte, printr-un gang, care ai impresia că nu duce nicăieri, sau ei știu unde. Dispar *undeva*, unde se întâmplă *ceva*...

La Paris vezi că e plin de baruri; aici îți *dai seama*. Desigur, nu toate sunt „ascunse“, și nici unul nu este „exclusiv“. Sunt locuri de întâlnire și mai mult decât atât. Sunt focare de „cultură alternativă“, de pildă, devenite în scurt timp atât de cunoscute, încât, patrimonializate *in situ*, au intrat în circuitele turistice. „Pionierii“ se retrag, în parte, cel puțin, mai adânc în *underground*, lăsând aceste locuri unei anumite categorii de turiști și „bobocilor“.

Încercând să urmăresc, fără prea mare succes, pistele mobile ale acestei lumi vizibil ascunse, am avut la un moment dat impresia că înțeleg un lucru de care un bun prieten, mai tânăr, încearcă să mă convingă de o bună bucată de vreme: existența unui soi de *underground* și la București. Există și la noi locuri de întâlnire și mai mult decât atât, locuri împrăștiate după alte reguli decât cele comerciale, și unde, se pare, „se întâmplă ceva“. Spații ale tinerilor. Ale unora.

Reacția primă și nemărturisită a fost una de frustrare meschină: iată, în lumea asta a mea, au început să se petreacă lucruri fără mine! O primă reflecție îmi pune însă altă întrebare: la nivel de generație, asta înseamnă doar că am început să ieșim din istorie? – ceea ce ar fi firesc și elegant; sau că istoria a început să iasă din noi și să fie în altă parte? – ceea ce nu știu prea bine ce va să însemne...

Succes!

Un tânăr antropolog englez care lucrează de mai multă vreme în România, mă întreba, neîncrezător, dacă am observat și eu același lucru: românii se salută tot mai mult între ei cu formula „succes!“! Nu, nu observasem. Și mi-am dat seama și de ce: eu însumi ziceam, una-două, „succes!“

Mi-am ciulit deci urechile și am început să fiu atent la ce-și spun oamenii la despărțire. Și, într-adevăr, fără eșantion reprezentativ și statistică, pot spune totuși că tânărul englez avea dreptate. În locul clasicului *la revedere* sau al ruralului *Doamne ajută*, în loc de *noroc* sau *sănătate*, tot mai mulți concetățeni își urează reciproc *succes*. Zilele trecute, de pildă, am cumpărat împreună cu soția niște flori; la despărțire, vânzătoarea ne-a urat „succes“...

O vorbă mică precum aceasta, dar importantă prin frecvența ei în spațiul social, dă glas și consacră o nouă valoare: **succesul**. Mai important sau, în orice caz, mai obsesiv decât sănătatea sau norocul, succesul bântuie mințile românilor. Acesta pare a deveni valoarea integratoare: dacă ai succes, se cheamă că le ai pe toate celelalte și nu-ți mai trebuie nimic. Cei care îl au și sunt siguri de el, păstrează o relativă dezinvoltură. Majoritatea însă nu-l au sau, în orice caz, nu sunt siguri de el. Atunci îl invocă printr-un fel de magie participativă, exhibând în public toate accesoriile „omului de succes“, de la telefon celular și agendă cu multe „întâlniri de afaceri“ la agitație motorie și criză de timp: a arăta ca un om de succes înseamnă deja a avea succes. E ca atunci când babele satului făceau vrăji de chemare a ursitului folosind cămașa iubitului sau o șuviță din părul său.

Valoare pe cale de a deveni centrală, succesul începe prin a fi un stil. Și, ca orice produs de piață, stilul se poate cumpăra. Pe de altă parte, succesul-stil, existând în sfera vieții publice, ne mută viața din spațiul privat, în care ne obișnuiserăm să ne adăpostim de tăvălugul comunismului, în spațiul public, unde ne cheamă tentațiile capitalismului. Nedeprinși încă la astfel de treceri, ne pomenim că totul devine „public“, că nu mai avem „viață personală“, și ne nevrozăm sau isterizăm, după posibilități. „Dincolo“, unde succesul și-a impus de multă vreme legea, oamenii au avut timp să-și dezvolte mecanisme de apărare, ritualizări ale vieții cotidiene care despart cu suplețe și promptitudine publicul de privat. Iar suntem defazați...

Înțelepții tranziției vor spune că este normal și că se va rezolva, cu timpul, și asta. Și au dreptate. Doar că, nu știu alții cum sunt, dar eu, când mă gândesc la viața mea, îmi dau seama că-i numai una. Așa că, preventiv, mi-am scris deasupra biroului, în loc de „time is money“, **MONEY IS TIME!**

Urați-mi *succes*!

Mai întâi *doing*, și pe urmă *being*

Am auzit cu o jumătate de ureche la TV că într-o țară cât se poate de modernă, nu mai știu exact care, patronii de restaurante s-au hotărât să ceară ca „celularele” să fie lăsate la garderobă, ca pistoalele pe vremuri. Simptomatică și nobilă doleanță sindicală din partea unei bresle care are și plăcerea înscrisă în menirea sa, în afară de făcutul banilor.

Nu că aș fi retrograd, cum mi-a reproșat un amic, și nu aș înțelege necesitatea obiectivă a acestor noi arme de foc în războiul actual al informațiilor. Dar încă mai cred (sau poate e doar o amintire) că, dimpreună cu alte câteva activități, mâncatul este una dintre plăcerile alese ale vieții. Or, din această perspectivă, mă neliniștește faptul că *a trăi* plăcerea unei mese este înlocuit cu *a face* o masă, fie ea și de afaceri. Și asta permanent și sistematic.

De fapt, celularul este doar semnul exterior și (prea) vizibil al unei situații mult mai răspândite. Uite, eu, spre pildă, care nici celular nu am și nici afaceri nu fac. Ca să nu intru în spital și anu' ăsta, familia și neamurile m-au trimis o săptămână la Bușteni să-mi trag suflul și să-mi revin, după ce am făcut prea multe vara asta. Dar, de cum am ajuns acolo, m-am așezat (în liniște, ce-i drept) la birou, gândindu-mă la ce mai am de făcut. Degeaba mă rupsesem de lume și-mi lăsasem agenda acasă, capul meu devenise cea mai tiranică agendă, imposibil de debranșat. Am făcut, așadar, câteva cursuri, o prefață, ceva planuri de viitor, după care am „făcut” o plimbare.

A face a devenit modul nostru de *a fi*. Mai exact, mai avem tot timpul ceva de făcut înainte de a ne da răgazul de a trăi. Deși fac parte din viață, activitățile s-au rupt de aceasta, pe care o lăsăm să aștepte ca pe o iubită pentru care, totuși, nu avem deocamdată timp.

Antropologia clasică propusese ca pe una dintre marile dimensiuni valorice, după care se organizează diferențele între culturi, pe aceea având la un capăt preferința pentru a face (*doing*), iar la celălalt pe aceea pentru a fi (*being*). Din acest punct de vedere, am putea spune că, iată, cultura noastră începe să se înscrie mai degrabă pe traiectoria lui *doing*. Nimic rău în asta. Problema este însă că am fost cuprinși de febra lui *doing*, fără a avea și fără a ne elabora o cultură corespunzătoare a lui *doing*. Mai mult decât atât, parcă suntem cu un ochi la slănină și cu altul la făină, sau, cu altă expresie din bătrâni, parcă alergăm după doi iepuri: și ceva *doing*, da' și ceva *being*. Or tot bătrânii ne spun și ce se întâmplă, de regulă, în asemenea cazuri.

Neștiind încă să integrăm în viață acest excitant dar al libertății, „activitatea”, o amânăm tot mai mult pe prima pentru a o rezolva mai

întâi pe cea din urmă. „A face“ nu pare a fi încă o valoare în sine, un scop al vieții, ci un mijloc privilegiat spre aceasta. Doar că sunt atâtea de făcut încât întârziem tot mai mult pe drumul spre viață. Lista activităților crește pe măsură ce le bifăm din agendă, iar importanța lor sporește o dată cu numărul acestora. Și când ajungem să ne molipsim de această importanță și să ne credem, astfel, importanți noi înșine, fandacsia-i gata: credem că *suntem aceste faceri* devenite, pe nesimțite, scopuri în sine.

Poate veți crede că, iată, am șezut la Bușteni și am cugetat, am *trăit* deci momente de revelație (sau de delir). Nici gând. Pur și simplu mi-am *făcut* articolul pentru „Dilema“.

Adieu, l'ami!

Se apropie sărbătorile. Așa că, de câteva seri, stăm, eu și nevastă-mea, pe băncuța noastră din bucătărie, precum vulturii pleșuvi din „Cartea junglei“ a lui Disney, și ne întrebăm: *și noi ce facem?* Păi ce să facem, petrecem! Și atunci vine întrebarea fatală: *bine, bine, dar cu cine?* Și refacem în minte lista posibilităților: băiatul cel mic pleacă în tabără la schi, iar cel mare la munte, cu „gașca“, precizându-ne că, dacă venim și noi, el se duce în altă parte; X face sărbătorile cu cei de la firmă, ca și Y; Z va fi în același „grup de interes“ cu care își împarte mai tot timpul; cutare pleacă în străinătate, împreună cu colegii de redacție unde lucrează, și așa mai departe. Ne pomenim întrebându-ne: *dar unde ne sunt prietenii?* Păiăștia sunt. Și ar mai fi, poate, câțiva, pierduți de lume, dar pe care nu i-am mai văzut de un amar de vreme: cine mai are astăzi timp să-și viziteze așa, pur și simplu, prietenii? Și apoi ar mai fi și alții, o grămadă, pe care îi știm, cu care schimbăm vorbe și interese, dar pe care nici nu i-am trecut pe listă: cum să-ți petreci sfintele sărbători de Crăciun cu persoane de care nu te leagă nici rudenie, nici prietenie?

Toată copilăria și tinerețea mea au fost legate de ideea că adevăratele și cele mai importante legături sunt cele de familie, Crăciunul și Paștele fiind consfințirea lor rituală. Tradițional, relațiile umane sunt legate de **rudenie** și **vecinătate**, de sânge și teritoriu. **Prietenia** este o invenție modernă, urbană: *Cum adică prieteni? Eu n-am decât vecini!* – se mira nu de mult un țăran cu care stăteam de vorbă. La țară nu ai prieteni, ci doar rude și vecini. Prietenia presupune maturizarea individualismului, ieșirea din „magma“ relațiilor tradiționale și libera alegere a individului devenit independent și autonom. Ea este împlinirea sentimentală a iluminismului și a Revoluției franceze. A-ți petrece sărbătorile cu prietenii era un mod de

a consfinți ritual **aceste** valori, faptul că un prieten **ales** putea fi mai apropiat decât un frate **dat** de la Dumnezeu.

Față de acest nou model de relaționare, au existat o serie de variațiuni contextuale. Astfel, „în sus“, a funcționat varianta aristocratică a **prietenilor de familie**, recrutați mai degrabă dintre copiii „de familie“, și mai mult sau mai puțin moșteniți prin intermediul familiei. Mai la mahala, exista varianta frivolă a prietenului, **amicul**, un fel de combinație între vecinătate și prietenie. Mai exista apoi acel *melting pot* al blocurilor, unde se desfăceau și se refăceau rețele de rudenie, părinți și bunici, unchi și mătuși fiind aduși mai aproape, prin jocul schimburilor și repartițiilor, pentru a deveni vecini, iar vecinii mai apropiați deveneau nași, sau erau pur și simplu atrași în cercul de rudenie prin consacrarea festivă a sărbătorilor împreună cu „nașii, finii și vecinii“.

Dar acum? Acum, nevoia de „legături umane“ ne poartă în altă parte, spre „convergența de interes“. De la valoarea în sine a prietenului, am trecut la valoarea de întrebuințare a **asociatului**. Sărbătorile, sacre și profane, de-a valma, consfințesc această nouă alianță și, mai ales, „domesticesc“ ceea ce altfel ar fi putut rămâne doar o junglă. Era necesar? Este bine? Nu știu, dar cert este că era indispensabil. Mobilitatea socială a unei „societați deschise“ și a unei „economii de piață“ presupune o mobilitate umană a legăturilor afective. Prietenul, prin valoarea sa absolută, te leagă așa cum te lega, pe vremuri, rudenia. Asociatul îți dă posibilitatea să te miști în voie, de-a lungul și de-a latul unor grade și moduri diferite de asociere. Dar, nu cumva, așa riști să-ți pierzi reperele „umane“? Ba da. Dar nimeni nu te împiedică să ți le refaci, o dată însușită această mobilitate indispensabilă. Dacă mai poți...

Poporul și tractorul (I)

Din preumblările mele prin sate, am păstrat, printre altele, două povești având ca erou principal un tractor, întâmplări pe care le-am povestit de nenumărate ori, cui a vrut, și chiar cui nu a vrut să mă asculte. Cu voia dumneavoastră, o să le mai povestesc o dată, dar altfel.

Prima s-a petrecut într-un sat din Bărăgan, în vara lui '90. Mergeam pe ulița satului, când, din spate, a apărut o mașinărie ciudată, călărită de un țăran. Privind-o cum ne depășea impasibilă, am realizat că ar fi vorba de un tractor, care și-ar fi avut însă locul într-un muzeu al agriculturii, și nu pe drumurile publice. *Ce-i chestia asta?* – mi-am întrebat eu însoțitorul. *E o poveste frumoasă* – mi-a răspuns acesta. *E un tractor de pe la 1930, pe*

care tatăl lui Vasile, gospodar de frunte în sat, l-a îngropat în fundul grădinii când au venit comuniștii. Acum, după ce au fost dați jos, Vasile a așteptat o vreme să vadă dacă e pe bune, apoi s-a dus în fundul grădinii, a dezgropat tractorul, l-a curățat de vâșelină, și a pornit la câmp să-și lucreze pământul, ăla de știa el că-l are de la părinți. Așa, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat? – m-am mirat eu. Ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic – mi-a confirmat omul locului. Ce frumos! – m-am gândit eu, și m-am lansat în interpretări savante despre relația țaranului român cu statul și instituțiile sale, despre percepția Istoriei, și câte și mai câte.

A doua întâmplare a avut loc într-un sat dâmbovițean de oameni bogați, cultivatori de mere de soi. Am intrat în gospodăria îmbelșugată a unui țaran în vârstă, multimilionar la vremea aceea (1994), și, din vorbă în vorbă, acesta m-a luat de mână să-mi arate, mândru, ultima sa realizare: într-un șopron era instalat o frumusețe de tractor, chinezesc, mi se pare, acoperit cu un „milieu“ și cu o vază de flori de plastic pe el. Nu fusese folosit niciodată și probabil că nici nu avea să fie folosit vreodată, pentru simplul motiv că gospodarul avea deja toate utilajele necesare pentru lucratul livezilor sale. M-am dumirit într-un târziu că țaranul respectiv ajunsese la îndestularea gospodăriei sale și, din prisosul de bani, după ce depusese o sumă frumușică la C.E.C., „așa, să fie acolo, pentru zile negre“, își luase acest tractor, așa cum un capitalist prosper și-ar fi cumpărat un tablou de preț. *Dar nu te-ai gândit matale să investești banii ăștia în altceva, să faci un atelier de sucuri sau de conserve de fructe, de pildă? – am întrebat eu. La ce bun? – mi-a replicat țaranul. Am aici tot ce-mi trebuie.* Superb, mi-am zis eu din nou, meditănd la avatarurile spiritului capitalist în societatea noastră, la diferența dintre logica acumulării și logica consumului, la spațiul social al gospodăriei, din care, iată, nu se poate ieși nici când e vorba de o „investiție simbolică“ etc...

Nu erau speculații în vânt, toate aceste gânduri. Ele ilustrau, așa cum și cât pot ilustra niște „studii de caz“, niște diferențe sociale simptomatice și grăitoare pentru premisele și viitorul „tranziției“ noastre spre economia de piață. Doar că, îmi dau seama, ele erau făcute dintr-o perspectivă și cu unități de măsură „exterioare“, ceea ce în antropologie s-ar numi „abordare etică“, conformă unui sistem de referință extern și normativ, și nu într-o „abordare emică“, din perspectiva și în spiritul „intern“, propriu comunității observate. Nimic rău sau greșit aici, dar ceva parcă rămânea în afară, nevăzut și nespus.

O sugestie de răspuns o poate oferi, până una-alta, constatarea lui Nisbit, care tratează pe larg problema unei sociologii care „nu poate recunoaște

decât un social raportat la ordinea Statului“. Judecățile mele, îndreptățite, altminteri, erau făcute din această perspectivă. Din perspectiva tractorului însă, ca să spun așa, ele ar fi sunat însă, probabil, altfel.

Poporul și tractorul (II)

Am citit de curând, fără nici o legătură directă cu cele două anecdote relatate anterior, cartea lui Michel Mafesolli, *Le temps des tribus*. Pornind de la fenomenele difuze și divergente ale „post-modernismului“, acesta încearcă să propună o distincție – și polaritate – între *social* și *societal*. Primul este „esențialmente rațional“, guvernat de o „logică a identității și distincției“, orientat spre „istoria de făcut“, acea „istorie pe care o construiesc în asociere contractuală cu alți indivizi raționali“; celălalt „trimite la o subiectivitate comună, la o pasiune împărtășită“, este caracterizat prin „indiferențiere, «pierderea» într-un subiect colectiv“, o „comunalitate“ care „își epuizează energia în propria sa construcție (sau re-construcție)“, opunând „istoriei de construit“ „un mit la care particip“. Dar, mai presus de toate, „dincolo sau dincoace de formele instituționalizate, care există totdeauna și uneori domină, există o centralitate subterană, informală, care asigură dăinuirea vieții în societate“, „o forță (*puisseance*) a socialității care se opune, prin reținere, tăcere și viclenie, puterii (*pouvoir*) economico-politicului“.

Într-un paragraf succint, dar edificator, Mafesolli utilizează această grilă de lectură pentru a interpreta avatarurile *poporului*. Substrat difuz, opus organizării politice, „poporul“ a fost rând pe rând curtat și trădat, ridicat demagogic la rang de subiect istoric și abandonat ipocrit în afara claselor sociale, în speță a proletariatului. „Când se vorbește despre popor, mă întreb de fiecare dată ce lovitură i se mai pregătește proletariatului“ – se întreba retoric Marx. Iar urmașii săi aveau să treacă direct la eliminarea sistematică de pe scena istoriei a poporului neproletariat, a țărănimii anistorice. Aparent reacționari, în fond doar utopici, populiștii ruși – și nu numai ei – aveau să încerce, în opoziție față de sistemul claselor, să promoveze o organizare socială și o etică comunitare. (La noi, această pendulare poate fi măsurată prin distanța dintre „Măria sa Poporul“, utilă mai ales în perioada de construcție națională, și „nu mai vrem să fim veșnicii țărani ai istoriei“, care ar fi constituit, după Noica, imperativul generației sale.)

Dar să ne întoarcem la „poporul și tractorul“. Există (sau mai există încă) o „forță subterană“, orientată pur și simplu spre „dăinuirea vieții“, o **ordine societală** viclenind tăcut cu **proiectul social** – ceea ce par să

ilustreze, mărunț, cele două anecdote. Din acest punct de vedere, „poporul“ poate fi considerat un mod social de a fi, aproape o stare ontologică, care nu se opune, dar nici nu se sinchisește prea mult de proiectul social al „istoriei de făcut“, replicând, umil și senin: „La ce bun? Am aici tot ce-mi trebuie“.

„Popor“ pot fi, din acest punct de vedere, și intelectualii, și tare mi-e că multe au fost cazurile grupurilor de intelectuali din perioada comunismului care au încercat să fie pur și simplu „popor“, adică orientate pur și simplu spre „dănuirea vieții“ întru spirit. Respinși de pe scena istoriei sau puși să joace doar roluri de figuranți, nu puțini au fost, poate, aceia care și-au construit o „ordine societală“, nu neapărat reacționară, ci doar u-topică. Chiar dacă valoarea lor de întrebuințare pendula între disidență și colaboraționism, poate că natura lor intrinsecă nu poate și nu trebuie să fie măsurată (doar) în termenii „proiectului social“, ci acceptată (și) ca organizare a „dănuirii vieții“. Pur și simplu.

Și mă întorc la Nisbet, pentru a transforma în întrebare afirmația sa: ce ne facem cu o gândire sociologică și, în general, socială, care „nu poate recunoaște decât un social raportat la ordinea Statului“? În care totul se evaluează, se promovează sau se cenzurează în funcție de un „proiect social“ inevitabil mai restrâns decât viața (sau, mai meschin, în care totul devine politic). În care pilda celor două tractoare este privită fie cu fascinație, fie cu indulgență, din perspectiva „etică“ a proiectului social în vigoare, dar niciodată ca expresie, dincolo de bine și de rău, a unui mod de „dănuire a vieții“.

Din acest punct de vedere, îmi doresc uneori să fiu „din popor“, dar nu mai pot...

Dacă...

Cu câțva timp în urmă, am fost cu niște prieteni într-un sat și am tras în gazdă la o țărancă între două vârste, cunoștință de-a prietenilor. Am stat câteva zile, ne-am „recreat“, după care ne-am întors, fiecare, pe la casele noastre. Acum câteva zile, după ce a trecut din întâmplare prin satul respectiv, prietenul meu mi-a povestit, amuzat: *Auzi ce mi-a zis coana F., la care am stat atunci: „Vreau să spui 'tale ceva. Domnu' acela, cu care ai fost, să știi că mi-a plăcut foarte mult. Om deștept, tare deștept!“ „Cum așa, țată F., după ce ți-ai dat seama, că n-ai schimbat nici o vorbă cu el?!“ – s-a minunat prietenul meu. „Păi cineva care stă așa, pe malul gârlei, și se uită la lună, d-apoi ăla nu poate fi prost!“ a decretat țărancă.*

M-am amuzat și eu, gândindu-mă că, în „lumea noastră“, privitul la lună ar fi fost interpretat fie ca o „relaxare“ firească după efortul vieții active, fie ca o leneveală sau, pur și simplu, o pierdere de timp. Pentru țărancă însă, deprinsă altminteri cu munca din zori și până în seară, *contemplația* avea un rost în sine și era o *acțiune* demnă de tot respectul.

M-am întristat apoi puțin, la gândul că în nici unul din *board*-urile care dispun împărțirea fondurilor de cercetare nu mai există vreun „țaran“, care să crediteze așa, spontan și firesc, „contemplarea“. Gândirea trebuie justificată prin (și ca) acțiune. În cel mai bun caz, ea poate fi prezentată ca „expertiză“.

Mi-am adus aminte apoi de o altă scenă, tot într-un sat, unde un grup de studenți, după ce s-au instalat pe la gazde, s-au pus la trening și adidași și au pornit să facă *jogging* pe ulița mare. *Se vede că ăștia nu-s munciți!* – au mormăit moromețian în barbă doi țărani lângă care m-am întâmplat, privind lung în urma tinerilor. În mod evident, această floare de asfalt a normelor moderne de viață activă nu li se părea o activitate prea serioasă...

Ceea ce par să aibă în comun aceste două întâmplări este un soi de „expertiză“ arhaică a rostului: o recunoaștere a lui, în primul caz, în măsura în care „privitul la lună“ nu poate fi conceput decât ca postură a contemplației, iar aceasta intră în rostul vieții; un refuz al acestuia, în al doilea caz, în măsura în care alergatul ca apucat de streche pe stradă nu poate avea nici un rost în sine. Rost au doar activitățile care au un rost în sine, adică în care *mijlocul* și *scopul* se contopesc, și împreună se împărtășesc din rostul mai mare al vieții. Lumea modernă a separat, printre altele, mijlocul de scop, ierarhizând apoi scopurile și contabilizând mijloacele. Mai apoi, au venit sociologii și au numit toată povestea asta „raționalitate instrumentală“, faimoasa *Zweckrationalität*, care ar conduce, tăcută și atotputernică, mai toate alegerile și actele sociale. Și a fost foarte util că s-a întâmplat așa, dar când te gândești, câteodată, la ce a ajuns să însemne asta, te apucă amețeala: dacă îți propui ca scop să ai parte de puțină „contemplație“, alegi ca mijloc două ore pe săptămână într-un grup de meditație yoga; dacă vrei să-ți recuperezi corpul, faci *body building*; dacă vrei să știi ce-i cu tine, te duci la psihanalist; ca să știi cum să te porți cu nevasta, te duci la consilierul conjugal, iar pentru a afla cum să te descurci cu oamenii, în general, te duci la consilierul de relații sociale; dacă ai pierdut contactul cu natura, cumperi sporul casei sau crocodili; dacă vrei să fii puternic, te uiți la Van Damme, iar dacă vrei să fii norocos, la Florin Călinescu; ș.a.m.d.

Dar dacă vrei să trăiești, ce dracu' faci?

Drama opțiunii

Îmi povestea un coleg, zilele trecute: „Copiii ăștia (se referea la studenții săi) nu au curajul opțiunii, le e frică pur și simplu să aleagă și să își asume riscul propriei alegeri. Ieri am avut examen. Unei fete, care nu a știut mai nimic, i-am spus: «Acum nu pot să-ți dau decât un cinci, mai mult de milă. Dar, în mod cert, la toamnă ai putea să obții o notă mai mare. Alege». A stat puțin pe gânduri, încurcată, după care a izbucnit pur și simplu în plâns, spunându-mi: «Alegeți dumneavoastră». Ar fi fost la fel de supărată pe mine dacă o treceam cu cinci sau dacă o picam. Dar ceea ce a adus-o în stare de exasperare a fost că ea, și nu eu, trebuia să decidă între aceste două posibilități“.

Avea dreptate colegul meu, doar că problema nu este a „copiilor ăștia“, ci a noastră, a tuturor. Spațiul social al alegerilor este, în mare măsură, o realitate nouă, pe care nu prea știm încă să o gestionăm. Înainte, alții alegeau pentru noi. Ne rămânea doar opțiunea de a-i „păcăli“. Dacă reușeam, era meritul nostru; dacă nu, era vina lor. Oricum, psihologic și moral, nu aveam prea mult de riscat.

În prezent, asumarea riscului a devenit o coordonată majoră a existenței noastre sociale. Și primul „risc“ ce trebuie asumat este cel al alegerii în sine (a nu alege este tot un risc, pe care trebuie să ni-l asumăm, că o vrem sau nu!).

În atitudinea față de risc există o opoziție clasică, între *asumarea riscului* și *evitarea eșecului*. Pe de o parte, „cine nu încearcă, nu câștigă“; pe de altă parte, „încearcă doar dacă n-ai ce pierde“. Pe de o parte, opțiunea pentru inițiativă și responsabilitate individuală, cu riscurile lor; pe de altă parte, preferința pentru conformism și securitate socială, cu avantajele lor. Societățile moderne (și cu atât mai mult varianta lor de piață) tind să privilegieze prima variantă; cele tradiționale, pe a doua.

O modestă cercetare, realizată împreună cu colega Ionica Berevoiescu pe un eșantion al populației bucureștene, ne-a sugerat o situație „originală“ a tranziției noastre: se poate trăi (deocamdată) aproximativ la fel de mulțumit și împăcat cu sine („satisfacție de viață“ pozitivă, în termeni mai tehnici) și cu o opțiune, și cu cealaltă. Nemulțumirea, insatisfacția, angoasa se adună mai ales la cei care nu au tranșat între cele două atitudini, care le amestecă, care „nu știu ce vor“, care aleg riscul cu condiția să fie asigurați; pe scurt, care încearcă, naivi, să îmbine avantajele ambelor tabere. Or așa ceva „nu ține“!

Așadar, *faites vos jeux, rien va plus...*

Țigări și cultură

Hai-hui, hai-hui, dar trebuie să fii și eu în pas cu vremurile. Și cum de o vreme toată lumea vorbește doar de țigări (știți dumneavoastră de care!), mi-am adus aminte că știu și eu o poveste cu țigări. Iat-o:

Eram acum câteva săptămâni la un *workshop* despre relațiile inter-etnice de prin partea noastră de Europă. După prezentări și dezbateri savante, reprezentanta Greciei aliniaza trei pachete de Camel și ne spune: *Haideți să vă fac un rezumat. Uitați-vă la aceste trei pachete. Primul e de aici, din România: pe o parte cămila, pe partea cealaltă minaretele și indicația American blend. Al doilea e din Turcia: pe o parte cămila, pe partea cealaltă minaretele și indicația American & Turkish blend. Ultimul e din Grecia: pe o parte cămila, pe partea cealaltă minaretele și indicația American & domestic blend. Și mai e un mic detaliu: de pe minarete a dispărut semiluna!*

Ne-am uitat cu toții, căci nu ne venea să credem. Într-adevăr, totul era identic, minus semilunile de pe minarete: *luați iarba dracului, dar nu ca la păgânii ăia de turci!*

Șeful grupului, un italian, a rugat-o imediat pe colega din Grecia să-i dea și lui un pachet de Camel grecesc: *Am o conferință în iulie la Bruxelles, și cu asta nici nu mai trebuie să vorbesc* – a explicat el, fericit. Mai balcanic, am invitat-o pe grecoaică la o bere pe post de copy-right, și am cerut și eu un pachet. *Castrarea culturii* – a mai adăugat ea râzând, în loc de concluzie.

Au urmat multe alte exemple de acest gen. Fiecare își aducea aminte de întâmplări sau proceduri similare din țara sa. Eu mi-am adus aminte, de pildă, cum trebuiau să dispară crucile din fotografiile oficiale ale epocii Ceaușescu. Și câte și mai câte. Apoi, luând treptat distanță față de aceste exemple extreme, am început să realizez că, într-un fel, cultura însăși este, în mare măsură, „castrare culturală”: decupăm cu foarfecele istoriei toată influența arabă, pentru a avea o antichitate greco-latină curată, pur europeană; îi scoatem când pe romani, când pe daci din genealogia neamului, din considerente similare; îi evităm pe țigani din fotografii, ca să nu ne strice imaginea; anulăm părți întregi din biografia oamenilor mari, pentru a putea rămâne oameni mari ai neamului; ridicăm monumente care să le facă să pălească pe cele ale vecinilor, și îl declinăm pe Decebal în limba maternă ca să ne afirmăm identitatea etc. Pe scurt, ne creăm o imagine și suntem, cultural, ceea ce ne dăm osteneala să părem. Perioadele de copilărie și de decadență ale culturii par a fi cu precădere preocupate de imagine, de confecționarea unui *look* cultural. Doar deplina maturitate culturală, mândră de „rasele domestice” pe care le-a creat, pare a fi relativ scutită de obsesia „castrării”.

Apprivoise-moi! – îi cere vulpea Micului Prinț. Și acesta cade pe gânduri: s-o castreze, să n-o castreze?...

Discurs hai-hui asupra Metodei

La un seminar recent, am propus studenților un pachet de date socio-psihologice referitoare la o anumită populație, cu rugămintea de a le interpreta fiecare cum crede de cuviință, și de a face, pe această bază, un articol. Proveniți din domenii diferite (psihologie, sociologie, medicină, asistență socială, filosofie), interpretările au fost diferite, ba chiar atât de diferite încât frustrarea a fost aproape generală. La o extremă, reacția a fost de genul: „Bine, dar care este, de fapt, soluția?“. La cealaltă extremă, filosoful grupului a respins întregul demers, aducând două argumente *forte*: 1) datele sunt deja „interpretate“, în măsura în care au fost produse în conformitate cu o „teorie“, și, ca atare, sunt inutilizabile; 2) pornind de la aceste date s-ar putea face orice fel de interpretare, nici una neputând fi, însă, adevărată sau falsă. Ca atare, el personal nu vede rostul de a se supune acestui exercițiu.

M-am surprins reacționând ca un elev prins cu lecția neînvățată: ce să răspund, și de o parte, și de alta, ce „soluție“ ofer eu, care este „adevărul“ pe care îl propun, „precis și definitiv“?

Pe de o parte, ce puteam spune despre interpretarea „corectă“ la aceste date, care să explice precis și univoc „realitatea“? Știam prea bine că, în acest domeniu, cea mai bună metodă e să ai mai multe (chiar dacă cea mai eficientă metodă e să ai una singură). Dar, mai ales, împărtășeam cu Devereux și câți alții convingerea că realitatea umană este, pentru observatorul ei, un soi de Rorschah – faimosul test al „petelor de cerneală“ –, în care fiecare proiectează propria sa subiectivitate. Înțelegeam nevoia aproape compulsivă de siguranță a multora dintre studenți, de confirmare a așteptării îndelung socializate față de autoritate, care trebuie să emită soluția, ceva precis și definitiv (că de-aia e profesor!), dar nu mi se părea corect să mă joc de-a „opiu pentru popor“. Rămas singur, m-am consolată însă (pentru a căta oară?) cu ideea că inconfortul este starea naturală a cercetătorului în științele omului. În acest domeniu, în care adevărul se cheamă rost, cunoașterea este o așezare neîntreruptă în *problemă*. *Soluțiile* nu pot fi decât parțiale și contextuale.

Balanța părea să se încline astfel în favoarea celeilalte alternative: datele prezentate sunt produsul „teoriei“ mele, cu care am plecat pe teren, și pe baza lor se poate face orice fel de interpretare. Făcusem eu însumi, de-a lungul timpului, mai multe interpretări diferite, dar puteam spune acum că

unele erau mai bune decât altele. A le considera pe toate echivalente mi se părea a te instala în siguranța răsturnată a unui relativism înfloritor în lumea bună a post-modernismului, care, prin însăși absolutizarea sa, încetează să mai pună vreo problemă.

Circumspect față de confortul blazat al acestei soluții, mi-am întors memoria spre același Devereux, pentru care ceea ce putem face „este să accentuăm și să acceptăm subiectivitatea observatorului, să acceptăm faptul că prezența sa influențează cursul evenimentelor observate, într-un mod la fel de radical precum «observația» influențează («perturbă») comportamentul unui electron. Analistul comportamentului trebuie să învețe să admită că nu observă *niciodată* comportamentul care «ar fi avut loc în absența sa» și că nu ascultă aceeași relatare pe care același narator ar fi făcut-o în prezența unui alt observator. Din fericire, ceea ce se numesc «perturbările» datorate existenței și activităților observatorului, atunci când sunt corect exploatate, sunt pietrele unghiulare ale unei științe a comportamentului autentic științifice, și nu – cum se crede, de regulă – ale unei neplăcute devieri, de care poți să scapi cel mai bine prin eludare“. (Auto)analiza observatorului devine astfel sursă de cunoaștere egală în drepturi cu analiza observatului.

Narcisism? Există, desigur, un risc. Nenumărate au fost cazurile în care interpretarea dată de un antropolog, de pildă, unei societăți anumite, a fost contrazisă fundamental de interpretarea dată de alt antropolog aceleiași societăți. Ceea ce a determinat pe unii specialiști recenți, eliberați de obsesia „cine a avut dreptate?“, să facă antropologia antropologului care face antropologia antropologului care... etc., până la, practic, totala disoluție a realității „obiective“, care nu poate și, la limită, nici nu este prea interesant să fie cunoscută.

Avem de-a face în acest caz cu o alunecare opusă – și o eludare complementară – celei presupuse de „obiectivism“. Așa cum comportamentul observatului nu este niciodată un „comportament care ar fi avut loc în absența observatorului“, tot astfel „perturbarea“ introdusă de observator nu există în sine, „în absența observatului“. Acest „obiectivism“ întors asupra observatorului nu este decât reversul celui orientat asupra observatului.

Cele două aspecte se produc reciproc și se țin mutual în șah. Cunoașterea avansează, inconfortabil, în și prin această relație, în care descoperirea Celuilalt înseamnă și presupune în același timp și în egală măsură cunoaștere a Eului, iar împreună duc la aprofundarea Umanului.

Se naște, atunci, o ultimă întrebare: presupunând că așa ar sta lucrurile, mai merită acest demers denumirea exigentă de știință? Din partea mea, puteți să-i spuneți cum vreți. Un singur lucru îmi este însă clar: că are rost să mă mir, fie și o viață întreagă, de ce dracu' nu se înțeleg oamenii între ei, și cum Dumnezeu reușesc totuși aceștia să se înțeleagă unii cu ceilalți? Și, mirându-mă astfel, mai știu că nu pot afla astâmpăr pentru această mirare decât privind și vorbind cu Celălalt, oricare ar fi acesta. Și mai știu că ceea ce îmi alimentează această mirare este constatarea pe care am făcut-o de multă vreme și pe care nu mi-ar putea-o clinti nici un relativism din lume, că nu este același lucru să bei o bere cu un prieten sau cu un dușman.

Dacă argumentul vi se pare trivial, dați-mi voie să vă pun următoarea întrebare: ați avut vreodată în viață un prieten sau un dușman, vi s-a întâmplat să vă înțelegeți mai bine cu unii oameni, și mai prost cu alții? Și dacă da: *de unde știți?* Și: *merită să știți?* Dacă sunteți suficient de curioși, cu aceste întrebări veți face turul „științelor umane“. Și le veți afla rostul, dincolo de soluțiile trecătoare și adevărurile lor contestabile.

Bună dimineața, profesioniști, oriunde vă veți fi aflând!

Tudor Octavian scria într-una dintre pastilele sale cotidiene despre românii din America și modul lor de a-și oferi serviciile. „Ce știți să faceți?“ – este întreat românul nostru. „Orice!“ – răspunde el, plin de solitudine. „Interesant. În acest caz însă, nu avem nevoie de dumneavoastră. Vă mulțumim.“ Și interviul se oprește aici.

Un specialist (sau profesionist) este o persoană care la 99% dintre întrebările care i se pun răspunde firesc și necomplexat „nu știu“; la 1% dintre ele însă, poți fi sigur în proporție de 99% că ceea ce va spune este absolut precis și adevărat.

Un carierist nu este, neapărat, slab profesional. Dimpotrivă, de regulă, el știe foarte multe. Valoarea după care se ghidează nu este însă adevărul, ci utilul. Ceea ce vizează nu este atât un loc în profesie, cât unul în societate. Scena pe care se desfășoară este cea publică, mai degrabă decât cea academică, titlurile sau recunoașterea profesională pe care le poate avea fiind convertite imediat în capital simbolic. În consecință, el va avea un răspuns spontan și la fel de necomplexat la 99% din întrebările ce i se vor pune, dacă acest lucru este util.

Din acest punct de vedere, valurile tranziției au produs o ruptură între profesie și carieră. După claustrarea comunistă, cei mai mulți dintre noi au ieșit, cu mic cu mare, pe scena socială, oferindu-și competențele pentru binele public. Și cum aceste competențe nu avuseseră ocazia să fie măsurate într-o competiție reală anterioară, ele erau nemăsurate. La chemarea nației: „ce știi să faci?“, au răspuns în cor: „orice!“.

„Principiul lui Peter“ susține, în maniera lui Murphy, că orice individ tinde să-și atingă nivelul de incompetență: muncitorul calificat vrea să devină maistru, maistrul – inginer, iar acesta – director. Deviza bătrânească despre „omul potrivit la locul potrivit“ este uitată pentru o ascensiune frenetică spre un nivel social în care competențele noastre profesionale reale nu mai sunt cele de care este nevoie, și devenim, de fapt, incompetenți. În cazul nostru însă, incompetența este atinsă nu prin mobilitate pe verticală, ci prin dispersie pe orizontală. Astfel au apărut cei 15 000 de specialiști ai guvernului, astfel s-a convertit profesionalismul presei în cariere jurnaliste fulminante, și tot astfel elitele intelectuale joacă rol de Mafalda în orice problemă a societății noastre în tranziție. Și, pentru că îmi zumzăie în urechi prea multe exemple, voi face un exercițiu de onestitate și voi da unul singur, oricât de neînsemnat ar fi el: propria mea persoană.

Nu știu prea bine cum s-a făcut, dar în decurs de o lună am avut mai multe apariții publice la televiziune, radio și în presă. Într-un caz era vorba despre fenomenele paranormale, în altul despre viața la bloc, într-un al treilea despre soarta agriculturii – și lista continuă. Într-o dimineață, exasperată, soția mea m-a întrebat: „Astăzi apari la sfaturi pentru gospodine?“ Am lăsat ochii în jos și m-am potolit, periclitându-mi astfel cariera care tocmai începuse să se înfiripe...

Acest divorț între profesie și carieră și sacrificarea primei de dragul celeilalte este un fenomen social, mai degrabă decât psihologic. El corespunde unei reale presiuni sociale care valorizează prezența publică în detrimentul lucrului bine făcut în relativa obscuritate a profesiei. O persoană înjurată de mai toți este mult mai importantă decât cea apreciată doar de unii.

Faptul este explicabil în condițiile lipsei acute de profesioniști. În această sărăcie fundamentală a țării care este sărăcia de resurse umane, orice competență se umflă aproape firesc ca o gogoasă. În țara orbilor, orice chior are toate șansele să devină rege. Problema apare, însă, când acesta se crede clarvăzător! Fapt care se întâmplă cu o frecvență alarmantă și, într-un fel, explicabilă și ea: atâta vreme cât nu se formează o „piață a profesiilor“, care să propună și să impună lucrul bine făcut ca valoare necesară și suficientă, „piața carierelor“ va absorbi și va perverti toate energiile și toate talentele.

La nivelul tinerei generații, nici un student nu mai întreabă acum „ce este sociologia?“, de pildă, ci „la ce-mi folosește?“ (despre „cu ce sunt eu de folos sociologiei?“ nici nu poate fi vorba!).

Ar mai fi de adăugat o ultimă componentă acestui fenomen al „carierii“. Opțiunea pentru carieră, făcută, de regulă – sincer sau oportunist –, cu vocație de salvator al nației, angajează individul într-o competiție publică în care nu va câștiga niciodată atâta recunoaștere și recunoștință pe cât a crezut că merită efortul său. Oricât de „sus“ ar ajunge, omul de carieră, în sensul de față al cuvântului, va fi astfel un frustrat. Și, frustrat fiind, el va tinde să se răzbune pe lumea care nu-l merită. Tot mai frecvent și cu tot mai multă vehemență, el va încerca să demonstreze că el și doar el are dreptate, sau măcar că toți ceilalți sunt proști și ingrați. Competențele sale reale vor fi mobilizate în tot mai mare măsură de războaie personale, în care adevărul se dizolvă treptat în simple opinii, iar acestea sunt ridicate la rangul de „cauze nobile“.

Și pentru că toate acestea trebuiau să aibă un nume, le vom spune „complexul...“ (completați dumneavoastră cu primul nume care vă vine în minte).

Balada cizmelor de cauciuc

În ultima vreme aud tot mai des lozinca mobilizatoare *nu există decât soluții individuale!* Poate e și convingerea dumneavoastră. În ceea ce mă privește, recunosc că la concluzia asta ajung cam în fiecare seară. E adevărat că dimineața, dacă dorm bine, am de fiecare dată tendința să-mi revizuiesc această convingere. Nu știu însă dacă e cazul să mă laud cu aceasta sau nu.

Tot fiind eu astfel asaltat de „soluții individuale“ din dreapta și din stânga, mi-a fugit la un moment dat gândul, printr-una din acele asociații misterioase ale inconștientului nostru nestăpânit, la o scenă de pe vremea terenurilor mele glorioase „pe frontul cărbunelui“ din Gorj.

Eram la Mătăsari, proaspăt centru minier. La primărie ne întâmpinase o stemă cu steaua roșie în șase colțuri în loc de cinci, complexul de deservire zăcea neterminat deoarece uitaseră să-i proiecteze scara, iar instalația de apă, cocoțată pe niște stâlpi de-a lungul râului, fusese luată de prima ploaie torențială. Apartamentul „de protocol“ în care locuim se afla într-un bloc ca toate celelalte, fără pic de apă și fără ușă la toaletă. În rest era bine, sau poate că noi ne obișnuiserăm deja cu centrele industrial-agrarie ale patriei.

La parter m-a intrigat o pereche de cizme de cauciuc, din acelea înalte, de pescar, puse cu grijă în fața ușii. Mi-au trebuit câteva zile ca să le pricep rostul.

O bănuială am avut din prima seară, când, întorcându-ne acasă și bâjbâind pe întuneric să ne găsim drumul până la etajul patru, unde stăteam, am avut și prima surpriză locativă: din lipsă de apă și ca să nu deterioreze spațiul privat, locatarii foloseau, pe ascuns, casa scârilor drept privată.

Revelația finală a venit peste câteva zile, când a plouat zdravăn de dimineață până seara. Beneficiind de aceeași izolație ca mai toate blocurile de acest gen, apa din subsol a început să urce învolburată la suprafață, purtând pe undele sale negre zațul latrinelor desfundate, gunoaie și șobolani morți. Traversarea holului de la intrare și urcarea celor câteva trepte până la apartamentele de la parter devenea, în aceste condiții, oarecum neademenitoare. I-am înțeles atunci – și i-am invidiat – pe vecinii cu cizmele de cauciuc.

Câteva zile mai târziu i-am vizitat. Dincolo de ușa apartamentului, străjuită imperturbabil de perechea de cizme, se deschidea o locuință plăcută, caldă, cu o viață de familie tihnită. Fiecare lucru era la locul lui, nu neapărat cu gust, dar cu un rost al lui anume. Diferența dintre „spațiul public“ al casei scârilor și cel „privat“ al *casei* mi s-a întipărit în minte ca o a opta minune a lumii. O cultură a ușilor închise...

S-ar putea zice că familia cu pricina își găsisse soluția sa individuală: cizmele de cauciuc.

Alunecând cu gândul pe aceeași amintire, mă văd purtând o pereche de cizme mari, negre, în picioare, una în mâini, și o cizmă umflată și spartă trasă peste cap. Mă tăvălesc prin gunoaie și prin mulțimi, alunec, mă ridic și zâmbesc angelic la gândul că, în fața ușii mele de la intrare, o să-mi scot cizmele, toate cizmele mele, o să le așez pe prag și o să pășesc neîntinat la mine în casă. Acasă.

Ajuns aici, eu, unul, vă spun „noapte bună“! Poate că mâine dimineață, cine știe...

Unde ne sunt *proștii*?

În mediul universitar din București există și un grup, destul de însemnat, de studenți latino-americani. O echipă de studenți de-ai mei a făcut zilele trecute o mică anchetă etno-psihologică în rândul lor. Dar, până să intre în subiect, pentru „încălzire“, au stat puțin de vorbă despre cum și de ce au venit în România și, bineînțeles, cum li se par românii și cum se înțeleg cu ei. Răspunsul a fost prompt și unanim: „Cu românii ne înțelegem bine. Dar când se adună doi într-o cameră, fiecare încearcă să-i arate celuilalt că e mai deștept!“ – a explicat un argentinian. „Așa e!“ – au confirmat ceilalți în cor.

Și eu, care credeam că e doar o impresie, ușor paranoidă, a mea! Dar iată că „dășteptăciunea“ este, în ochii străinilor, un specific național al românilor, pregnant și bizar. Mă întrebam și eu, în nenumărate ocazii, de ce compatrioții noștri nu sunt interesați să fie pur și simplu buni, ci doar mai buni. De ce oameni altminteri plini de calitate, cărora nimeni nu le contestă calitatea, simt nevoia să se afirme nu numai prin ceea ce știu ei să facă, dar parcă mai ales prin ceea ce nu știi tu să faci? Degeaba ești deștept, par ei să creadă, dacă nu demonstrezi și că cel din fața ta e prost. De la cel mai bun politician sau cel mai bun ziarist, până la cel mai bun manual sau cel mai bun student, societatea noastră pare a fi, în prezent, o colecție de întrupări individuale și unice ale *dășteptăciunii*.

Într-un sondaj național la care am participat nu de mult, cetățenii patriei erau întrebați dacă, având posibilitățile, s-ar lansa singuri într-o afacere. Nu se înghesuiau prea mulți nici așa, dar când, imediat după aceea, erau întrebați dacă ar face acest lucru în asociere cu niște parteneri, refuzul devenea și mai masiv. Altfel spus, riscul asocierii îl depășea pe cel propriu-zis al lansării în afaceri, deși, nu-i așa, se spune că „unde-s doi, puterea crește!“ . Asta era pe vremuri, se pare; acum, unde-s doi, crește doar dihonnia...

M-am întrebat, bineînțeles, de ce. Aveam la îndemână două răspunsuri gata făcute: 1) ne-a prostit comunismul și 2) ne-a înrăit capitalismul. Amândouă aduc însă foarte mult cu minunatul nostru fatalism în fața istoriei: ne-au făcut-o! Așa că nu m-am lăsat convins. Mai este apoi și sistemul de amplificare al mass-politicii, care regizează această „trăsătură națională“ cu multă convingere, oferind zilnic spectacolul noului erou național: *dășteptul*. Și cum imitarea modelelor există de când lumea, iar ceea ce se imită sunt idolii, oamenii de succes, și nu învinșii, ne apucăm cu toții, cu mic cu mare, fiecare la locul său de muncă, să fim *dăștepti*.

Dar, stimați concetățeni, nu trebuie să fii un mare psiho-socio-antropolog, ca mine, pentru a ști că o societate doar de oameni *dăștepti* este o societate imatură, că doar puberii, angoasați de acceptarea lor în lumea adulților, țin morțiș să fie cei mai buni în toate. De aceea, într-un elan patriotic de însănătoșire a nației, vă propun să deschidem o listă națională a proștilor din România. În capul ei, declar și semnez: **sunt un prost!**

Al dumneavoastră,
Vintilă Mihăilescu

„Să fim *proști* sau *PRO*?”

Dragă Chiriac G., de nouăsprezece ani și din Ilfov,

Îți mai aduci aminte de mine? Scriam o rubrică pe numele ei „socio hai-hui”. Odată, nu de mult, exasperat probabil de câți *dăștepți* vedeam mișunând în jurul meu, am deschis o listă de înscrieri în gruparea *proștilor*. Mi-ai scris atunci o scrisoare minunată, la care nu am apucat să răspund. Între timp, socio hai-hui a trecut în pagina trei, într-o companie serioasă; ceea ce nu înseamnă, crede-mă, că eu am devenit peste noapte mai *dăștept*! Ca să te conving – și ca să mă asigur, probabil, și pe mine – te-aș invita acum să stăm de vorbă, preț de o pagină, numai noi doi.

„Să fim *proști* sau *PRO*? Asta-i dilema!” Așa începea scrisoarea ta. Îmi vine greu să imaginez o formulă mai succintă și mai „dilematică”! După gustul și simțirile mele, ea rezumă mult mai bine adevărata problemă, pe termen lung, a „tranziției” noastre – și nu numai a noastre –, decât toate statisticile și comentariile *dăștepte* din arena publică și privată a României. Și iată de ce: dincolo de sărăcie și corupție, de reformă și eficiență, care nu ne lasă să dormim, ceea ce trebuie să ne întrebăm și în somn este: *pentru ce fel de viață vrem să construim această societate?* Dincolo de libertatea presei și dreptul la muncă, trebuie să avem în vedere și *dreptul la libertatea de a fi*. De a fi uite-așa, pur și simplu, un om liber într-o țară liberă. Or, ție pot să-ți mărturisesc, în ultima vreme nu prea mai știu și nu prea mai pot să fiu liber...

Libertatea nu poate fi *pro*. Și nu mă refer aici doar la faimoasa „generație PRO”, o picătură de apă zglobie în oceanul învolburat al societății *pro*, ci mai degrabă la ceea ce tu numești „societăți comerciale de inteligență”. De aici până la „societatea *dășteptilor*”, în care toți încearcă să-și modeleze deșteptăciunea după criteriile angroșiștilor de inteligență, nu mai este decât un pas. Un pas pe care, recunosc cu umilință și sinceră nedumerire, am fost pe cale să-l fac, dimpreună cu cei din jurul meu.

Și astfel mă întorc la dilema ta și mă întreb: cum poate cineva să **nu** fie *pro*? Și, în fond, de ce să nu fii *pro*? Mai întâi, nimeni nu te obligă să fii *pro*; este deci un act de alegere individuală – s-ar zice, chiar, de libertate. Apoi, înseamnă să împărtășești aceleași valori cu ceilalți, să poți fi împreună cu ei, ca ei. Și *last but not least*, dacă nu ești *pro*, nu ai nici o șansă să fii un învingător, ba chiar poți fi aproape sigur că ți-ai semnat actul de excludere, că ai ieșit din competiție înainte chiar de a fi intrat. Tot atâtea rațiuni, deci, de a fi *pro*.

Pe de altă parte însă, ce fel de societate este aceea în care a fi *pro* devine un fel de „unitate de monolit” ipocrită? Sunt, cred, un ortodox

normal, dar mă simt agresat când mi se cere să fiu *pro* ortodox; apreciez la justa lor valoare democrația și economia de piață, dar simt nevoia să mă declar de stânga când liberalismul devine noul învățământ de partid al elitelor *pro* occidentale; chiar sunt *pro* Europa, dar fac alergie când a critica un expert european, atunci când este tâmpit, echivalează cu a fi anti-european.

Să rămânem, așadar, *proști*! Și când ne vom întâlni, poate, odată, îți promit să cântăm împreună cântecul bătrânului Leonard Cohen:

*Like a bird on a wire,
like a drunk in midnight quire,
I have tried,
in my way,
to be free...*

Despre colaborare și colaboratori

Când eram mai tânăr, umblam prin sate și, la venire sau la plecare, mă întâlneam cu tovarăși prim-secretari, care apreciau condescendenți munca noastră cu un invariabil *ați surprins bine realitățile de la noi, dar mai trebuie aprofundat!* Am mai îmbătrânit și mai umblu încă prin sate, iar la venire sau la plecare am câte un *briefing* cu prefecți sau președinți, care apreciază munca noastră și își manifestă trei minute de încântare pentru faptul că am reușit să înțelegem, în mare măsură, ce se întâmplă pe la ei. Le-am zâmbit și continuu să le zâmbesc mieros acestor eminențe, care se culcă seara și se scoală dimineața cu convingerea că *la réalité, c'est Moi!* și de care depind finanțările mele prezente și viitoare. Dacă vreau să mai merg prin sate, cum o să le spun „beneficiarilor“ mei ceea ce cred despre ei, și anume că nu înțeleg nimic și că distrug țara?!

E drept că după 1990 am mult mai multe oportunități. Ca tot bugetarul, m-am imbarcat astfel în diverse proiecte, care mai de care mai internaționale. Am învățat cu această ocazie să zâmbesc altfel și mi-am schimbat repertoriul de bancuri. La nevoie, pot să trec și de pe bere pe whisky. Poate sunt eu căpos, poate nu am noroc în viață, dar am impresia că densitatea de ineptii infatuate pe unitatea de discurs a rămas cam aceeași. Când le aud, nu mai zâmbesc, ci scrâșnesc din dinți, că acum sunt liber. Dar sfârșesc invariabil prin a ceda, a face și a semna ce mi se cere. Cum de ce? Aduceți-vă aminte: *am și eu o familie de întreținut...*

De câte ori mi se întâmplă să-mi mai dau o astfel de probă de lașitate, sau de Dumnezeu știe ce-o fi ea, mă gândesc că, poate, cel mai mare rău pe

care l-a produs comunismul nu a fost atât privarea de libertate, cât perversitatea simțului libertății. Lipsiți de ea, ne-am imaginat-o feerică și pură, dincolo de gratiile ce ne zăbreleau privirea. Am dat astfel contur de realitate unei visări frustrate, iar acum, când nu o regăsim ca atare în realitate, ne simțim frustrați. Căutăm o fantomă și ne înduioșăm de soarta omenirii, pe care aceasta a încetat să o mai bânuie. Iar în ceea ce privește libertatea „reală”, cine dracu’ îi știe modul de întrebuițare?

Așa stând lucrurile, m-am hotărât să mai colaborez o vreme, cât să am cu ce să-mi duc familia la munte și la mare. Da’ pe urnă...

Să fim optimiști!

Ai devenit și tu serios și pesimist, nu mai ai nici un haz! – mă admonesta zilele trecute un prieten, cititor al rubricuței mele din „Dilema”. N-am zis nimic, pentru că ăsta era și sentimentul meu. Nu atât că am devenit „serios”, cât că m-a furat și pe mine pesimismul general, tonul grav și oțărât, obsesia politicului și celelalte tare cotidiene ale românului de tranziție. Tocmai mă bătea gândul să mă retrag, mic și trist, ca tot intelectualul, care are totdeauna ceva mai bun de făcut în altă parte decât acolo unde tocmai se află, când soarta mi-a scos în cale un reprezentant al Puterii, care, într-o lungă noapte de discuții, mi-a dat o „lecție de optimism” greu de uitat.

Dovadă clară a democrației în care trăim, zilele trecute mi-a fost dat să stau față în față, așa, de la egal la egal, cu un ales al poporului (ce-i drept, mai de rangul doi) și să pot vărsa asupra lui toate frustrările neamului din care, cu onoare, fac parte. La toate acestea, răspunsul, reformulat în zeci de variante, era unul singur, clar și precis: *nu e nimic de făcut în țara asta!* L-am întrebat dacă asta înseamnă că e de acord cu sentința lui Brucan, aia faimoasă, cu „stupid people”. *Brucan e un mic copil!* – mi-a replicat el, prompt. *Suntem un popor de imbecili. Care au fost mai răsăriți, au șters-o. Ascultă-mă pe mine, că știu ce spun, nu se poate face nimic, n-ai cu cine. Eu nu mai am nici o speranță!* Și tot așa până la dimineață, când m-am dus să mă culc.

De vină este, deci, poporul. Cauza eșecurilor politice nu se află în politic, ci în afara lui. O spusese și Ceaușescu, la vremea lui, când se supăraseră pe țară că nu-i înțelege geniul. A spus-o și Constantinescu, de curând, când a „explicat” de ce suntem codașii Europei. O spun toți, mai explicit, mai voalat, după cum le-o cer interesele. Interlocutorul meu o spunea doar mai sincer și mai direct decât alții, că, vorba aia, eram la un pahar între prieteni.

Deformările mele profesionale m-au dus destul de repede cu gândul la niște teorii și experimente din psihologia socială, unde așa-numita „teorie

a atribuirii“ se ocupă de modul în care oamenii atribuie explicații pentru comportamentele lor și ale celor din jur, de mecanismele prin care sunt imaginate cauzele succeselor și eșecurilor personale etc. Și mi-am adus aminte de un experiment vechi, dar foarte sugestiv în contextul de față: două grupuri de subiecți, de la copii la maturi, unul din Statele Unite, celălalt din India, au fost puse să-și povestească viața și să explice cauzele presupuse ale eșecurilor înregistrate în toată această vreme. Dacă la vârstele mici nu apăreau diferențe între cele două grupuri, de pe la unsprezece ani, americanii începeau să atribuie eșecurile lor, statistic semnificativ, mai mult unor cauze interne, personale, în timp ce indienii atribuiau cauzele eșecurilor lor din viață în proporții substanțial mai mari unor cauze externe.

Acum, mai depinde și care sunt aceste „cauze externe“, căci una e să te gândești că viața omului se află în mâinile lui Dumnezeu (o cauză externă și El), și alta e să dai vina pe popor. Din acest punct de vedere, soluția indiană, în varianta ei românească îmbunătățită, este de o simplitate și eficiență cutremurătoare: dacă tot nu e nimic de făcut, barem să ne trăim viața! Dacă tot nu se poate face nimic, nu noi purtăm vina eșecurilor noastre prezente și viitoare, deci putem să dormim liniștiți și să ne vedem de treabă.

Revelația acestui pesimism oportunist și hedonic, cauză menită să explice tot și să justifice orice, m-a trezit din somn plin de entuziasm și determinare: nu, domnule, poate eu nu pot să fac mai nimic, dar se mai poate face, încă, orice în țara asta! Așa că sunt optimist, optimist, optimist...

Întoarcerea

Păduri nesfârșite de toamnă în jurul meu, șoseaua goală în fața mea, bătrânul Cohen în mine

o țarancă face cu mâna, dar nu vreau să iau pe nimeni
privesc cu ochi de voaierist casele, oamenii trebluind prin gospodării
străine mie, și mă întreb: ce-o fi aia să trăiești altfel?

sunt obosit și caut o cafea cu peisaj: plăcutul și utilul
cursul de mâine: antropologie politică

beau cafeaua cu ochii în soarele coborând peste păduri și visez la „politic“; politicul ca problemă a ordinii și ordinea ca problemă a modului și sensului vieții în comun; cei de pe aici i-ar fi spus rost

înapoi la Aristotel! *zoon politikon*; politicul este în noi, totul este politic, în afară, iată, de politică!

modul și sensul vieții în comun...

tranziția ca dez-ordine necesară;

care tranziție?
 persoane în tranziție: care este modul de întrebuințare a ordinii? și
 care ordine? modul și sensul vieții în comun: aici? aiurea?
 oboseala ca singur răspuns
 sau agitația
le mal de vivre...
 peste vale se ridică fumul focurilor de toamnă, purtând în el fascinația
 morților mărunte
 cobor spre lumea orașelor; șoseaua se dublează, viteza crește
back to the future!
 în lumina farurilor, un panou publicitar uriaș: *cu Sprite faci ce vrea*
mușchii tăi!
 mașini fantomatice, ieșind din beznă, își arată mușchii, mă orbesc, mă
 depășesc;
 pe una o găsesc mai încolo înfiptă într-un copac; mort?
deși port uniformă, nu-s făcut să lupt – murmură Cohen în bezna din
 mașină
 butada lui Nelu: gratuitul a devenit atât de scump încât nu și-l mai
 poate permite nimeni; și nici nu mai poți cere nimănui să o facă
 rugăciune în trafic: principiul moral în mine și cerul înstelat deasupra
 mea, așa să mă ajute mușchii mei!
 o soluție politică?
 mă apropii de casă
 simt că mă apropii de casă și totul se reazăză sub efectul acestei gravitații
 deschid poarta, privesc cu recunoștință ferestrele luminate și totul reintră
 în normal
 normal?

Rehpi

– *Vroiam să-ți spun de mult* – îmi spune într-un târziu un coleg,
 venerabil profesor de sociologie – *pilulele tale din Dilema au mai toate un*
ton pesimist, de nemulțumire... Și mă întrebam dacă asta nu se datorește
ruralismului tău, faptului că te-ai ocupat de sate; ai nostalgia altei lumi,
nu te adaptezi lumii moderne... înțelegeți ce vreau să-ți spun?

Mă gândesc la acest dialog bizar lungit într-un fotoliu, lăsând căldura
 corpului încins de la schi să comunice cu dogoarea focului din sobă, și
 țuica fiartă să-mi trezească tot felul de țesuturi pe care descopăr de fiecare
 dată cu plăcere că le am. Îmi vine în minte jurnalul lui Keiserling, care,

ajuns pe undeva pe platourile andine, sub influența altitudinii și a emanațiilor străvechilor mine, își simțea corpul descompunându-se în elementele sale minerale, făcând astfel corp comun cu lumea minerală din jur. În registru minor, sunt și eu foc, zăpadă și țuică – și mi-e bine.

Dimineată, cineva îmi făcuse complimente pentru modul în care mi-am educat copiii. Mi-a venit să râd: niciodată nu mi-a trecut prin cap să le fac educație, ci doar să fiu împreună, ca și cu focul, zăpada sau țuica.

A-fi-dimpreună, poate asta este nostalgia pe care o sesizase venerabilul profesor. Modernitatea a fugit, într-adevăr, de această promiscuitate a lui *a-fi-dimpreună* și a inventat individul. A aflat însă prea târziu că acesta nu este o descoperire, ci o creație, un subiect pentru verbul „a face”. Și de atunci tot facem ca să umplem golul lui „a fi”. Și ca lucrurile să aibă un sens și o regulă, am decis că această facere neîntreruptă se cheamă bunăstare (*welfare, bien-être...*). Dar, iertați-mi jocul pueril de cuvinte, bunăstării pe care economia ne-a dat-o ca finalitate în viață îi prefer starea bună...

Whorf, aproape uitatul promotor al faimoasei ipoteze a „relativismului cultural”, considera că una din structurile profunde ale limbilor europene, care ne marchează modul de a gândi, este chiar structura frazei. Vă aduceți aminte: cine face acțiunea? – subiectul; ce face subiectul? – cutare lucru, adică predicatul. Orice enunț trebuie să aibă, măcar implicit, un subiect și un predicat, drept care orice existent este spart prin enunțarea sa în două părți: una care face ceva și ceva ce este făcut. Astfel, de pildă, lumina aceea bruscă ce apare pe cerul sub furtună, noi o numim *fulger*. Fulgerul este un substantiv și, ca atare, nu poate fi decât subiect în propoziție. El trebuie să facă ceva: *fulgerul fulgeră* (sau luminează etc.). Apariția aceasta luminoasă de pe cer este făcută dintr-un subiect și un predicat, are o cauză: fulgerul, și un efect: a fulgera. În limba hopi, de la care a pornit Whorf pentru a studia, în oglindă, propriul nostru chip, nu există decât un singur termen: *rehpi*, care adună laolaltă fulgerul și acțiunea sa, contopind subiectul și predicatul (sau, mai corect, nedespărțindu-le); este, dacă vreți, faptul fulgerării.

Pe fotoliu, lângă foc și cu ceașca de țuică fiartă în mână, refuz să mă încălzesc și să beau – și, în general, să acumulez predicate – și visez la *rehpi*.

Nu, domn' profesor, nu sunt nici ruralist, nici neadaptat modernității, ci doar un pic înstrăinat, ca noi toți.

Apologia timpului pierdut

Timpul omului este răstimpul.

Îl țin minte ca acum pe Didi, sorbindu-și cafeaua și răsfoind ziarul la soare, pe o terasă, în plin program de „condică“. Avea mult de lucru și stătea mult după program să-l termine, dar în răstimp...

Mă gândesc la amicul lui Bill, filosof, ajuns om cu firmă și trebuind să-și facă socotelile într-un catastif. Pe margine a tras o rubrică în care își scrie jurnalul. Trage conștiincios la betișoare, și în răstimp...

Răsfoiesc cartea lui David despre Țara Oltului în perioada comunistă și găsesc exemple de muncitori care au preferat, în cele din urmă, un post mai prost plătit, dar cu un program mai „lejer“, unuia mai bine plătit, dar cu un program prea „strict“. Cunosoc și eu o mulțime de astfel de exemple. Pe atunci nu îți mai puteai pierde timpul; ți-l pierdeau alții. Katherine vorbește chiar despre „naționalizarea timpului“. În răstimp însă, și noi îl „privatizăm“ cum puteam, de la o cafeluță de două ore la absenteism în masă de cum începeau muncile agricole.

Și ce să mai vorbesc de truda țaranului, cât se poate de reală, desțelenind cu migală fiecare timp viran dintre sărbătorile calendarului ortodox și duminicile în care totul se primenea. Vorba cu tâlc a acestui țaran: *să-ți petreci timpul...*

Această rațiune ontologică a răstimpului a devenit irațională de-abia o dată cu protestantismul, care a inventat timpul compact, timpul muncii ca vocație, în care, nu numai în ochii tăi, dar și în cei ai lui Dumnezeu, cât ai, atâta ești. Să-ți pierzi timpul devine o blasfemie. Taylorismul nu a făcut apoi decât să desacralizeze această credință în vocația divină a muncii, înlocuind-o cu eficiența. Timpul devine bani și a-ți pierde timpul revine pur și simplu la o pierdere de vreme. Așa că, dacă o a treia persoană deja îți spune că ești un pierde-vară, n-ai încotro și te apuci de muncă eficientă. Sau te ascunzi. Sau trăiești o viață întreagă cu sentimentul culpabilității.

Între timp, însă, marii manageri ai lumii au constatat că răstimpul nu mai are răbdare și începe să le boicoteze productivitatea. De voie, de nevoie, au inventat noua temă centrală a organizării științifice a muncii: *flexibilitatea*. „Căutarea flexibilității a devenit, se pare, noua traiectorie a întreprinderilor“ – zice Daniel în ultima lui carte.

Și atunci, cum să nu-i dai dreptate lui Georges Bataille când spune că „introducerea muncii în lume a înlocuit încă de la început intimitatea, profunzimea dorinței și liberele ei dezlănțuiri cu înlănțuirea rațională în care nu adevărul clipei prezente este cel care contează, ci rezultatul ulterior

al *operațiilor*“? Răstimpul este accesul îngăduit de Dumnezeu la timpul libertății noastre edenice. Iar „sensul acestei profunde *libertăți* îl oferă distrugerea, a cărei esență constă în consumarea *fără profit* a ceea ce ar fi putut continua să rămână prins în lanțul activităților utile“ – mai zice bătrânul Jojo.

Sau vorba mai simplă a celuilalt Georges, Moustaki, cu care am cucerit-o, pe vremuri, pe soția mea: *Viens, prendrons le temps de vivre, d' être libres, mon amour...*

EPILOG

Vedeniile cotidianului

Mamei mele

„*Eram pe o terasă și îmi beam berea*“ sau „*mă urcam în tramvai. . .*“, *cam așa încep toate articolele tale. Da' ce, te-am întrebat eu ce făceai?* – mă apostrofează, mai în glumă, mai în serios, un coleg, la întâlnirea rituală de sfârșit de an, comentând pilulele mele din „Dilema“. *Păi eu nu trebuie să mă mai văd cu Vintilă: citesc ce scrie în Dilema și aflu tot ce a mai făcut* – continuă un altul, pe același ton. *Afli pe dracu'!* – gândesc eu îmbufnat în sinea mea și zâmbesc condescendent. Ca și cum nu ar fi evident, mă mai gândesc eu, că persoana întâi singular este cel mai onest mod de a vorbi despre alții!

Ajuns acasă, chiar îmi pun ceva de băut și, cum se apropie sfârșitul anului, îmi fac în minte un bilanț. Ce rost au toate poveștile astea, pe care le scriu săptămână de săptămână?

Păi eu zic că au, independent și indiferent de ceea ce reușesc eu sau nu să scot din ele! În primul rând, au cu siguranță un rost, de vreme ce povestesc despre ceva ce există. Dar probabil că exact aici este problema: cum știi că într-adevăr *există*? Păi nu poți *ști*, dar poți să *simți*.

Lumea e mult mai mare decât ceea ce știm – sau credem că știm – despre ea. Când un țăran ieșit din pământ îți aruncă peste lanul de porumb că *drepturile omului, drepturile omului, da' pentru cine e om!*, închizi ochii și devii matusalemic, năpădit de sângele și umorile omenirii de la Revoluția franceză încoace. *Simți* în fața ta prezența a două secole de istorie așezate anapoda într-un corp ciolănos și bătut de vânt, care ți-a ieșit în cale doar ca să-ți aducă aminte de o existență care este și a ta, chiar dacă nu *știi*.

Când un tip jumate beat îți explică, într-o primărie goală, că *măcar că ne înșelăm între noi, și tot ne descurecăm*, scoți repede blocnotes-ul și trasezi febril și excitat crochiuri stângace după acest nud al tranziției.

Lumea este, prin definiție, senzuală, iar condiția omului – prenupțială. Voluptăți amare traversează pe roșu ca să te ademenească la fiecare colț de trotuar. Închidem ochii, feciorelnic, și ne îndreptăm spre următoarea întâlnire din agenda părintească sau din cea de pe birou. Le bifăm cu grijă pe toate, până la întâlnirea finală, cu ideea premonitoare a unei senzații fără precedent.

Deși n-a prea știut să zâmbească la viața lui, trebuie să-i dau dreptate inspiratului Freud: viața e un joc de doi, *Eros* și *Thanatos*. Restul este doar amărâtă impotență. Adorm cu capul pe birou, cu un *Eros* pe umărul drept și un *Thanatos* pe cel stâng.

La mulți ani!...

Cuprins

CUVÂNT ÎNAINTE	5
PROLOG:HAI LA JOC!	7
PARTEA ÎNTÂI: DIN CE SUNTEM FĂCUȚI?	9
Povești de teren	11
Răzeșii lui Ștefan	11
Pe apa Argeșului, pe apa Prutului și pe apa Sâmbetei	12
Ninsoare cu găini	13
Gogoșari în lapte	14
Școala și tractorul	14
Caii sălbatici	15
Creștinism de țară (I)	15
Creștinism de țară (II)	16
Biserica ortodoxă și „Sfânta Tradiție“	18
Rudenie și moarte	20
Rochia de înmormântare	21
Respect și iubire	22
Mersul trenurilor și cultura orală	24
Ospitalitate și politețe	25
Casă de piatră?	26
Ruralitate	28
Case făloase	29
Prispa	30
Antropologia bărfei	32
La porțile Orientului	33
Timp, șerpi și șondaje	35
Sfânta indigestie	36
Nevoia de sarmale	37
Monumentul leușteanului	38

Ia-ți, mireasă, „ziua bună“!	40
Românul <i>mal aimé</i>	41
13	42
Bingo contra Remeș	44
Subtilitățile înjurăturilor	45
Românu-i individualist!	46
Normalitatea confruntării sociale	48
Taxa pe relația adăugată	49
<i>Counseling</i> ca-n tre oameni	50
Munții noștri aur poartă	51
(Re)descoperirea Balcanilor	52
Sfârșitul jocului	54
 PARTEA A DOUA: CU CE SUNTEM UMPLUȚI?	 57
Portrete	59
Tranziția	59
Cultura	59
Învățământul	59
Televiziunea	60
Țăranul	60
Autoportret de intelectual	60
Identitatea și măseaua	60
<i>Noi</i> și <i>Ei</i> sau acvariul tranziției	62
Nunțile identitare (I) – Dunărea înghețată	63
Nunțile identitare (II) – Memorie și istorie	64
Nunțile identitare (III) – Lumea Transilvaniei	65
Nunțile identitare (IV) – Mizeria identității	67
Nunțile identitare (V) – Final allegro ma non troppo	68
Bucătăria identității	69
Culinară cu tâlc	70
Palincă, Pavarotti și politică	72
Adio identității!	73
Sorcova	74
Marea îmbulzeală (I)	76
Marea îmbulzeală (II)	77
Între satul-idee și ideea de modernitate	78
Closetul sau tractorul?	79
Tranziție sau tranziții?	80

Continuitatea tranziției	82
Economia rostului	83
Încredere și economie paralelă	85
Zacusca și economia paralelă	86
Schimbarea la față	88
Economia politică a argoului	89
Prioritățile învățământului	90
Societatea civilă la volan	91
Povestea semaforului	93
Etnologia closetului	94
Săpunul și democrația	95
Imitație și adaptare	97
Să facem totu'!	98
Țăranul relativist și politologul universalist	99
Fascinația Elveției	100
România, dus și-ntors	102
Întâi de Mai	103
Conflicte	104
Lumea Văii	105
Problema moldovenească	107
Electorală	109
<i>Dumnezeu e mort...</i>	110
Infantilism	111
Raționalismul mioritic	112
Cultura diferenței	114
Încremenirea în opțiune	115
<i>Dubito...</i> deci nu există!	117
Greierile și furnica	118
Europa	120
PARTEA A TREIA: DE CINE ȘI DE CE SUNTEM IUBIȚI?	121
Piua	123
Anonimul bucureștean	124
<i>Underground</i>	125
<i>Succes!</i>	127
Mai întâi <i>doing</i> , și pe urmă <i>being</i>	128
<i>Adieu, l'ami!</i>	129
Poporul și tractorul (I)	130

Poporul și tractorul (II)	132
Dacă... ..	133
Drama opțiunii	135
Țigări și cultură	136
Discurs hai-hui asupra Metodei	137
Bună dimineața, profesioniști, oriunde vă veți fi aflând!	139
Balada cizmelor de cauciuc	141
Unde ne sunt <i>proștii</i> ?	142
„Să fim <i>proști</i> sau <i>PRO</i> ?“	144
Despre <i>colaborare</i> și <i>colaboratori</i>	145
Să fim optimiști!	146
Întoarcerea	147
<i>Rehpi</i>	148
Apologia timpului pierdut	150
 EPILOG: VEDENIILE COTIDIANULUI	 153

La editura **PAIDEIA** au apărut

Vintilă Mihăilescu
Fascinația diferenței

Valeriu Bălteanu
Terminologia magică populară românească

Alfred Bulai
Mecanismele electorale ale societății românești

Alfred Bulai
Focus-grup

Radu Anton Roman
Bucate, vinuri și obiceiuri românești

Antoaneta Olteanu
Școala de solomonie

Paul H. Stahl
Triburi și sate din sud-estul Europei

La editura **PAIDEIA** vor apărea

Simion Florea Marian
Mitologie populară românească

Simion Florea Marian
Botanică populară românească

Smaranda Vultur (coord.)
Germanii din Banat prin povestirile lor

M. Lupescu
Din bucătăria țăranului român

Amalia Pavelescu
Poezia de ritual și ceremonial din Mărginimea Sibiului

Germina Comănici
Roluri și performanță în obiceiurile populare

PRINTED IN ROMANIA

Lumea este, prin definiție, senzuală, iar condiția omului prenupțială. Voluptăți amare traversează pe roșu ca să te ademenească la fiecare colț de trotuar. Închidem ochii, feciorelnic, și ne îndreptăm spre următoarea întâlnire din agenda părintească sau cea de pe birou. Le bifăm cu grijă pe toate, până la întâlnirea finală, cu ideea premonitoare a unei senzații fără precedent.

Deși n-a prea știut să zâmbească la viața lui, trebuie să-i dau dreptate inspiratului Freud: viața e un joc de doi, Eros și Thanatos. Restul este doar amărâtă impotență.

Adorm cu capul pe birou, cu un Eros pe umărul drept și un Thanatos pe cel stâng.

Minunate „portretele” Dumneavoastră din *Dilema*, Doamnă Mihăilescu! Se zice – și eu cred – că o carte bună, un tablou care te fascinează, o muzică ce te face să visezi este cartea, tabloul, muzica pe care citind-o, privindu-l, auzind-o, îți spui: parcă am scris-o eu, parcă mi-au copiat sufletul...

Portretele Dumneavoastră parcă le-am imortalizat eu!

Gabriela Cerker, Zürich, 11.12.1998

